

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

Том 78 Vol.

О. РАФАЇЛ ТОРКОНЯК, Студит

Літургія
Передшеосвячених дарів
в Українській Церкві

РИМ 1990 ROMAЕ

diasporiana.org.ua

Opera Universitatis Catholicae Ucrainorum

- т. 21. о. МИХАЙЛО КРАВЧУК, *Книга Псалмів* (Sac. Michael Krawcuk, Liber Psalmorum). Рим 1966, стор. 240. \$ 10.
- т. 22-23. о. д-р ІСІДОР НАГАЄВСЬКИЙ, *Історія Римських Вселенських Архисреїв*, частина I. (Dr. Isidorus Nahayewsky, Historia Romanorum Catholicorum Pontificum, pars I). Мюнхен 1964, стор. 363. \$ 10.
- т. 24-26. Проф. МИКОЛА ЧУБАТИЙ, *Історія християнства на Русі-Україні*, I том. (Prof. Nicolaus Čubatyj, De historia christianitatis in antiqua Ruś-Ucraina, vol. I). Рим-Нью Йорк 1965, стор. XI+6. \$ 20.
- т. 27. о. д-р МИРОСЛАВ МАРУСИН, *Чини Святительських Служб в Київському Евхологоні з початку XVI ст.* (Prof. Myroslav Marusyn, Ordinum Pontificalium in Euchologio Kioviensi saec. XVI expositio). Рим 1966, стор. XVIII+210. \$ 10.
- т. 28-30. о. проф. д-р ІСІДОР НАГАЄВСЬКИЙ, *Історія Римських Вселенських Архисреїв*, частина II. (Prof. Isidorus Nahayewsky, Historia Romanorum Catholicorum Pontificum, pars II). Рим 1967, стор. 600. \$ 20.
- т. 31. Dr. EUGENIUS KAMINSKYJ, *De potestate Metropolitanarum Kioviensium-Halicensium* (a. 1596-1805). Romae 1969, p. 180. \$ 10.
- т. 32. JULIUS KUBINY, S.T.D., *The History of Priašiv Eparchy*, Romae 1970, p. 216. \$ 10.
- т. 33. *Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в першому п'ятиліттю свого постановля і діяльності 1963-1968.* (De Ucrainorum Catholica Universitate S. Clementis Papae primo quinquennio peracto suae originis et activitatis enarratio). Рим 1969, стор. 290. \$ 10.
- т. 34. Д-р ПАВЛО СЕНИЦЯ, *Світильник істини. Джерела до історії Католицької Богословської Академії у Львові.* (Dr. Pawlo Senycia, Svitylnyk istyny. The Light-bearer. The historical sources of the Ukrainian Catholic Theological Academy of Lviv). Том I Vol. Торонто-Чикаго 1973, стор. 1010. \$ 25.
- т. 35. *Перші українські проповідники і їх твори.* (De exordiis praedicationis Ucrainorum). Видання II Editio. Рим 1973, стор. 185. \$ 10.
- т. 36. о. проф. д-р ВАСИЛЬ ЛАБА, *Патрологія.* Видання II (Patrologia II Editio). Рим 1974, стор. 550. \$ 20.
- т. 37-39. Проф. д-р КОНСТАНТИН БІДА, *Іоаннікій Галятовський і його «Ключ Розуміння».* (Prof. Dr. Constantinus Bida, De Joannitio Galatovskyj eiusque «Clavi Cognitionis»). Рим 1975, стор. CIV+524. \$ 15.
- т. 40. Проф. д-р ПЕТРО ІСАЇВ, *Причини упадку Української Держави в князів і козацькі часи.* (Prof. Dr. Petro Isaiv, The Causes of the Fall of the Ukrainian State in Princely and Cossack Times). Рим 1975, стор. 210. \$ 10.
- т. 41-42. *Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в другому п'ятиліттю своєї діяльності 1968-1973.* (De Ucrainorum Catholica Universitate S. Clementis Papae secundo quinquennio peracto suae activitatis enarratio). Рим 1974, стор. 366. \$ 10.

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

Том 78 Vol.

О. РАФАЇЛ ТОРКОНЯК, Студит

Літургія
Передшеосвячених дарів
в Українській Церкві

РИМ 1990 ROMAЕ

ВСТУП

Ця праця зродилася з бажання пізнати нашу літургічну старину. Про неї так мало в нас студій і дослідів, а Літургія Напередосвячених належить до найменш досліджених.

Праця поділена на три глави і в додатку подано синопсис головних літургічних груп різних зразків словянської Літургії Напередосвячених.

Перша глава обзнайомлює читача з походженням Літургії Напередосвячених та її коментаторами.

Друга глава описує чин служіння Літургії Напередосвячених в грецькій, українській та російській Церквах.

Третя глава - це подрібний огляд Літургії Напередосвячених.

Синопсис, що відтак слідує, поданий, щоб дати читачеві погляд на обрядові розходження, які заіснували між поодинокими літургічними групами впродовж століть.

Ця праця - це докторська дисертація предложена і захищена в Українському Католицькому Університеті ім. св. Климента Папи в Римі. Складаю мою подяку Блаженнішому Патріярхові Йосифові за його заохоту, щоб такі досліди почати. Дякую Ректоратові Університету за публікацію цієї праці у серії своїх видань на згадку нашого святого Ювілею 1000-ліття Русь-України.

ГЛАВА I

ПОЧАТКИ, РОЗВИТОК І КОМЕНТАТОРИ ЛІТУРГІЇ НАПЕРЕДОСВЯЧЕНИХ

1. Початки і Розвиток Літургії Напередосвячених.

Старі клясичні коментатори Літургії Напередосвячених, а за ними також і модерні українські та російські коментатори ставлять початок і оснування цієї Літургії за первісних апостольських часів, або й приписують її постановня і походження від самих апостолів.¹ Дехто лучить її з старинним звичаєм первісної Церкви, що дозволяв вірним причащатися поза св. Літургією, і при цьому підкреслюється, що цей звичай набрав літургічного оформлення і запроваджено його в Константинополі в шостому столітті.²

Певним є, одначе, факт, що Літургія Напередосвячених своїм походженням дуже стара і правдоподібно така стара, як сам піст чотиридесятниці.

Історія доказує, що вже від древних часів на Сході заіснував звичай, що в часі святої чотиридесятниці не було відправи св. Літургії окрім субот, неділь, та Великого Четверга.³ Симеон Солунський, а вслід за ним також пізніші коментатори, вияснюють існування цього факту тим, що у первісних часах християни вважали св. Літургію за вельми радісну службу, по якій слідували *братолюбні столи* - агапе. Тому що піст, натомість, є часом покайних сліз, смутку та покутування за гріхи, існувало переконання, що не годиться відправляти св. Літургії, бо ж неможливо одночасно радіти і сумувати. Тому, щоб не переривати часу посту ані духовними, ані тілесними радоцями, постановлено під час святої великої чотиридесятниці відправляти Літургію Напередосвячених, бо тоді піст - каяття лишається неперерваним,

¹ Симеон Солунський, *Migne, P. G.* т. 155, кол. 903; Н. Малиновський, *О литургии Преждеосвященных Даров*, СПбетербург 1850, ст. 7; В. Владиславлев, *Объяснение Литургии Преждеосвященных Даров*, Тверь 1864, ст. 9-10; М. О. Попель, *Литургика, или наука о богослуженью церкви Греко-Католической*, Львів 1863, ст. 229; Ю. Пелеш, *Пастырское Богословие*, Відень 1885, 2-е вид., ст. 516; Л. Лужницький, *Литургика Греко-Католицької Церкви*, Львів 1922, ст. 91.

² Н. Д. Успенский, *Литургия Преждеосвященных Даров*, "Богословские Труды", т. 15, 197, 1976, ст. 148-150, 166.

³ J. Tnyout, *Origine de la Messe des Presanctifies*, "Echos d'Orient", v. 19, (1920), p. 39.

тому що цю Літургію відправляли ввечері по заході сонця, коли вже дозволено було приймати їжу. З другого боку, таким поступуванням також давалося змогу приймати Христа - Джерело всіх благодатей, щоб кріпитися на духовних силах і, як це гарно сказано в заамвонній молитві, могли "Подвигомъ добримъ подвизѣтисѧ, теченіе поста совершити, вѣрѣ нераздѣльнѣ соболюсті, глѣбѣ невидимыхъ смѣвъ сокровити, побѣдителемъ же грѣхѣ навѣтисѧ, и неусужденіи достигнути поклонитисѧ и святому воскресѣнію".¹

Історичні досліді, які дотепер виконано над Літургією Напередосвячених, вказують, що у первісних часах християнства її служили тільки у Велику Пятницю ввечері, як на Сході, так і на Заході. Цей старинний звичай залишився незміненим аж по нинішній день лише на Заході. На Сході ж наступили радикальні переміни.

Перші зміни ввели на Лаодикійськiм Соборі, де у 49-м каноні рішено, що не має бути "приносу хліба" під час великої чотиридесятниці.² Ці переміни увійшли на Сході повною силою від часів Трульського Собору, що відбувся у 691 р. На тiм то Соборі вже остаточно вирішено, що в часі святої і великої чотиридесятниці св. Літургію належить служити тільки в суботи та неділі, а в усі інші дні приписано відправляти Літургію Напередосвячених. Одиноким вийнятком з цього правила став празник Благовіщення, на який Собор приписав служити совершенну Літургію, подібно як у суботи і неділі посту.³

Треба зазначити, що Трульський Собор тут не вводить нове правило, тільки робить своєю такою ж постанову Лаодикійського Собору, що без сумніву вказує на те, що цей звичай був уже загально поширений і ще тільки подекуди існували малі острівці, в яких держалися старшої традиції та відправляли совершенну Літургію також під час посту чотиридесятниці, подібно, як і в інші пори літургiчного року.

По цiм рішенні Трульського Собору на Сході остаточно вповні заволодів звичай служити Літургію Напередосвячених в усі алітургiчні дні, включно з середию та п'ятницею сиропусного тижня, та понеділком і вівторком першого тижня посту. Згодом, однак, у Царгородській Церві, а за нею також у Слов'янських Церквах, які одержали обряд з Царгороду, без будь - якої виразної

¹ Свѣщенна и божественна служба Преждеосвященныхъ, Рим 1962, ст. 58.

² J. MANSI, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, Florentiae 1759, v. II, coll. 589-590.

³ J. MANSI, *цит. mss.*, т. XI, Florentiae 1765, кан. 52, кол. 967.

причини затратився звичай служити згадану Літургію у середу та п'ятницю сиропусного тижня, як також і в Велику П'ятницю.

На остаточне визначення днів, в яких слід відправляти Літургію Напередосвячених, чималий вплив мав також і устав Єрусалимської Церкви. Це від неї саме взято звичай не служити в понеділок і вівторок першого тижня святої великої чотиридесятниці ані совершеної Літургії, ані Літургії Напередосвячених. Причиною цього було те, що згаданий устав за старинними звичаями своєї Церкви, приписував на ці два дні дуже строгий піст для тіла, а послідовно вважали, що треба такий самий строгий піст зберігати також і для душі.¹

В пізніших століттях, через сильне послаблення ревности між християнами, через що вірні в часі Літургії вже більше не приступали до св. Тайни Тіла і Крови, поступенно виник новий звичай служити Літургію Напередосвячених лише два рази в тижні, а саме - у середи та п'ятниці. В такий спосіб понеділок, вівторок і четвер в часі великої чотиридесятниці стали алітургічними днями, значить такими, в яких не було ні служіння совершеної Літургії, ні Літургії Напередосвячених.

В нашій Церкві, що була з'єднана з Апостольським Престолом, помалу появився, під впливом обряду Римської Церкви, звичай у цих вищезгаданих алітургічних днях відправляти Літургію св. Івана Золотоустого.²

Треба тут зазначити, що звичай відправляти Літургію Напередосвячених лише у середи та п'ятниці в часі великої чотиридесятниці не було для Східної Церкви ні чимсь новим і досі нечуваним, ні чимось противним старинним звичаям. Про звичай причащатися Напередосвяченими Дарами у середи та п'ятниці, який існував на Сході і Заході, свідчать такі видатні отці, як св. Василій та св. Єронім.³ У слов'ян цей звичай увійшов вже довший час після введення християнства, бо, як це часто засвідчують старі слов'янські літургікони, ще на початку і впродовж усього XVII ст. зустрічаємо припис відправляти Літургію Напередосвячених кожного дня в чотиридесятниці, а не лише в середи і п'ятниці. Щодо цього звичаю для нас українців дуже цінним є свідчення, що знаходиться в одного з найвизначніших літургістів - Никольського,

¹ *The Rudder*, Chicago 1957, переклад з грецького Παβαλιον, εν Αθηναις 1908, ст. 572; Н. Малиновський, *О Литургии Преждеосвященных Даров*, СПбурбург 1850, ст. 101-104.

² І. Дольницький, *Тупик*, Львів 1899, ст. 377.

³ Василій В. св., Migne, P. G., т. XXXII, кол. 483-484; Єронім св., Migne, P. G., т. 22, кол. 505-506.

який, подаючи подрібний устав для служіння цієї Літургії зазначає, що ще на початку цього ХХ століття у Києвопечерській Лаврі задержався був старий слов'янський звичай служити Літургію Напередосвячених кожного дня під час чотиридесятниці за винятком понеділка і вівторка у першій тижні, Великої П'ятниці у Страсній тижні, Благовіщення та всіх субот і неділь.¹

У самій Літургії, так як вона нині нам відома, вповні наявні її дві складові частини. Першою з них - це вечірня, з якої запозичено ту частину, що від початку Літургії слідує до прокімена *Да ісправитса...* Другою є Літургія, однак з неї пропущено молитви та обряди, для освячення агнца, бо, як це вже сама назва говорить, агнець вживаний до цієї Літургії був вже раніше освячений.

Перша частина Літургії Напередосвячених у своїй нинішній формі є вислідом схрещення двох традицій - константинопільської і палестинської. Остання була такою сильною, що властива Царгородській службі зникла і лише деякі її частини збереглися в нинішній Літургії Напередосвячених.² Початок до *Свѣтъ тихи...* є палестинської традиції. Ділення псалтиря на три антифони було питоменністю старинної царгородської традиції. Читання св. Письма - паремії являють собою залишки давньої катехизації з часів, коли приготувляли оглашених до хрещення. Головним елементом цієї частини є виголос *Свѣтъ Хрѣтоу просвѣщаетъ всѣхъ*, що було молитвою для запалення вечірнього світла. *Да ісправитса...* у виді великого прокімена є скороченням до кількох речень 140-го псалма і є без сумніву його повторенням.

Про сам розвиток Літургії Напередосвячених, як це бачиться з наукових праць, можна ствердити, що він завершився у відносно короткому часі, бо вже в VIII столітті ця Літургія у своїй основній формі була завершена і відповідала нам нині відомому зразкові. До устійнення цього у великій мірі причинився Ф. Е. Brightman, що видав працю, в якій на підставі барберинських рукописів та відомостей, які можна знайти у творах св. Теодора Студита, він відтворив текст цієї Літургії та встановив, що вона з VII століття.³

Питання авторства Літургії Напередосвячених доволі складне. Нині вчені дуже скептично ставляться до авторства св. Григорія Двоєслова, або й заперечують його. Слов'янські коментатори, натомість, з більшою чи меншою певністю,

¹ К. Никольский, *Устав*, СПбетербург 1907, стр. 458.

² V. JANERAS, *La partie vespérale de la Liturgie byzantine des Presanctifiés*, "O. S. P.", vol. 30, 1964, pp. 193-222.

³ F. E. BRIGHTMAN, *Eastern Liturgies*, Oxford 1896, pp. 342-352.

приймають авторство св. Григорія Двоєслова.¹ Приписуючи йому авторство цієї Літургії, вони твердять, що до часу св. Григорія Двоєслова.² Літургія Напередосвячених переходила лише в уснім переданні, яке було різне в різних Церквах. Папа Григорій, перебуваючи в Царгороді, записав її, зовсім не змінивши, або мало змінивши старий чин, що його він там на місці застав, і той ним зроблений список відтак прийнявся в Східній Церкві. Отже, як бачимо, - це поняття авторства лиш у найширшій значенні того слова. Таку думку про авторство приймають також і греки у своїй *Кормчій Книзі*.³

Треба тут також зазначити, що у двох грецьких рукописах авторство Літургії Напередосвячених приписане не св. Григорієві Двоєслову, а царгородському патріархові Германові, що, однак, вважається за помилку переписувача.⁴

Цікавим є також свідоцтво приписуване Софронієві, єрусалимському патріархові, в якому кажеється, що Літургію Напередосвячених одні приписують апостолові Яковові, дехто верховному апостолові Петрові, і ще деякі комусь іншому.⁵

2. Клясичні коментатори.

Хоч, як ми це вище бачили, Літургія Напередосвячених своїм походженням дуже давня і сягає до самих початків християнства, все ж зустрічаємо дуже мало її коментаторів. Основна причина цього лежить, мабуть, в тому, що ця Літургія не становить собою нічого нового чи оригінального, бо вона постала із алуки двох служб - вечірні та Літургії.

Першим коментатором можна назвати св. Теодора Студита, який в однім із своїх творів повчає своїх співбратів - монахів, як належить служити Літургію Напередосвячених.⁶ При описі

¹ S. J. HANSENS, *Institutiones Liturgiae, De ritibus Orientalibus*, Romae 1932, p. 52; S. SALAVILLE, *Liturgiae Orientales*, Lyon 1941, p. 52; Н. Д. Успенский, *цит. твір*, ст. 167-171. Н. Малиновский, *цит. твір*, ст. 29, 53-61; В. Владиславлев, *цит. твір*, ст. 10; М. О. Попель, *цит. твір*, ст. 229; Л. Лужницький, *цит. твір*, ст. 92; Ю. Пелеш, *цит. твір*, ст. 516; К. Никольский, *Руководство к изучению богослужения православной Церкви*, СПб. 1901, ст. 128-134.

² Помер 604 р.

³ RUDDER, *цит. твір*, ст. 352.

⁴ Рукопис Василя Фалоски з XIII ст. і Барберинський рукопис: Н. Малиновський, *цит. твір*, ст. 62.

⁵ Софроній св., *Commentarius Liturgicus*, MIGNÉ, P. G., кол. 3981-82; Н. Д. Успенский, *цит. твір*, ст. 147-148.

⁶ Теодор Студит св., *Про Напередосвячене*, MIGNÉ, P. G., 99, кол. 1687-1690.

служби, говорячи про початковий виголос, яким у його часах був *Благословѣнь Бгъ нашъ...* він зазначає, що, починаючи Літургію, ми не виголошуємо *Благословѣно цѣрствко, Оца, ѿ Сѣа, ѿ святаго Дха...*, як на совершенній Літургії, бо цей виголос висловлює тріумф, але натомість виголошуємо *Благословѣнь Бгъ нашъ...*, тому що це є висловом нашої смиренности і каяття. Це є одинокий коментар, що його св. Теодор у своїм творі подає.

Обширнішим коментатором Літургії Напередосвячених є Симеон Солунський, що на різних місцях одного із своїх творів, у якому відповідає на поставлені питання, подав ширше пояснення обрядів, які характеристичні нашій Літургії.¹ У цих своїх відповідях Симеон Солунський твердить, що ця Літургія "походить від найдавніших часів, як на це вказують молитви і старинна традиція, і вправді ми віримо, що її впровадили і встановили апостоли від самого початку задля самого посту, щоб ми навчилися плакати, а не торжествувати у днях покути і покайних сліз".² Одначе, в іншому місці цього ж твору, зустрічаємося з текстом, в якому він твердить, що цю Літургію винайшли древні Отці з тієї причини, що під час великої чотиридесятниці не буває служіння совершенної св. Літургії.³

Розвиваючи далі цю думку на іншим місці свого твору, додає він, що до цього кроку спонукало Отців духовне добро своїх вірних, бо вони тим способом хотіли зарадити тому, щоб їхні вірні не були позбавлені тієї благодаті, що її дає св. Причастя і "заступництво святих молитов".⁴ Цю Літургію, твердить далі автор, треба відправляти тільки в часі святої великої чотиридесятниці і завжди ввечорі, щоб так не переривати посту, бо під час цього посту дозволено їсти тільки раз у день - ввечорі.⁵

Розглядаючи відтак чин приготування Напередосвячених, які на великім вході мають бути перенесені на св. трапезу, Симеон Солунський згадує тільки про те, що до св. чаші вливається вино і воду, не виголошуючи при тому будь - яких молитов на те, щоб, як Божественний Хліб буде роздроблений і як його верхню часть вкинеться до чаші, те, що міститься в чаші, освятилося - *αγιασθωσι* злукою з ним. Бо на Літургії Напередосвячених те, що міститься в чаші, освячується - *αγιαζεται* не молитвою на шестя Духа

1. Симеон Солунський, *Περὶ τῆς θείας προσευχῆς τοῦ αὐτοῦ ἀποκρίσεις πρὸς τινὰς ἐρωτήσεις ἀρχιερέως ἡρωτικότητος αὐτοῦ*, ΜΙΣΘΕ, Ρ. Γ., 155, кол. 649-650; 657-658; 903-910.

2. Симеон Солунський, *цит. твір*, кол. 903-904.

3. Симеон Солунський, *цит. твір*, кол. 649-650.

4. Симеон Солунський, *цит. твір*, кол. 903-904.

5. Симеон Солунський, *цит. твір*, кол. 903-904.

Святого і знаком - *σφραγίδι*, але співучастю і злукою з оживляючим Хлібом, який є правдивим Тілом Христа і вже злучений з його Божественною Кров'ю.¹

Приступаючи, відтак, до розгляду поодиноких обрядів, Симеон перш усього ставить великий натиск на те, що *Напередосвячені Дари досконалі*, і щойно тоді переходить до пояснювання обох входів, які є на цій Літургії. Про перший вхід автор згадує тільки, що він взятий із вечірні, а другий вхід, на його думку, встановлено на те, щоб перенести Напередосвячені Дари на св. трапезу і щоб ми, бачачи та вшановуючи їх, освячувалися їхнім видом та благодаттю.² З огляду на те, що св. Дари вже освячені Богові і що наш Спаситель є справді присутнім, бо те, що вноситься на дискосі є нічим іншим, як Його Божественне Тіло злучене з Божественною Кров'ю, автор заключає, що при вношенні Напередосвячених Дарів нам належить впасти ниць з глибокої пошани.³

Пояснивши оба входи, Симеон переходить до паремій - читань. По закінченні читання з книги Буття, священник з'являється зі світлами та виходить через царські двері. Усі присутні в тім часі стоять, а священник, ставши посеред церкви, робить знак хреста кадилом і світлами та виголошує *Прѣмѹдрость, прѣсти. Свѣтъ Хрѣтоуъ просвѣщѣтъ всѣхъ*, після чого відходить до престолу. Тоді читець, що знаходиться на амвоні, читає наголовок книги Приповідок, а в храмі, за звичаєм, засвічується світло. Цей звичай, на думку Симеона, робить нам наявним те правдиве світло, яке в кінці століть засяяло нам, що сиділи у темряві, і яке наповнило землю світлом благодаті через появу в тілі нашого Господа Ісуса Христа. Цю свою думку Симеон підтверджує словами виголосу, який читається на кожній вечірні: *Нико ти ѣси просвѣщѣне наше Хрѣте Бже наше*. Для нього вже сам пункт часу, в яким цей обряд відбувається є дуже знаменним. На його думку священник виконує цей обряд зразу після прочитання паремії з книги Буття, та як виголошено наголовок книги Приповідок, тому що книга Буття нам розповідає про те, що діялося в самих початках існування людського роду: сотворення всього та упадок Адама, а книга Приповідок в образній формі повчає нас про поведінку - життя, яке притаманне Божому Синові, наминає та повчає тих, що ним (Богом) усиновлені. Самого ж Сина називають вони мудрістю і світлом, що

¹ Симеон Солунський, *цит. твір*, кол. 909-910.

² Симеон Солунський, *там же*.

³ Симеон Солунський, *цит. твір*, кол. 657-658.

освітлює все небесне і земське - піднебесне. Це ж світло є нічим іншим, як образ правдивого світла - Ісуса Христа.¹

Покінчивши перегляд коментаря Літургії Напередосвячених Симеона Солунського, полишається зазначити, що він для нас важний, тому що в пізніших століттях і по нинішній день він став основою всіх коментарів, що відносяться до Літургії Напередосвячених.

3. Модерні слов'янські коментатори.

а. Російські коментатори.

Переглядаючи російську бібліографію, можна стрінутися з великою кількістю творів, які займаються різними літургічними питаннями, що безумовно є показником того, якою живою у них була тема літургії. Взнявши до уваги твори, які в будь-якій мірі займаються Літургією Напередосвячених, виникає потреба поділити їх на дві чітко відмінні групи. До першої групи входять твори, які не займалися лише виключно Літургією Напередосвячених, але які, подаючи повний огляд літургічних чинів та обрядів, заторкнули також і нашу тему. До другої ж групи праць належать такі твори, що займалися виключно темою Літургії Напередосвячених, стараючись при тім виказати її походження та історію і пояснюючи в подробицях поодинокі її обряди.

Більшість існуючих коментарів належить до першої групи творів, а її головним представником є твір відомий під назвою *Новая Скрижаль*,² написаний преосвященним Веніямином (Краснопевковом) (1739-1811), єпископом Нижегородським та Армазинським. Цей твір ще за життя автора вийшов трьома виданнями.³ У 1857 р. появилoся нове видання цього твору, у якому справлено мову та провірено цитати св. Отців і Вселенських та Помісних Соборів, і вже до кінця року його розкуплено. Новий наклад появилoся у 1858 р., і тому, що його також у короткім часі розкуплено, ще раз друковано у 1859 р. У передмові до цього останнього видання видавець зазначає, що це дванадцятє, третє по

¹ Симеон Солунський, *цит. твір*, кол. 657-658.

² Веніамин Краснопевков єп., *Новая Скрижаль*, СПбетербург 1859. У дальших сторінках нашої праці вона буде цитована під загальною відомою своєю назвою, а не під іменем автора.

³ *Новая Скрижаль*, От издателей, ст. V-VI.

перекладі на сучасну мову, видання.¹ Це вже само собою свідчить про велику популярність того твору, що мав великий вплив і на пізніші коментарі.

Цікавою є вже також і сама назва твору, особливо коли усвідомимо собі, що перший коментар Літургії виданий Російською Церквою коротко по проведенні літургичної реформи у XVII ст. мав назву *Скрижаль*.² Можливо, що цією назвою автор бажав водночас підкреслити і тяглість і розбіжність, які існують між обома творами.

При розгляді коментаря на Літургію Напередосвячених сильно вражає факт, що автор твору держиться майже виключно того викладу, який подав Симеон Солунський, поширюючи його цитатами Лаодикійського Собору та свідоцтвами св. Отців.³ З усього пояснення поміщеного в *Новій Скрижалі* автором питомих лиш коментар на два обряди: початковий виголос Літургії - *Благословію царство...*, та обряд благословення горіючою свічкою з кадиллом під час читання паремій.

Виступаючи з заложення, що Літургія Напередосвячених починається виголосом *Благословію царство...*, а не *Благословію Бгъ намъ...*, яким первісно ця Літургія починалася, автор вияснює, що тому не береться *Благословію Бгъ намъ...*, бо це слова Старого Завіту, якими хочемо висловити, що ми пізнали та й визнаємо одного Бога в Тройці.⁴ Це пояснення, однак, не являє собою нічого оригінального, бо його запозичено з коментаря Симеона Солунського на Літургію св. Івана Золотоустого, куди *Новая Скрижаль* спрямовує читача, що бажав би про це ще більше довідатись.⁵

Від свого первовзору *Новая Скрижаль* відходить також при коментарі обряду, в яким священик, по прочитанні паремії та перед читанням другої, благословить горіючою свічкою та кадиллом, про що наведено чотири пояснення.

На першій місці поміщено старе традиційне пояснення, запозичене у Симеона Солунського, в якому твердиться, що книга Буття ставить нам перед очі падіння Адама і пізніше заблукання людського роду. Книга Приповідок, натомість, зображує прихід Христа на землю і прогнання тієї тьми, в якій ми перебували,

¹ *Новая Скрижаль*, От издателей, ст. VII.

² *Скрижаль*, Москва 1656.

³ *Новая Скрижаль*, ст. 290-302.

⁴ *Новая Скрижаль*, ст. 300.

⁵ *Новая Скрижаль*, ст. 300.

світлом Божої благодаті. Священик, немов би на потвердження і унагляднення цього, появляється з горючою свічею, що представляє самого Христа, який в кінці віків прийшов нас просвітити і виголошує *Свѣтъ Хрѣтокъ просвѣщаѣтъ всѣхъ*.¹

Далі цим самим образом Церква бажає вірним поставити перед очі також і те, що священик цією горючою свічкою вказує людям на те духовне і небесне сяйво, яке міститься у Напередосвячених Тайнах, а словами *Свѣтъ Хрѣтокъ просвѣщаѣтъ всѣхъ* вкладає в нарід кріпку надію, що наші душі просвітяться через причастя Христових Тайн.

Третє пояснення цього обряду є історично - символічного характеру. Виходячи з історичного факту, що у перших віках християнства оглашенні та ті, що приготувалися до хрещення, мусіли перед великим входом опускати церкву, автор вважає, що цим обрядом бажалося показати їм під видом свічки Христа - правдиве світло, що просвічує кожного чоловіка, який приходить у світ. Горючу свічку показує їм на те, щоб упевнити їх, що у хрещенні вони одержать світло благодаті, що священик підкреслює виголошуючи слова *Свѣтъ Хрѣтокъ просвѣщаѣтъ всѣхъ*.²

В останнім з чотирьох пояснень автор під запаленою свічкою додачує символ самого Христа. Це він обґрунтовує в наступний спосіб. На звичайній Літургії перед освяченням принесених Дарів священик читає євангеліє тому, що Христос передше проголосив свою науку, а потім подав нам своє Тіло і свою Кров під видами хлібами і вина. На Літургії Напередосвячених, натомість, євангелії не читається, бо на ній св. Дари не освячуються, а подається Дари вже напередосвячені. Через це, змість євангелії, священик під видом запаленої свічки показує нам Христа, який присутний у Напередосвячених Дарах і словами *Свѣтъ Хрѣтокъ просвѣщаѣтъ всѣхъ* проголошує просвічення, яке злучене з Дарами.³

Розглянувши коментар, полишається нам звернути увагу на те, що одною з питоменностей *Нової Скрижалі* - це подавати на один обряд різні символічні пояснення, що дехто з учених вважає дуже відємним явищем, бо, на їх думку, таке трактування обрядів зменшує їх вірогідність.⁴

Як це вище було зазначено, за винятком поданих відмінностей, *Новая Скрижаль* держиться вірно коментаря

¹ *Новая Скрижаль*, ст. 301.

² *Новая Скрижаль*, там же.

³ *Новая Скрижаль*, там же.

⁴ Ф. Гумилевский, *Обзор духовной литературы*, СПбетербург 1884, ст. 401.

Симеона Солунського, що його твір Краснопепкова реорганізує і систематизує. Подібний підхід можна знайти у творах пізніших російських коментаторів, які не вносять ніякого нового пояснення.¹

Перейшовши тепер до другої групи російських творів, які займаються виключно коментарем Літургії Напередосвячених, доводиться ствердити, що вона має лише двох представників. Першим є твір Николая Малиновского *О Литургии Преждеосвященных Даров*, а другим є твір *Объяснение Литургии Преждеосвященных Даров*, що його написав Володимир Владиславлев.²

З цих двох творів найвидатнішою є, без сумніву, праця Николая Малиновского, який старається науково прослідити Літургію Напередосвячених від її початків аж по нинішній день і при цьому подає пояснення всіх поодиноких обрядів. Володимир Владиславлев, натомість, у своїй праці замітний тим, що головню прямує не так до наукового викладу, а радше до опису, який побуджував би читача до каяття та покути. Увесь матеріал автор подає у формі духовних поучень. Хоч і підхід твору не є науковий, все таки він цінний тим, що подає багато літургічного матеріалу і відзеркалює духовне життя вірних свого часу.

Щодо коментаря поодиноких дій в обох авторах слідний один і той самий підхід. Завваживши, що Літургія Напередосвячених складається з двох частин - вечірні та совершенної Літургії, оба автори, злучивши пояснення поодиноких обрядів вечірні та Літургії в одну цілість, дали нам коментар Літургії Напередосвячених. Таке поступування зразу стає наявним, коли порівняти коментар до першої частини Літургії з коментарем вечірні.³

Одиноке пояснення, яке властиве обом авторам - це їх коментар на 18-у катизму, якого не подибується в інших

¹ К. Никольский, *Руководство к изучению богослужения православной Церкви*, СПбетербург 1901, ст. 128-134; Н. Темномеров, *Учение о богослужении православной Церкви*, СПбетербург 1912, ст. 104-108; А. Н. Муравьев, *Писма о Богослужении восточной католической Церкви*, СПбетербург 1882, ст. 93-101; А. Рудаковий, *Краткое учение о Богослужении православной Церкви*, СПбетербург 1890, ст. 83-87; П. Лебедев, *Наука о Богослужении православной Церкви*, Москва 1913, ч. II, ст. 87-90; Гермоген еп. псковской, *О Богослужении православной Церкви*, СПбетербург 1909, ст. 74-78.

² Н. Малиновский, *О Литургии Преждеосвященных Даров*, СПбетербург, 1850; В. Владиславлев, *Объяснение Литургии Преждеосвященных Даров*, Тверь 1864.

³ Порівняй коментар обох авторів з коментарем вечірні, напр. у *Новій Скрижсалі*, ст. 92-104.

коментарях. Виходячи з самої назви псалмів, які входять у склад 18-ої катизми, які називаються степенними, значить, такими псалмами, що їх співали жидівські паломники, коли йшли до єрусалимської Святині, а особливо, коли ступали по сходах, що до неї провадили, перенісши це значення на духовну площину, автори добачають, що для нас нині вони представляють духовну драбину, яка підносить людину до Бога. Представляють вони також наближення людини - грішника, визволеного з духовного полону, до свого Бога Сотворителя.¹

б. Українські коментатори.

Українців, що займалися літургічними питаннями, у порівнянні до росіян, було дуже мало, про що вже у своїм часі жалувався Маркел Попель у своїй Літургії, яка в Українській Церкві злученій з Апостольським Престолом є першим твором, що намагається охопити всі літургічні питання.²

Першим українцем, що займався питаннями зв'язаними безпосередньо з Літургією Напередосвячених - це Михайло Малиновський, який у 1845 р. видав свою працю *Изыясненіє на Божественную Литургію*, і в ній він розглядає тільки три Літургії, які існують в нашій обряді. Самій Літургії Напередосвячених присвятив він дуже мало місця, при чому не відходить від коментарів, що їх зустрігаємо в росіян.³

Наступним автором, що заторкує нашу Літургію, є Олександр Духнович. Його праця відзеркалює великий вплив *Нової Скрижалі*, що вже сам автор зазначив, подаючи на титульній сторінці, що його твір наслідує виклад *Нової Скрижалі*.⁴ Про коментар на Літургію Напередосвячених полишається тільки відмітити, що він собою становить коротке і синтезоване переповідження коментаря *Нової Скрижалі*.⁵

Хронологічно наступною по черзі є праця Маркела Попеля.⁶ У його коментарі Літургії Напередосвячених помітний, до деякої

¹ Н. Малиновский, *цит твір*, ст. 122; В. Владиславлев, *цит твір*, ст. 123.

² М. О. Попель, *Литургика или наука о богослуженью Церкви греческо - католической*, Львів 1863, передне слово, ст. III-IV.

³ М. Малиновский, *Изыясненіє на Божественную Литургію*, Львів 1845, ст. 210-216.

⁴ Ф. Духнович, *Литургический Катехизис*, Львів 1855.

⁵ Ф. Духнович, *цит твір*, ст. 106.

⁶ М. О. Попель, *Литургика или наука о богослуженью Церкви греческо - католической*, Львів 1863.

міри, вплив *Нової Скрижалі*. З поміж усіх українських коментаторів автор вирізняється тим, що найкраще упорядкував і подав читачеві матеріал, який не різниться змістом від російських коментарів.

Наступним коментатором є Юліян Пелеш, що у своїм творі *Пастирське Богословіє* подав досить обширний коментар. Сам коментар не є помітний чимсь особливим, але цінними в нього є, без сумніву, натяки на нашу стару літургічну традицію, зокрема нині, коли джерела, що ними користився автор, нам тепер недоступні або мало доступні.¹

На початку нашого ХХ століття з'явилася *Літургіка* о. Євгена Гузаря. Написана вона для шкільної молоді в простий і доступний спосіб. Звичай служити совершенно Літургію в суботи і неділі пояснює автор тим, що в ті два дні не було посту, "бо суботу святкували ті, що були спершу жидами, а неділю святкували на пам'ятку воскресення Ісуса Христа". В іншому автор не відходить від других коментаторів.²

В новіших часах Літургію Напередосвячених заторкнув також о. Леонід Лужницький у своїм творі - *Літургіка греко католицької Церкви, учебник для молодежи і середних шкіл*.³ Цей твір, як вказує наголовок, написаний для молоді середних шкіл, через що він характеризується великою простотою, схематичністю та доступністю викладу. У цьому творі накреслено лише загальні риси поодиноких обрядів, а в поясненнях автор не виходить поза рамці раніших коментаторів.⁴

Останньою з черги це праця о. др. Юрія Федорова, під назвою *Обряди української Церкви*. У ній автор спочатку говорить про генезу Літургії Напередосвячених, а відтак подрібно проходить устами приготування агнця, що має бути вживаний для відправи Літургії Напередосвячених і устами самої Літургії Напередосвячених. Текст вживаний у праці - це літургікон виданий в Римі 1942 р. В коментарі Літургії автор відрізняється від інших тим, що у запаленій свічці з виголосом *Свѣтъ Хрѣтокъ просвѣщаєтъ всѣхъ* не добачує символу Христа, що просвічує, а вважає, що це відноситься до паремій і пише, що "цими словами священник немов

¹ Ю. Пелеш, *Пастирское Богословіє*, Відень 1885, ст. 516-531.

² Е. Гузар, *Літургіка Греко - Католицької Церкви*, Львів 1910, ст. 113-115.

³ Л. Лужницький, *Літургіка греко католицької Церкви, учебник для молодежи і середних шкіл*, Львів 1922.

⁴ Л. Лужницький, *цит твіт*, ст. 91-92.

поєнює, що те, що було прочитане в паремії і буде завжди читатися, просвічує наші уми і серця й увесь світ".¹

¹ Ю. Федорів, *Обряди української Церкви*, Торонто 1970, ст. 261-272

ГЛАВА II

ОГЛЯД ЛІТУРГІЧНИХ ТЕКСТІВ

а. Візантійські тексти.

Літургію Напередосвячених слов'яни одержали безпосередньо чи посередньо від грецької Церкви разом з усіма літургічними книгами. Тому при розгляді цієї Літургії не можна поминути того її розвитку, який заіснував у грецькій Церкві.

У розгляді візантійських - грецьких текстів починаємо від Літургії Напередосвячених, яку відтворив оxfordський учений Brightman і встановив її походження в VII ст.¹ В цій праці зустрічаємо порівняно мало рубрик, що є властиве старим рукописам.

Літургію Напередосвячених починав священник в епітрахилі, подібно як звичайну вечірню. Коли настав час служити Літургію, священник входив до святилища та, ставши перед святою трапезою, відмовляв трисвяте, тропар дня і *Бже, мисостижъ еуди мѣ грѣшномъ*, тричі. Відтак відмовляв молитву кадила і, кадячи в знак хреста перед святою трапезою, виголошував *Благословѣнь Бгъ нашъ...* Після виголосу брати читали вечірній псалом - 103-ий, під час якого священник відмовляв вечірні молитви.

По закінченні псалма слідувала мирна ектенія з виголосом. Зразу по закінченні ектенії священослужитель на предложенні приготовляв Напередосвячений Хліб, при чому відмовляв 50-ий псалом *Помѣиши ма Бже...* Вміжчасі в церкві читець читав степенну. По кожнім з трьох антифонів катизми слідувала мала ектенія.

Коли по відчитанні 18-ої катизми і відспіванні малої ектенії півець починав співати 140-ий псалом *Гди, воззвѣхъ къ тебѣ...*, священник кадив святилище і всю церкву. Далі слідували тропарі на *Гди, воззвѣхъ къ тебѣ...* і по відспіванні *Слѣва...* відбувався вхід з кадилом без евангелії.

По малім вході були читання паремій під час чого брати сиділи. Зразу по закінченні читань слідувало *да йсправитсѣ моли́тва моѣ...*, яке разом з приписаними приспівами співав священник, а брати вміжчасі клячали.

¹ F. E. BRIGHTMAN, *Eastern Liturgies*, Oxford 1896, pp. 345-352.

Закінчивши да йсправитса моли́тка моа..., виголошували сугубу ектенію, молитви за оглашених, за тих, що приготовлялися до святого просвічення - хрещення і, вкінці, молитви за вірних.

Після цих молитов нарі́д зразу співав *Нѣмѣ силы небѣсныа...*, а священик, приступав до проскомидійника, брав святі Дари і творив великий вхід з Напередосвяченим Агницем. Зразу по внесенні Дарів царські двері замикалися, а священик, покадивши святі Дари на престолі, покривав їх верхнім покривцем - аером.

Відтак слідувала ектенія, що кінчалася виголосом *И сподоби насъ бладыко...*, на що нарі́д відповідав господньою молитвою *Оче нашъ...* Після цього священик виголошував *Нѣкш твоѣ ёсть царство...*, на що нарі́д відповідав амініь. Священик відмовляв молитву *Бже, ёдиний благиі...* і виголошував *Благодыію и щедротами и человеколюбіемъ...*

Як наступав час підносити святий Хліб, священик не розкривав святих Дарів, але, зкладаючи руку під аер, підносив святий Хліб, виголошуючи при цьому *Преждеосвященна сѣаа сѣимъ*. Нарі́д у відповідь співав *Ёдинъ скать...* Тоді священик розкривав святі Дари, роздроблював святий Агнець і причащався, а по причастю відмовляв молитву подяки *Благодаримъ та...*

Закінчивши молитву подяки виголошував до присутних *Со страхомъ Бжѣимъ...* і після цього було причастя вірних. По святім причасті, виголошуючи *Спаси Бже, мѣди твоа...*, священик робив Дарами божественний знак святого хреста. По цім святих Дарів вже не клалося на престолі, але відносилося їх до проскомидійника і по повороті священика царські двері знову замикалися.

Диякон виголошував *Со миромъ и здыемъ*, на що нарі́д відповідав *О имени Гднѣ*, і читалося заамвонну молитву, якою Літургія кінчалася.

Отже, як з вище поданого опису Літургії Напередосвячених бачиться, сучасна Літургія є майже тотожною, одначе про саму реконструкцію треба б подати деякі завваги.

По - перше, не можна забувати, що свою працю автор побудував на малій кількості старинних рукописів, які здебільша відзеркалюють обряд південної Італії того періоду. По - друге, треба мати на увазі, що автор не подає інших пізніших варіантів.

Відносно самого чину приготування святих Дарів, які відтак мають бути перенесені на престіл у часі великого входу, треба зазначити, що у декотрих рукописах зустрічається припис святі Дари приготувати не в часі читання 18-ої катизми, а перед початком самої Літургії, а священикові при вбиранні приписано відмовляти молитви подібні, як на святій Літургії святого

Івана Золотоустого, чи на божественній Літургії святого Василя Великого.¹

Припис, що велить священникові співати *Да йсправитса молітєа моа...* і відтак також і дальші стихи, є питомий Кристоферратським рукописам, і то лише деяким.² Більшість рукописів, натомість, подає, що *Да йсправитса молітєа моа...* співає півець на амвоні.

З праці Swainson-а, що подав зразки Літургії Напередосвячених з різних століть,³ бачиться, що стан великої різнообрядности в грецькій Церкві проіснував до появи венецьких видань.

Свою успішність венецькі видання, до великої міри, завдячують більшій точності в подачі обрядових приписів, що їх відрізняє від попередних літургіконів.

Перед текстом Літургії Напередосвячених⁴ додано окрему главу, в якій пояснюється як належить і коли приготувляти св. Агніці, які відтак будуть вживані на Літургії Напередосвячених. Ця глава замітна тим, що вона перейшла до слов'янських службників і полишилася майже без змін по нинішний день. У грецьких літургіконах згодом ця глава буде значно поширена приписами, які повчали, як відправляти Літургію Напередосвячених у присутності архиєрея.

У тексті Літургії перш усього вражає, що виголос *Благословінь Бгъ нашъ...* заступлений іншим, запозиченим з совершенної Літургії, *Благословію царство, Сїда, й Сїа, й сїаго дїха...* Відтак подано, що священник, виголошуючи *Свѣтъ Хрїтокъ просвѣщаетъ всѣхъ*, робить знак хреста до престолу і при цьому вживає кадило і запалену свічку - *лампада*. Відносно прокімена *Да йсправитса молітєа моа...* поміщено, що його співає читець, стоячи на амвоні на переміну з хорами, а по закінченні співу всі присутні в церкві роблять три великі поклони. Три поклони приписано зробити також по перенесенні святих Дарів з проскомидійника на престіл в часі

¹ I. GOAR, *EUXOLOGION, sive Rituale graecorum, complectens Ritus et Ordines Divinae Liturgiae, Officiorum, Sacramentorum, Consecrationum, Benedictionum, Funerum, Orationum & cuilibet personae statui, vel temporis congruos, iuxta usum Orientalis Ecclesiae, cum selectis Bibliothecae Regiae, Barberinae, Cryptae - Ferratae, Sancti Marci Florentini, Tillianae, Allatianaе, Coresianae et aliis probatis MMSS et editis Exemplaribus collatum*, Lutetiae Parisiorum 1647, pp. 200-201.

² I. GOAR, *цм моір*, ст. 202.

³ C. A. SWAINSON, *The Greek Liturgies chiefly from original authorities*, Cambridge 1884, pp. 95-98, 175-186.

⁴ *Ευχολογιον*, Венеція 1571, ст. 42-52.

великого входу. Сам вхід венецькі видання велять робити в мовчанці і цим заступлено старинний грецький обряд при вході виголошувати слова *ВСТѢХЪ КАСЪ ПРАЖОСЛАВНИХЪ ХРИСТІАНЪ...*, як при кожній совершенній Літургії, що на початку XVII ст. ще було панівним у слов'ян.¹ Ці книги далі замітні тим, що усунено в них обряд підносити святі Агнці при виголошуванні слів *Преждеоскащѣнна Сѣла Сѣмъ*, і приписано натомість класти руки під великий покровець - аер і тільки зі стархом та тремтінням дотикатися святого Агнца.

Від часу появи венецьких видань порівняно мало новостей ввійшло до Літургії Напередосвячених. Найперше прийнявся звичай при виголошуванні слів *Свѣтъ Хрѣтокъ просвѣщаєтъ всѣхъ* не лише робити знак хреста зі свічкою та кадиллом до престолу, але також, обернувшись, благословити присутніх. Що ж відноситься до співу прокімена *Да йсправитса молітва моа...* можна зустрітися з різними звичаями. Помалу заволодів звичай, щоб 140-ий псалом з приспіваними співав читець, стоячи на амвоні. Пізніше подавали, що священик, стоячи перед святою трапезою і держачи в руках кадило, співає прокімен на перемену з хорами, а під кінець псалма на слова *Воздѣланіє рѣкъ моєю...* кадить присутніх із святих дверей.² У більшості з пізніших службників, натомість, запанував звичай, щоб священик співав *Да йсправитса молітва моа...* з приспіваними на перемену з хорами і при цьому обходив престіл, співаючи стихи на кожній з сторін святого престолу, кадячи,³ - практика, яка дуже пізно ввійшла в службники української Церкви злученої з Апостольським Престолом.⁴

Лише подекуди ввійшов припис, що велить під час читання вечірнього 103-го псалма відмовляти вечірні молитви, починаючи від четвертої, бо три перші відмовляються на малих ектениях, які співаються по кожнім *Слѣва* катизми. Також рідко є засвідчений припис, що вимагає, щоб під час причащення з чаші не відмовляти слів *Честнѣа й свѣтѣа кроке Гда й Бга й Сйса...*, а причащатися в повній мовчанці.⁵

¹ I. GOAR, *цит твір*, ст. 203; *Третьякъ*, Київ 1646, ст. 253; *Літургікони*: Москва 1601, без пагінації; Москва 1647, ст. 246 об.-247 об.; Москва 1651, ст. 259 об.-260.

² *Ал всаи леитургии*, Одеса 1912, ст. 152; *Ієратиков*, Константинопіль 1895, ст. 128; *Ієратиков*, Атени 1951, ст. 147; *Ієратиков*, Рим 1950, ст. 238.

³ *Ієратиков*, Константинопіль 1893, ст. 128; *Ієратиков*, Рим 1950, ст. 239; *Ієратиков*, Атени 1951, ст. 147.

⁴ *Літургікони*: Львів 1905, ст. 377; Львів 1929, ст. 204; Рим, укр., 1942, ст. 423-425.

⁵ *Ієратиков*, Рим 1950, ст. 256.

Вкінці полишається також відмітити, що подекуди приписано Літургію Напередосвячених відправляти в білих ризах.¹

Від цієї загальної традиції відходять служебники Кристоферратського монастиря, де під сильним впливом обряду римської Церкви усунено переносення святих Дарів на проскомидійник.² У часі співання *Нѣмѣ сѣли нѣбснѣ...* священник витягає з кивоту посудину з святими Дарами, кладе на престолі і кадить за звичаєм, а перед *Преждеосвященна Сѣла Сѣмѣ*, священник відкриває посудину з святими Дарами і кладе Агнець на святий дискос.³

б. Слов'янські рукописи.

Християнство Русь - Україна прийняла в X-ім столітті від греків і, очевидно, одержала також грецьку літургічну традицію. На жаль, книги з первісних часів християнства не збереглися до наших днів, а також задержалося дуже мало книг з XI - XII ст., натомість, текстів з XIII і XIV ст. вже значно більше. Тут ще треба підкреслити сумну дійсність, що хоч і є багато слов'янських рукописів, вони не легко доступні, бо більшість із них знаходяться в бібліотеках за залізною заслоною і лише незначна кількість зберігається на Заході. Старі рукописи переважно містять дуже мало рубрик, бо переписувачі здебільша обмежувалися подачею необхідного матеріалу,⁴ а також немає двох рукописів, які були б тотожні.

До вивчення старих слов'янських рукописів дуже причинилися такі російські вчені як Одинцов,⁵ Гоский, Невоструев⁶ та Дмитрієвский,⁷ які подали описи старих рукописів і також займалися їх студією. Вони нині остаються головними джерелами для вивчення обряду, що існував в давній Русі - Україні.

1 *Іератиков*, Константинопіль 1893, ст. 125; *Іератиков*, Атени 1951, ст. 143.

2 *Лейтуріков*, Рим 1683, ст. 304.

3 *Лейтуріков*, Рим 1683, ст. 306.

4 Прикладом може послужити рукопис *Посноі Тріоді*, 1392 (?), Бібліотека УКУ, де по стихирах тільки зазначено, що слідує далі Літургія Напередосвячених і подано прокімен *Дя и Справит Са...*

5 Н. Одинцов, *Порядок общественнаго и частнаго богослуженія в древней Россіи до XVI в.*, СПбетербург 1881.

6 Горский - Невоструев, *Описание славянских рукописей Московской Синодальной Библиотеки*, От. III, ч. 1, Москва 1869.

7 А. Дмитрієвский, *Богослуженіе в русской Церкви в XVI веке*, Казань 1884; А. Дмитрієвский, *Описание литургических рукописей, находящихся в бібліотеках православнаго востока*, Київ 1911.

Зі старих рукописів помітно, що Літургія Напередосвячених починалася виголосом *Благословінь Бѣ нашъ...*,¹ що у XVI ст. був поступово замінюваний виголосом *Благословіно царство...* Далі був 103-ий псалом, в часі якого, згідно з найстаршими рукописами, не приписувалося відмовляти будь-яких молитов. Починаючи з XIV ст. з'являється припис відмовляти три молитви,² а відтак у пам'ятниках з XVI ст. приписано відмовляти всі вечірні молитви.³

Припис читати молитви на антифонах 18-ої катизми зустрічається вперше в літургіконах, що походять з XVI ст.⁴

Молитву *Свѣтъ ти́хъ...* починав сам диякон, а півці продовжували від слів *Бѣзсмертнаго Сїца небесагъ...*⁵

Щодо виголосу *Свѣтъ Хрѣто́въ просвѣща́еть всѣ́хъ* в рукописах зустрічається велика різнобіжність, що існує до XVI ст. включно.⁶ В найстарших рукописах подано, що диякон з трисвічником і кадильницею виголошує *Свѣтъ Хрѣто́въ просвѣща́еть всѣ́хъ*.⁷ В одному з рукописів замість трисвічника приписано вживати двосвічник.⁸ У службениках з XIV ст. зустрічається припис *Свѣтъ Хрѣто́въ просвѣща́еть всѣ́хъ* виголошувати не дияконові, а священникові і рівночасно подають, що треба робити знак хреста до престолу,⁹ а подекуди вже з'являється припис при цьому вживати лише одну свічку.¹⁰

Вкінці поволи введено звичай, щоб диякон випереджував слова *Свѣтъ Хрѣто́въ просвѣща́еть всѣ́хъ* словами *Поклі́йте, встáните, або Премудрость прости́*.¹¹

Про *да йспра́внѣтса моли́тва мол...* треба сказати, що цей прокімен переважно приписувалося співати читцеві, хоч звичай, щоб його співав сам священник, також не був чужим.¹²

За службениками XV ст. елітони розкривали в часі виголосу *да й ти́...*, але багато службеників також подавало, що елітони треба

¹ Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 238.

² Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 134; Горский - Невоструев, *цит. твір*, ст. 31

³ А. Дмитрієвский, *Богослуженіе в русской церкви в XVI веке*, Казань 1884, ст. 137.

⁴ Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 134-135.

⁵ Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 240.

⁶ А. Дмитрієвский, *цит. твір*, ст. 138.

⁷ Горский - Невоструев, *цит. твір*, ст. 8; Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 68.

⁸ Горский - Невоструев, *цит. твір*, ст. 27.

⁹ Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 134-135.

¹⁰ Горский - Невоструев, *цит. твір*, ст. 16.

¹¹ Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 240.

¹² Горский - Невоструев, *цит. твір*, ст. 16, 31.

розкривати в кінці сугубої ектенії на виголосі *Нѣкш мѣлостѣхъ ѿ
человѣкомлюбацѣ Бгѣ...*¹

Обряд великого входу також підпав певному розвитку. В рукописах XI - XII ст. читаємо, що при внесенні святих Дарів священник читав 50-ий псалом.² У XIV ст. входить звичай перед входом відмовляти молитву *Никтоже достоинъ...*³ Цю останню практику усунув в XV ст. новий звичай, що велів перед великим входом відмовляти молитву *Нѣмѣ съми...* або один раз, або три рази, і цей останній звичай відтак вповні запанував. Подекуди взагалі не приписувано будь-яких молитов.⁴

Що ж відноситься до виголошування *Вонѣмѣмъ, сѣла скатѣмъ* треба зазначити, що у найстарших рукописах поміщені тільки слова *Скатиа скатѣмъ*.⁵ Починаючи з XIV ст. в рукописах посявляється припис співати два причастени *Вкусите...* і *Благословено Гда...* що держався в силі також ціле XV ст.⁶ *Спаси Бже мѣди твоа...* з благословенням Святими Тайнами зовсім не існувало, а замість *да испѣлатса...* співалося подячну стихиру *Хвалѣмъ та Хрте Бже нашъ...* а пізніше *Благодарѣмъ та Хрте Бже нашъ...*⁷

Перед заамвонною молитвою виголос *Съ миромъ ѿидѣмъ* виголошує диякон, а не, як нині, священник.⁸

Літургія Напередосвячених в старих рукописних літургіконах кінчалася молитвою на спожиття Дарів.⁹

Вкінці треба б ще зазначити, що старі слов'янські рукописи показують, що до XV ст. включно Літургію Напередосвячених відправляли також у середу і п'ятницю сиропусного тижня.¹⁰

Що відноситься до приготування святого Агнца, який відтак буде вжитий до відправи Літургії Напередосвячених, знаходимо в однім з пізніших рукописів звичай, що святі Агнці напоюється Божественною Кров'ю.¹¹

Про приготування святого Агнца на проскомидійнику в часі відправи Літургії Напередосвячених найстарші служебники

¹ Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 241; А. Дмитрієвский, *цит. твір*, ст. 140.

² Горский - Невоструев, *цит. твір*, ст. 8; Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 68.

³ Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 135-136.

⁴ Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 241.

⁵ Горский - Невоструев, *цит. твір*, ст. 8.

⁶ Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 241.

⁷ Н. Одинцов, *там же*.

⁸ Н. Одинцов, *там же*.

⁹ Горский - Невоструев, *цит. твір*, ст. 8; Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 68.

¹⁰ Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 238.

¹¹ Горский - Невоструев, *цит. твір*, ст. 81; А. Дмитрієвский, *цит. твір*, ст. 136.

мовчать. Натомість у XVI ст. записано звичаї святий Агнець приготувляти на проскомидійнику або на початку, або в часі читання 18-ої катизми, або в часі 140-го псалма *Гди воззвѣхъ къ тебѣ..!*

Отже, як це з вище поданого опису стає ясным, Літургія розвивалася постійно впродовж століть і набирала що раз то нові форми. Найбільше змінам підлягали ті частини, що їх виконували священники та диякони, а ті частини, в яких нарід брав активну участь, полишалися майже незмінними.

Треба тут згадати і слов'янські рукописи, що знаходяться в Ватиканській Бібліотеці. Вони особливо цінні для нас тим, що вказують на один із шляхів, якими новіші літургічні впливи грецької Церкви поступово входили до слов'янських рукописів.²

Таку різноманітність у складанні приписів (рубрик) і, до певної міри, їхню хаотичність, можна зустрінути також у перших виданнях друкованих книг. Щойно літургічні реформи проведені в XVII ст. принесли деяке устійнення обрядових чинів. До цього в немалій мірі причинилося поширення друку, що уможливило поширення великої кількості тотожних книг.

в. Російські тексти.

Заки перейдемо до огляду Літургії Напередосвячених, так як вона представляється в російських текстах, потрібно уточнити, які тексти входять до цієї групи.

На терені Східної Європи XVII ст. було віком швидкого розповсюдження друку, що мав великий вплив на приведення однообразности обряду і перевагу однієї чи іншої обрядової реформи. Самоозрозуміла річ, що ширше вживання друку не зразу витиснуло рукописну традицію, одначе остання з появою і поширенням друку стратила право громадянства в офіційних кругах. Тому під назвою "російських текстів" у цім розділі

¹ А. Дмитрієвский, *цит. твір*, ст. 142.

² М. Марусин, *Божественна Літургія в київській митрополії по списку Ісидорового літургікона з XV ст.*, "Богословія" т. XXV-XXVIII, Рим 1964, ст. 33-61; О. Горбач, *Ісидорів служебник, словянський рукопис ч. 14 Ватиканської Бібліотеки*, "Богословія" т. XXV-XXVIII, Рим 1964, ст. 62-113; О. Горбач, *Три церковнословянські літургічні рукописні тексти Ватиканської Бібліотеки*, Рим 1966; М. Марусин, *Чини святигельських служб в київському Евхологоні з початку XVI ст.*, Рим 1966; "Богословія", т. XXXI, Рим 1967, "Огляди і оцінки": о. др. М. Марусин, *Чини святигельських служб в київському Евхологоні з початку XVI ст.*, Рим 1966, Микола Чубатий.

розуміємо тільки друковані тексти, які появились на етнічних російських землях, як також і тексти, що, хоч і виходили поза етнічними межами Росії, взорувалися виключно на її виданнях. Найвидатнішими центрами були спершу Москва, а відтак, коли столицю Російської Імперії перенесено до СПетербургу, тоді поруч Москви стає і СПетербург. Час видання поодиноких службників служить, як допоміжна вказівка, щоб могли визначити, коли кінчиться один період і починається другий, як також і на те, щоб вказати, коли нововведена реформа вповні заволоділа.

За обрядовими признаками російські службники можна поділити на три чіткі групи. Перша - це передреформова, що являє собою продовження старої рукописної слов'янської традиції. Друга група - це так звана перехідна. Сюди належать літургікони, що появились після літургічної реформи патріярха Нікона, у яких, одначе, ще помітні впливи старої слов'янської рукописної традиції. Третю групу становлять пореформові службники, які часто відомі під назвою синодальної редакції, бо ті книги панували у часі, коли після усунення в російській Церкві патріярхату, замість нього введено для управи Церквою Святіший Синод. Літургікони тієї третьої групи панівні у російській Церкві по нинішний день. Переломовою датою в історії обряду в російській Церкві є 1654 р., коли на Синоді в Москві під головуванням патріярха Нікона остаточно рішено провести літургічну реформу.¹

і. Службники передреформового періоду.

Із службників передреформового періоду доступні були нам три службники видані в Москві в 1601, 1647 і 1651 роках.² Сам обряд приписаний у тих службниках мав такі характерні прикмети.

При подачі припису, як належить приготовляти святий Агнець, що має бути вживаний для Літургії Напередосвячених, подано, що, заколовши перший Агнець, священник бере також і інші і над кожним відмовляє молитви від *Искѹпиль ны ѣси...* до *Ѣдиць ѿ*

¹ Подано тут огляд лише тих службників, які було можливо роздобути і вжити для написання цієї праці. Літургікони, що нам були недоступні тут не згадані. Для докладніших відомостей про видання літургіконів, дати та місця видань, диви М. Соловй, *Божественна Літургія*, Рим 1964, ст. 60-61, нот. 36-49, і загальну бібліографію, та С. Кучнарек, *The Byzantine - Slav Liturgy of St. John Chrysostom*, Alendale 1971, ст. 753-757.

² *Літургікони*: Москва 1601 (без пагінації); Москва 1647, ст. 226 об.-257 об.; Москва 1651, ст. 239 об. - 270 об.

кѡнѣ... а не як нині приписано від **вспоминаніє** творим великаго **Гда** **Бга..** до **Єдинъ ѿ кѡнѣ...** Коли приходить час підносити святі Агнці при виголошуванні слів **Сѣла сѣмъ,** приписано священикові підносити святі Агнці і робити ними знак хреста над диском. При насичуванні Агнців ложечкою подано, що відмовляється при цьому окрему молитву **Наполетса агнаць вѣн, вземли грѣхъ всаго міра, за мирскіи жибѡтъ ѿ спасіє.**

У служінні самої Літургії наглядні такі питоменності. Молитви антифонів, що їх більшість служебників приписує брати перед виголосами трьох малих ектеній, які співаються по прочитанні кожного з трьох антифонів 18-ої катизми, подано брати дещо інакше. Першу молитву приписано відмовляти перед виголосом великої - мирної ектенії, другу перед виголосом малої ектенії, що слідує по першій антифоні 18-ої катизми, а третю перед виголосом малої ектенії, що слідує по другій антифоні 18-ої катизми. По третій антифоні 18-ої катизми приписано брати малу ектенію без молитов.

Святі Дари, що в часі великого входу будуть перенесені на святу трапезу, приписано приготувати під час читання 140-го псалма **Гди воззвѣхъ къ тебѣ..**

У часі між читанням книги Буття та Приповідок, священик на **Свѣтъ Хрѣтокъ просвѣщаєтъ всѣхъ** робить знак святого хреста, вживаючи трираменний свічник з кадильницею.

У служебнику з 1651 р. подано, що елітон розгортається під час **да ѿ тіи...** про що в служебниках з 1601 і 1647 років немає згадки.

Про великий вхід сказано, що священик дає дияконві святий дискос, а сам бере чашу, при чому виголошуються ті самі слова, що й під час великих входів на Літургіях святого Івана Золотоустого та святого Василія Великого.

Що ж відноситься до причастя священослужителів, знаходимо в усіх служебниках лиш коротку нотатку, яка велить, щоб причастя відбувалося так, як на Літургії святого Івана Золотоустого. Це значить, що священослужителі причащалися також із чаші, відмовляючи молитву **Чѣмъ и сѣмъ Крѡкѣ...** подібно як на обох совершенних Літургіях.

Со миромъ ѿзидемъ, що випереджує заамвонну молитву, приписано виголошувати дияконві.

Літургія кінчалася середнім отпустом. Після **Бл҃гвеніе гдѣ на васъ...** було **Премѣдрость і Чтѣннѣшю херувїмъ...**, відтак **Слѣва тебѣ Хрѣте Бже нашъ...** та кінцевий отпуст **Христос истинни Бгъ нашъ...**

ii. Службники перехідної групи.

Група, яку ми назвали перехідною, у нашій праці представлена службником виданим у Москві 1670 р.¹ Ця група характерна тим, що вона містить вже зреформований обряд, однак при цьому задержує також деякі старші обрядові практики, які у пізніших літургіконах будуть усунені. Ця група помітна також і тим, що у ній приписи ще не роздроблені до найменших деталей, так як це буде в пізніших виданнях.

В неділю при приготовленні святих Агнів, які будуть вживані до відслуження Літургії Напередосвячених, приписано відмовляти молитви, починаючи від *Бѣ косямъишіе...* до *Єдиѣ ѿ кояѣ...*, не від *Испѣиѣ ны ѣси...* як це було в попередніх виданнях. Додано також сюди припис при благословенні святих Агнів під час епikleзи в неділю на Літургії виголошувати *Хлѣбъ ѡубо си...*, а не *Хлѣбъ си...* бо Христос є один. Відтак подано, що священник насичує святі Агніці Господньою Кров'ю та вкладає їх до хлібохранильниці, де вони остаються до дня, коли буде відправлена Літургія Напередосвячених.

Під час читання 103-го псалма подано за старшою традицією, що відмовляється вечірні молитви, без точнішого означення. Однак святі Дари вже приписано переносити в часі 18-ої катизи.

При виголошуванні *Свѣтъ Хрѣтоъ просвѣщѣтъ всѣхъ* приписано за новою традицією вживати тільки одну свічку. Натомість щодо прокімена *Да испрѣвитса...* збережено ще старий припис, що його співає читець на амвоні, не приписуючи при цьому священникові виконувати ще якісь додаткові обряди.

Великий вхід за зразком новіших грецьких текстів відбувається у повній мовчанці при чому святий дискос і чашу несе сам священник.

Щодо обряду теплоти та причастя священослужителів вже впроваджено нову традицію, яка велить, щоб священник при благословенні теплоти та під час причастя з чаші не відмовляв ніяких молитов і при цьому забороняється дияконіві причащатися з чаші, пояснюючи це тим, що в чаші є лише вино а не Господня Кров. Однак далі збережено звичай по причастю вірних виголошувати *Спаси Бже люди твоа...*

¹ *Літургікон*, Москва 1670, ст. 189 об. - 213.

Цікавим є також, що при виголошуванні *Со миромъ ѿзвѣдемъ* перед заамвонною молитвою збережено старий припис, який велить, щоб це виконував диякон. Отпуст замітний тим, що з нього випущено *Прѣрость і Чистѣшю*.

iii. Пореформові служебники.

Третю групу текстів становлять пореформові літургікони, в яких процес справлювання книг вповні завершений. Цю групу заступають літургікони видані в Москві 1780, 1860, 1958 рр., в СПетербурзі 1900 р. і у Відні.¹ Сюди належать також деякі служебники, які виходили на українських землях, напр., служебники видані в Києві 1736 р. і в Чернігові 1754 р. Ця група літургіконів замітна також тим, що приписи, які відносяться до обрядових дій, значно докладніше опрацьовані, так що священослужителям не лишалося тієї свободи дії, що у раніших служебниках.²

Опис, як слід приготовляти святий Агнецъ, що буде вживаний для служіння Літургії Напередосвячених попереджений приписом, що цю Літургію належить відправляти виключно під час великого посту святої чотиридесятниці у середі та п'ятниці. При викраюванні святих Агнців зазначено, що над кожним відмовляється молитви від *Исхѹпѣмъ нѣ ѣсѣ...* до *Ѣдинъ ѿ конѣ...* Подібно як у служебнику виданім в Москві 1670 р. Слідє далі припис при благословенні в часі епikleзи виголошувати *Хлѣтъ дубѣш сѣм, а не Хлѣтъ сѣм*, бо Христос є один. Відтак подано, що священник насичує святі Агнці Господньою Кров'ю та вкладає їх до хлібохранильниці, де вони остаються до дня, коли буде відправлена Літургія Напередосвячених.

У службі самої Літургії появляється припис під час читання 103-го псалма *Благословѣ дѹше моя Гда...* відмовляти вечірні молитви, починаючи від четвертої, а за причину подано, що перші три молитви відмовляються перед виголосами малих ектеній, які слідуєть по закінченні кожного з трьох антифонів 18-ої катизми.

Приготовлення на проскомидійнику Дарів, що будуть перенесені на святий престіл в часі великого входу, покладено на час читання 18-ої катизми.

¹ У віденськїм виданні не подано ні дати ні місця видання.

² *Літургікони*: Москва 1780, ст. 136-160; Москва 1860, ст. 112-131 об.; Москва 1858, ст. 117-136; СПетербург 1900, ст. 261-306; Відень (б. д.), ст. 127 об.-150 об.; Київ 1736, ст. 146-172; Чернігів 1754, ст. 146-172.

При виголошуванні Свѣтъ Хрѣтоу просвѣщѣтъ всѣхъ вживається тільки одну свічку замість "трійці", а до празників Віднайдення Голови святого Івана Хрестителя і 40 Севастійських Мучеників, на яких буває вхід з євангелієм та читання євангелія, додано ще празник храму.

На да йсправітса... додано, що священник стоїть перед престолом з кадильницею в руках і кадить. Коли вже останній раз співається да йсправітса... приписано священникові клякати, а відтак по відспіванні сповнити великі поклони. Це новість, яка до великої міри протилежна попередній традиції, бо в одному з раніше виданих літургіконів по приписі творити великі поклони, додано пояснення, що великі поклони роблять люди в церкві і прислуга в святинищі, а священник робить поклін рукою до колін.¹

Великий вхід відбувається в мовчанці, при чому святі Дари, що лежать на дискосі, священник несе при чолі, а чашу при грудях, випереджуваний дияконом, який кадить.

Про обряд теплоти зазначено, що священник благословить і вливає до чаші теплоту, не відмовляючи при цім ніяких молитов. Подібно і щодо причастя з чаші зазначено, що не відмовляється ніяких молитов, а дияконові не дозволено з чаші причащатися.

По причасті вірних, згідно з традицією передреформових московських служебників, зазначено, що священник виголошує Спаси Бже мѣди твоа...

Со миромъ ѡзѣдемъ, що приходить перед заамвонною молитвою, приписано вже виголошувати не дияконові, а священникові, і в отпусті пропущено Премѹдрость і Честнѣйшю...

Про цю останню групу служебників треба зазначити, що вона панівна по нинішній день і від XVIII ст. до неї не впроваджено новостей.

До цієї групи треба причислити також служебник виданий українською мовою в Бавнд Брук українцями православними, одначе треба застерегти, що він також має деякі специфічні риси.² Найбільш маркантним є впровадження після сугубої ектенії окремої ектенії за упокійних, як також припис священникові вмивати руки по виголосі "Благодаттю, щедротами і чоловіколюбством...", який приходить перед виголосом "Ранішосвячене Святес - Святим".

¹ Літургікон, Москва 1651, ст. 268.

² Літургікон, Бавнд Брук 1963, ст. 117-148.

г. Українські тексти.

У цім розділі займатимемося розглядом тих літургічних книг, які були друковані на українській етнографічній території. Одинокими виїнятками є два літургікони друковані в Вильні 1617 і 1692 рр., які включено до групи українських текстів, тому що вони вийшли на території, що колись була складовою частиною Київської Митрополії.¹

Першим друкованим служебником, що появився на українській землі був літургікон виданий у Стратині 1604 р.² львівським єпископом Гедеоном Балабаном. Про цей служебник треба зразу зазначити, що він не відзеркалює собою місцевої української традиції, а радше є спробою завести в нас нові богослужбні книги, які були б справлені на тоді дуже авторитетних венецьких виданнях, що яскраво виходить на яв, коли порівняти стратинський служебник з слов'янським служебником виданим у Венеції 1554 р.³

Текст Літургії Напередосвячених випереджений описом, який пояснює, як треба приготувати Агнець, що його буде вживатися для служіння цієї Літургії. Перш усього подано припис, що цю Літургію відправляється в усіх днях тижня за виїнятком субот, неділь, празника Благовіщення та понеділка і вівтірка першого тижня посту чотиридесятниці. Над кожним святим Агнцем приписано відмовляти молитви від *Искѣпль ны єси.. до Єдинъ ѿ коинъ...*

Свята Літургія розпочиналася зразу по закінченні обідниці, а при вбиранні риз подано, що священик і диякон убираються, говорячи, "як звичайно", з чого слідує, що відмовляли всі молитви, як на совершенній Літургії.

Свята Літургія починалася виголосом *Благословенъ Бгъ нашъ...* і під час 103-го псалма приписано священикові лише перші три з вечірних молитов.

Приготовлення святих Дарів на проскомидійнику положено на час читання 18-ої катизми.

Виголос *Скѣтъ Хрѣтокъ проскѣщаетъ всѣхъ,* що його виголошується між обома читаннями, чинить священик і при тому

¹ *Літургікони*: Вильно 1617, ст. 261-333; Вильно 1692, ст. 114-123.

² *Літургікон*, Стратин 1604, ст. 351-423.

³ *Літургікон*, Венеція 1554 (б. п.).

вживає тільки одну свічку та з кадилом робить знак хреста лише до сходу. Прокімен *Дя ісправитса...* співає читець на амвоні.

На великім вході приписано дияконові кадити святу трапезу і відтак, ставши коло священника, відмовляти три рази молитву *Нѣмѣ Сѣмѣ...*, а по кожному разі слідує поклін. Тоді оба йдуть до проскомидійника і переносять святі Дари, не виголошуючи при тому нічого.

Відносно причастя священника подано тільки, що священник причащається подібно, як на Літургії святого Івана Золотоустого. Збережено в цім служебнику також старинний слов'янський звичай після причастя вірних не виголошувати *Слѣси Бѣже мѣди тѣом...*

Со миромъ ѿзыдемъ перед заамвонною молитвою приписано виголошувати дияконові, а в отпусті опущено *Премудрость і Честнѣшю...*

Сильно відбився вплив стратинського літургікона в служебнику, що появився в Вильні 1617 р., в якому тексти і рубрики мало що не тотожні з тими, які поміщені в стратинському літургіконі.¹

В далеко більшій мірі українську обрядову традицію початку XVII ст. відзеркалює посна тріодь друкована в Києві 1627 р.² Вплив цієї посної тріоді був немалий, коли зважимо, що устав у ній поміщений був передруковуваний мало що не дослівно у посних тріодях друкованих у Львові 1717 і 1753 рр.³

Літургію Напередосвячених відправляли зразу по закінченні обідниці. Яким виголосом починали у посній тріоді виданій 1627 р. в Києві, не подано. Обі львівські тріоді подають, що священник виголошує *Благословѣно царство Сѣда, ѿ Сѣда, ѿ Сѣгаш дѣа...*, а, коли зважити, що останні являються майже дослівним передруком київської тріоді, можна сміло припустити, що на початку XVII ст. у Києві Літургію Напередосвячених розпочинали виголосом *Благословѣно царство...*, а не *Благословѣнъ Бѣже нашъ...*

Під час читання 103-го псалма приписано священникові відмовляти лише перші три вечірні молитви. Тут різниться тріодь видана в Львові 1753-го року, де лише сказано, що священник відмовляє вечірні молитви. Приготовлення святих Дарів на проскомидійнику відбувалося в часі 18-ої катизми.

¹ Порівняй літургікони: Стратин 1604, ст. 351-423; Вильно 1617, ст. 114-123.

² *Посна тріодь*, Київ 1627, ст. 215-221.

³ *Посні тріоді*: Львів 1717, ст. 118-121 об.; Львів 1753, ст. 115-118.

Свѣтъ Хрѣтокъ просвѣщаєтъ всѣхъ приписано виголошувати священникові, при чому подано, що він вживає трираменний свічник, а *Да йспра́вѣтса...* приписано співати читцеві на амвоні.

При виголошуванні *Преждеосвященна Скѣта Скѣтѣмъ* зазначено, що священник дотикається до святих Дарів, не скидаючи аера. При причасті вірних київська тріюдь подає, що ті, що причащаються, п'ють кип'яток.

Слѣси Бѣе мѣди тѣом..., згідно зі старинною слов'янською традицією, надалі пропущено. Про отпуст згадує лише київська тріюдь, де сказано, що треба робити повний отпуст, без дальшого уточнення.

Зворотним пунктом в історії українського обряду був, без сумніву, 1629 р., в якому появився у Києвопечерській Лаврі літургікон, що втішався великою популярністю по цілій Україні, і який впроваджував окрему обрядову реформу. Пізніші його видання виходили майже без змін. До цієї групи належать службники видані в Києві 1639 і 1653 рр. та службники видані у Львові Успенським Ставропигійським Братством у 1646, 1666, 1681, 1691, 1712 рр.¹ Обряд приписаний тими службниками проіснував до наших часів, про що свідчить на початку цього століття виданий Церковний устав о. А. Микити.² Про цей останній твір остається ще зазначити, що хоч і тяглість реформованого українського обряду в нім дуже наявна, все таки обряд не остався у своїм оригінальним і чистім виді. Помітні на нього впливи з одного боку латинізації, а з другого російського синодального обряду, при чому впливи останнього сильно переважають.

Автори цієї редакції літургічних книг злучили разом дві традиції - стару слов'янську і їм сучасну грецьку, при чому вводили новості з грецьких богослужбних книг тоді, коли вважали, що слов'янські книги відійшли від свого грецького перовзору. У зложенні та справленні літургікона дуже помітні впливи грецьких венецьких видань.³

Сам текст Літургії Напередосвячених випереджений окремою главою, в якій подано приписи про приготування святого Агнца, що буде вживаний для відправи цієї Літургії. Розпочинається глава приписом, що Літургію Напередосвячених треба

¹ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 227-280; Київ 1639, ст. 595-684; Київ 1653, ст. 298-342; Львів 1646, ст. 257-294 об.; Львів 1666, ст. 277-318; Львів 1681, ст. 284-332 об.; Львів 1691, ст. 190-218; Львів 1712, ст. 191-218.

² А. Микита. *Руководство в церковний тиликон*, Унгвар 1901, ст. 200-207.

³ Порівняні вищезгадані літургіконом з *Ευχολογιον*, Венеція 1751, ст. 46-53.

відправляти кожного дня в тижні за винятком субот та неділь, і понеділка та вівторка першого тижня посту. Над кожним святим Агнцем приписано відмовляти слова від *Искѣпиль ны ѿси.. до ѿдѣль ѿ вѣм..* Далі слідує поучення, що при благословенні святих Агнців в часі епиклези говориться *Хлѣбъ сїи*, а не *Хлѣбъ сїи*, бо Христос є один. Глава кінчиться приписом насичувати чесною Кров'ю святи Агнці і класти до хлібохранильниці, де вони зберігаються до дня, коли будуть вживані для Літургії Напередосвячених.

Саму Літургію приписано починати зразу по відслуженні обідниці. Ввійшовши до святилища, священник з дияконом вбираються в ризи, роблячи над кожною ризою знак хреста і цілуючи, одначе не відмовляють нічого за винятком *ГДҀ помолїмса.*

Початковим виголосом Літургії є *Благословєно царство Сїда, ѿ Сїа, ѿ ѿ Дѣа...*, по яким слідує 103-ий псалом і в цім часі священник відмовляє вечірні молитви.

Приготовлення Дарів на проскомидійнику покладено на час 140-го псалма, за слов'янською традицією.

Свѣтъ Хрѣтокъ просвѣщаетъ всѣхъ виголошує сам священник, при чому вживає тільки одну свічку, а *да са ѿсправитъ...* співає читець, стоячи на амвоні.

Великий вхід відбувається за новішим грецьким зразком у повній мовчанці, при чому святи Дари несе священник на дискосі при чолі, а чашу при грудях.

Після причастя вірних, далі згідно з старинними слов'янськими рукописами, опущено *Спасї Бже мѣды теом...* Приписано дияконові співати *Со миромъ изыдемъ*, а в отпусті опущено *Премудрость і Честнѣшю...*

У згаданім творі о. Микити помітні деякі відхилення. Під впливом латинізації опущено старий звичай насичувати святи Агнці та введено звичай під час переносення святих Дарів дзвонити дзвіночками.

Під впливом синодального обряду ввійшов звичай під час вечірнього 103-го псалма *Благословє дше моа Гда...* читати вечірні молитви, починаючи від четвертої, бо перші три читаються перед виголосами малих ектеній по кожнім з трьох антифонів 18-ої катизми. Єлїтон приписано розвивати в часі виголосу *да ѿ тїи с нїми..* безпосередньо перед першою молитвою вірних, і *Со миромъ изыдемъ* виголошує вже не диякон, а священник.

Треба також зазначити щодо чину *Свѣтъ Хрѣтовъ просвѣщають ксѣхъ*, що збережено первісну традицію вживати "трійцю".

Деяка різниця помітна також в обряді *Да йсправитса...*, де подано, що його співає священник на переміну з людьми. Коли *Да йсправитса...* співається протяжно, священник з дияконом клячуть, а коли швидко - стоять.

В українській католицькій Церкві обрядові справи пішли своєю власною дорогою. У виданих нею службениках сильно помітний вплив римського обряду. Щодо обрядових практик можна розрізнити три періоди. Перший період тривав найдовше і тягнеться від початку Унії з Римом до Львівського Собору, що відбувся в 1891 р. У цім періоді впроваджено найбільше число обрядових змін. Другий період триває від Львівського Собору до появи літургікона виданого в Львові 1929 р. Третій і останній період представлений самим літургіконом виданим в Львові 1929 р. і триває до видання літургікона в Римі 1942 р. з яким починається найновіший період в історії українського обряду.

Оскільки перший період тривав найдовше, більшість службеників належить до тієї групи. Ця обрядова традиція постала під сильним впливом літургікона виданого в Римі 1683-го року.¹ У нашій праці цей період заступлений такими зразками: Вильно 1692, Унів 1733, 1740, Почаїв 1744, 1755, 1788, 1791, Львів 1759, 1780, 1866, Супрасль 1763, Перемишль 1840.²

Літургія Напередосвячених також і у тих случаях випереджена окремою главою, в якій описано, як належить приготувляти святий Агнець, а також які зі старих звичаїв треба опускати і чим їх заступати.

Цей розділ починається приписом, коли Літургію Напередосвячених служиться. Деякі службеники подають, що цю Літургію відправляється кожного дня в пості,³ інші ж подають, що тільки у середу і п'ятницю. Над кожним Агнцем приписано відмовляти молитви від *Искѣпиль ны ѣси.. до ѣдѣтъ ѿ вѣмѣ...* Далі слідує припис, що на епikleзі говорить *Хлѣбъ ои*, а не *Хлѣбъ сѧ*. Відтак зазначено, що старий звичай насичати святі Агнці слідує опускати, а як причину подано вчення *Per Concomitantiam*,

¹ Порівняй *Літургіков*, Рим 1683 з нище цитованими літургіконами.

² *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 114 об.-123 об.; Унів 1733, ст. 66-89; Унів 1740, ст. 66-89; Почаїв 1744, ст. 57-71; Почаїв 1755, ст. 70-88; Почаїв 1788, ст. 30 об.-38; Почаїв 1791, ст. 192 об.-200; Львів 1759, ст. 117-126 об.; Львів 1780, ст. 138-147 об.; Львів 1866, ст. 387-408; Супрасль 1763, ст. 54-72; Перемишль 1840, ст. 385-406.

³ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 114 об.; Супрасль 1763, ст. 54.

значить, що під видом Хліба присутний цілий Христос в тілом, кров'ю та душею.

В дальших уступах є поучення, що всі Агнці, які освячуються, становлять собою лише одну жертву, а на Літургії Напередосвячених жертва не завершується, а вживається вже освяченого Агнця для обрядового і торжественного причастя.

Відтак поданий устав, в якому усувається переносення святого Агнця на проскомидійник і це обґрунтоване тим, що прості люди віддають чаші таку честь, як святому дискосові, хоч у ній немає Господньої Крови, як також страхом священника, щоб не сталося нічого святим Тайнам, а іменно *да не вѣдетъ осушѣннѣи ѿ нѣкоего жжѣтѣи*. Тому на великім вході священникові приписано брати з кивота посудину з святими Тайнами, робити з нею вхід і відтак, відкривши посудину, ложечкою класти Агнець на дискос, та вливати до чаші вино і воду.

Відправа Літургії починалася зразу по закінченні обідниці виголосом *Благословѣно царство Сѣдѣ, ѿ Сѣдѣ, ѿ сѣго дѣхѣ.. На сѣтъ Хрѣтоъ просѣщѣтъ всѣхъ* священник благословить трійцею, а в пізніших виданнях подано, що вживає лише одну свічку.¹ *да ѿсправитса...* приписано співати священникові з дияконом у святині, при чому зазначено, що інші служебники приписують, щоб це виконував читець, стоячи на амвоні. Вийнятком у цьому є почаївські служебники, в яких про *да ѿсправитса...* немає рубрик.

Вливання теплоти до чаші перед причастям священника усунено. При виголошуванні *Преждеосвященна сѣтѣа сѣтѣи* приписується священникові робити *взносѣннѣ*. Вийнятком тут є знову почаївські служебники, в яких кажеється, що священник дотикається святих Тайн.

Про причастя священника треба замітити, що служебники приписують священникові причащатися тільки Господнього Тіла, а після причастя вірних споживати святі Тайни на престолі. *Спасѣ Бже мѣди тѣом...*, як і давніше у слов'ян, також і тут не поміщувано. *Со миромъ ѿзыдемаъ* перед заамвонною молитвою виголошує диякон, а в отпусті після *Благословѣнїе гдѣ на всѣхъ...* приписано виголошувати *Премудрость і Чистѣбшѣю...*

З Львівським Собором з 1891 р.¹ до літургічних книг входять нові приписи, які відтак були поміщені в пізнішім львівським

¹ *Acta et Decreta Synodi Provincialis Ruthenorum Galiciae, habitae Leopoli anno 1891*, Romae 1896, Appendix XXXIII at Tit. V, p. 325-327.

виданні службника з 1905 р. та в Типіку о. Ізидора Дольницького.¹ До вище вичислених прикмет додається окремий обряд при співі *да ісправитса...*, який запозичено з грецького обряду. Прокімен *да ісправитса...* приписано співати священикові, що має кадити перед початком і по закінченні кожного стиха, при чому він при співі кожного з стихів стоїть по черзі при одним з чотирьох боків престолу.

Новий період у виданні службників починається з появою літургікона у Львові 1929 р. Це було намагання очистити обряд від додатків, які наазиралися впродовж століть, при чому автори взорувалися на їм сучасних грецьких літургіконах на явну некористь старої слов'янської традиції. Сам митрополит Андрей Шептицький признає, що незважаючи на те, що в комісії були знатоки обряду, все ж таки до літургікона вкрався помилки і пропущення.²

Так у службні Літургії доавлено припис проказувати всі вечірні молитви за виинятком перших трьох, бо їх читається перед виголосами малих ектеній, які співаються по кожнім антифоні 18-ої катизми. По причасті вірних появляється припис виголошувати *Сїси Бжє м-бды ткоа...*, а виголос *Со миромъ ізйдємъ* приписано, замість дияконові, священикові.

Про видання службників, які були друковані українською католицькою Церквою, остається ще підкреслити, що, незважаючи на свої разючі латинізи, вони найвірніше зберегли старий слов'янський обряд завдяки тому, що не були справлювані у XVII ст. на підставі новіших грецьких зразків, що правильно відмітив також Кардинал Тіссеран в обіжнику до українських єпископів, в яким з'ясовує працю комісії, яка займалася очищенням обряду від запозичених латинських практик.³

г. Друковані тексти, які не належать до якоїсь з вище описаних груп.

Під цим заголовком поміщено літургікони, які виходили поза межами України та мали вплив на устійнення обрядових практик

¹ І. Дольницький, *Типікъ*, Львів 1899, ст. 395-398.

² А. Шептицький, мит., *Пастирське послання з травня 1941 р. Про Обряди у Письма - Послання митрополита Андрея Шептицького ЧСВВ. З часів німецької окупації*, Йорктон 1969, ст. 158.

³ *Обіжник до українських Ординарів з 10-го березня 1941 р. у Письма - Послання митрополита Андрея Шептицького. З часів німецької окупації*, Йорктон 1969, ст. 7.

української Церкви. Такими були слов'янські венецькі видання, літургікон виданий в Римі для ужитку української католицької Церкви в 1942 р. та архиератикон, що його друковано в Римі 1973 р.

З словянських венецьких видань доступним був нам літургікон виданий 1554 р.,¹ в основі якого лежить старий рукопис південнослов'янського походження. Літургія Напередосвячених починалася зразу по закінченні обідниці. Священикові і дияконові приписано відразу входити до святинища та вбиратися, читаючи молитви "за звичаєм", з того можна робити висновок, що проказували всі молитви, подібно як при совершенній Літургії.

Літургію приписано починати виголосом *Благословѣнь Бгъ нашъ...* після чого слідує *Приидѣте поклонѣмса...*, а священик відмовляє лише три з усіх вечірних молитов. Приготовлення святих Дарів на проскомидійнику покладено під час 18-ої катизми. *Свѣтъ Хртовъ просвѣтитъ всѣхъ* приписано виконувати священикові, при чому подано, що він вживає тільки одну свічку з кадильницею та робить знак хреста тільки лицем до престолу. Антимінс розвивається на виголосі сугубої ектенії *Нѣкш мѣлостивъ...* На *Прежаскѣннѣа сѣла скѣтѣмъ* подано, що священик тільки дотикається аером покритих Дарів. По причастю вірних *Спасѣ Бже мѣды твоѣ...* не покладено, а *Со мѣромъ ѣзѣдемъ*, що приходить перед заамвонною молитвою, приписано виголошувати дияконові. Літургія кінчиться молитвою споживання святих Дарів.

У Римі 1942 р. появилися два служебники, з яких один видано для української католицької Церкви,² а другий для вжитку російської Церкви.³ Оба тісно з собою пов'язані, що не повинно бути, як це зараз побачимо.

Автори літургікону, що був призначений для вжитку української Церкви, були свідомі, що існує окрема українська, чи як тоді говорили, рутенська редакція, далеко старша від загально вживаної російської, бо не була справлювана за друкованими грецькими текстами XVII ст.⁴

Заки комісія приступила до самого діла справлення книг, одобрива вона чотири принципи, за якими мала бути проведена праця.

¹ *Літургікон*, Венеція 1554, без пагінації.

² *Літургіконъ Свѣтъ Службникъ*, Рим 1942.

³ *Службникъ*, Рим 1942.

⁴ *Обіжник до українських ординарів з 10-го вересня 1941 р. у Письма - Посланья митрополита Андрея Шептицького. З часів німецької окупації*, Йорктон 1969, ст. 7.

1. Першенство мають ті обряди, що якнайбільше відзеркалюють старинну традицію і, у нашім випадку, обряди, які існували перед Берестейською Унією, або іще старші, властиві Київській Церкві, або найстарші традиції старинного візантійського обряду.

2. Першенство мають ті обряди, які зберігаються однозгідно в інших Церквах візантійського обряду.

3. У другорядних церемоніях деяка відрубність і різnorodність між різними етнічними елементами того самого обряду мають бути збережені.

4. Безумовно мають першенство обряди, що постали у своїм собі властивім обрядовім вогнищі, а не були запозичені з іншого обряду, тому треба усунути усі додатки і переклади запозичені з латинського обряду.¹

Коли порівняти між собою оба видання римського служебника, для української і російської Церков, сильно вражає велика текстуальна подібність обох видань, яка часто заходить так далеко, що цілі сторінки тотожні між собою. Коли взяти також до уваги і те, що служебник виданий для російської Церкви в нічому не уступається виданням російської православної Церкви з перед 1917 р.,² не можна не добачити висновку, що в основі римського літургікону виданого для вжитку української Церкви лежить текст пізньої російської синодальної традиції, а не нашої давньої і нам рідної.

Порівнюючи обряд Літургії Напередосвячених з старим обрядом української Церкви приходиться ствердити дійсність, що при цій римській реформі наш обряд втратив багато дуже старих елементів, які безумовно відрізняли нашу службу від служби російської та грецької Церков і які були виключною власністю

¹ Оригінальний текст принципів одержано від о. Паса, члена літургічної комісії і подаємо їх тут в оригіналі.

PRIMO CRITERIO: Sono da preferirsi quei riti che maggiormente rispondono alla tradizione antica, e nel caso quei riti che esistevano prima dell'Unione di Brest del 1595, oppure ancora piu antiche della Chiesa di Kiev, o le migliori tradizioni del antico rito bizantino.

SECONDO CRITERIO: Sono da preferirsi quei riti che vengono osservati uniformemente nelle altre Chiese di rito bizantino.

TERZO CRITERIO: Nei riti e cerimonie secondarie, una certa differenza e varietà tra i diversi elementi etnici del medesimo rito deve essere rispettata.

QUARTO CRITERIO: Sono essenzialmente da preferirsi quei riti che hanno la loro origine nel proprio rito e non sono stati presi da un altro rito, quindi sono da eliminarsi tutte le aggiunte e traduzioni dal latino.

² A RAES, *La premier edition romaine de la liturgie de Saint Jean Chrysostome en staroslave*, "OPC", VII (1941), p. 546.

української Церкви та вказували на історичну окремішність нашого русько - українського обряду, в якому тенденція до усамостійнення від греків була зараз по охрещенні Володимира і тривала від X до XV ст.

Перейшовши до огляду тексту, почнемо від приготування Агнця, що відтак буде вживаний для відслуження Літургії Напередосвячених. Вражає тут брак будь - якої згадки про звичай насичувати святі Агнці, про який інші служебники говорять, як про дуже давній звичай. Щодо цього пункту звіти літургічної комісії говорять, що комісія рішила помістити в служебнику наступну рубрику: "Обичай же напаяти Агнці Кровію Христовою от святія чаші по древнійшем преданіи Великія Церкве оставляється", що через недогляд не поміщено в служебнику.¹

Далі поставлено припис відмовляти вечірні молитви, починаючи від четвертої, в часі читання 103-го псалма *Благословіи дшѣ моѣ Гдѣ..*, звичай засвідчений уперше в українській католицькій Церкві в літургіконі виданім у Львові 1929 р. Приготування святих Дарів на проскомидійнику покладено на час 18-ої катизми, хоч за нашим старим звичаєм переносилося святі Дари в часі 140-го псалма *Гдѣ коззвѣхъ къ тѣбѣ..*²

Щодо виголошування *Свѣтъ Хрѣтовъ просвѣщаетъ всѣхъ* поставлено, що священник при цьому вживає свічник. За нашою старою традицією приписувалося вживати "трійцю", і звичай цей задержався до наших часів,³ хоч і пізніші наші служебники поміщували припис, що казав вживати лише свічник.⁴

Да ѡспрайтса.. приписано співати, згідно з новішим грецьким звичаєм, священникові, що при цьому на кожному реченні кадить та клячить по черзі на однім з чотирьох сторін престолу. Цей звичай у нас вперше подибується в праці Ю. Пелеша, а відтак згадано в додатку до п'ятої глави декретів Львівського Собору. В служебниках він уперше появляється у львівськім виданні з 1905 р. і пізніше також поміщений у львівськім служебнику з 1929 р.⁵

Елтон приписано розвивати на *Да ѡ тѣм..* чим заступлено старий, між українцями панівний звичай розвивати елтон під час виголосу сугубої ектенії *Нѣкѣ милостивѣ..*

¹ Звіти літургічної комісії, ст. 221-222.

² Ю Пелеш, *Пастирское Богословіе*, Відень 1885, 2-е вид., ст. 525.

³ Л. Лужицький, *Літургіка гр. кат. Церкви*, Львів 1922, ст. 92.

⁴ *Літургікони*: Почаїв 1791, ст. 195 об.; Перемишль 1840, ст. 393; Львів 1866, ст. 395; Львів 1905, ст. 377; Львів 1929, ст. 102.

⁵ Ю. Пелеш, *цит. мейс*, ст. 521; *Acta et decreta Synodi Provincialis Ruthenorum Galiciae, habitae Leopoli anno 1891*, Romae 1896, Appendix XXXIII at Tit. V, p. 326.

Старий звичай на Пржедосвященна Сѣла Сѣимъ підносити святий Агнець, так як це робиться на обох інших Літургіях, заміщено новішим звичаєм, який велить лишати святі Дари покриті аером та лише дотикатися до святого Хліба. Цей звичай вперше появляється у виданнях української католицької Церкви у львівським служебнику з 1929 р.

Щодо причастя треба зазначити, що, згідно з книгами виданими українською католицькою Церквою, взагалі не згадано про причастя з чаші. Далі збережено старий звичай слов'ян після причастя вірних не виголошувати *Спаси Бже мѡды твоѡ...* Натомість *Со миромъ изыдемо* приписано виголошувати священникові, а не дияконів, як до тепер було. Цей звичай у наших служебниках заступлений лише літургіконом виданим в Львові 1929 р.

При отпусті опущено *Премъдрость і Честнѣвшю хрѣскимъ...* а в самім отпусті опущено виголошувати ім'я святого Григорія Двослова, хоч це питоме усім унійним служебникам і сягає, без сумніву, до передунійних часів.

З вище поданого огляду бачиться, що в римським літургіконі не збережено старинних звичаїв нашого обряду, які своїм походженням сягають до передреформових часів, а вподібнено наш обряд до сучасного обряду російської та грецьких Церков. Жаль, що літургічна комісія при опрацьовуванні літургікона глибше не прослідилася історичного розвитку подиноких чинів, хоч матеріали до цього були їй доступні, а взорувалися виключно на найпізніших виданнях літургічних книг, чим і противорічили поставленим собі принципам.

Все, що було вище сказане про римський літургікон, відноситься також і до видання архиератикону, що появився в Римі 1973 р., який з незначними змінами слухняно держиться римської хибної реформи без опертя на старих текстах і автентичній русько - українській традиції.

д. Латинська Літургія Напередосвященних за обрядом римської Церкви.

Латинська Літургія Напередосвячених римської Церкви¹ полишила помітний вплив на тій же Літургії з'єдинених та

¹ Текст взято з *Missale Romanum*, Турин 1949, ст. 174-176. Текст служби вповні відповідає тій, що поміщена у *Missale Romanum*, Рим 1604, ст. 171-174.

нез'єдинених східного обряду, тому вважається доцільним подати опис цієї Літургії.

Вперше треба зазначити, що у римській Церкві Літургію Напередосвячених відправляють тільки один раз у році - в Велику П'ятницю, при чому Літургія злучена зі службою почитання Господнього Хреста.

Коли кінчиться служба почитання Господнього Хреста, на престолі засвічують свічки. Диякон бере *Bursam Corporalium* і розкладає *Corporale*, як звичайно, та кладе коло нього *Purificatorium*. Як закінчено почитання святого Хреста, диякон побожно бере хрест та відносить до престолу.

Після цього заповідається процесію до місця, де попереднього дня положено святі Тайни. Процесію провадить піддиякон, що несе хрест, а по його боках ідуть свічконосці зі запаленими свічками. За ними іде весь клир по чину. Процесію замикає священник з причетом.

Прийшовши до місця де зберігаються святі Тайни, засвічують свічки, що остаються засвіченими також після того, як святі Тайни забрано. Тоді священник робить перед святими Тайнами *genuflectio* - коліноприклонення, і якийсь час молиться. Після цього диякон бере посуд у якому зберігається Господнє Тіло. Священник, вставши, без благословення вкладає ладан до двох кадильниць, при чому диякон держить ковчезик, у якому міститься ладан. Священник робить коліноприклонення та кадить святі Тайни.

Зразу по цім диякон витягає чашу, в якій містяться святі Тайни, з посудини, в якій вони зберігалися до тепер, і подає її до рук священникові, який держить краями омофорія, що окружає його рамена, та всі повертаються до престолу в тім самім порядку, в яким прийшли. Над святими Тайнами несуть бальдахим і два аколіти постійно кадять святі Тайни. Вміжчасі, як це все відбувається, співається гимн *Vexilla Regis prodeunt...*

Вернувшись до престолу і поклавши на ньому чашу, священник знову робить колінопреклонення та кадить. Покадивши, приступає до престолу і кладе Гостію в чаші на дискос, що його держить диякон. Відтак, взявши дискос з рук диякона, кладе священну Гостію на *Corporale*, не кажучи при цьому нічого. Якщо ж священник при цьому порушив святі Тайни, миє пальці в посудині.

Вміжчасі диякон вливає до чаші вино, а піддиякон воду. Чаші священник не благословить, ані не проказує над нею молитви, як це буває на совершенній Літургії. Священник бере тоді від диякона чашу, кладе її на престолі, не мовлячи при цьому нічого, і диякон покриває її покривцем - *Palla*. Тоді священник вкладає ладан до

кадильниці без благословення і кадить Дари, хрест та престіл, як звичайно, роблячи коліноприклонення і перед і по кадженню, та кожного разу коли переходить перед святими Тайнами. Як кадить святі Дари, мовить молитву *Incensum istud a te...*, а коли кадить престіл, мовить два речення 140-го псалма *Dirigatur, Domine, oratio mea...* віддаючи дияконові кадильницю, каже *Accendat in nobis Domine...* Диякона ж не кадить.

Після цього дещо поза престолом на розі, на якому читається листи апостолів, вмиває руки, не мовлячи при цьому нічого, а повернувшись на своє місце, зложивши разом руки, клонить голову по середині престолу і мовить молитву *In spiritu humilitatis...*

Відтак, ставши у розі, де читається євангеліє, каже до народу, як звичайно *Orate fratres*. І повертається знов тим же напрямом, не роблячи повного кола, і після цього, полишивши молитви, які звичайно слідує на совершенній Літургії, виголошує *Oremus...* та слідує *Pater noster...*

По закінченні *Pater noster...* священник потихо каже Амін, а після цього тим самим голосом, яким говорив *Pater noster...* без *Oremus* у тоні щоденної Літургії далі говорить *Libera nos quesumus, Domine...*

Священник тоді, зробивши пошану - *reverentiam* аж до землі, ставить під святі Тайни дискос і, беручи у правицю, підносить, щоб нарід міг бачити, та зараз над чашею ділить на три частини, з яких останню, як звичайно вкидає до чаші, не мовлячи при цьому нічого.

Не мовиться також молитов *Pax Domini...*, ані *Agnus Dei...*, як також не дається поцілунку мира. Зразу по цім, опустивши обі вище згадані молитви, відмовляє лише слідує *Perceptio Corporis tui...*

Тоді робить коліноприклонення і бере дискос з Христовим Тілом, та з найбільшою смиренністю і побожністю відмовляє *Panem caelestem accipiam...* Після цього б'ється в груди три рази, відмовляючи молитву *Domine non sum dignus...* Відтак робить на собі знак хреста святими Тайнами, кажучи *Corpus Domini nostri Jesu Christi...* та з великою побожністю споживає Господнє Тіло.

Далі полишивши те, що звичайно мовиться перед споживанням Господньої Крови, зараз п'є з побожністю з чаші вино з частиною Гостії. Відтак, обмивши пальці, як звичайно, та закінчивши споживання, похилений на середині вівтаря зі зложеними руками виголошує *Quod ore sumpsimus...*

Не мовиться *Corpus tuum Domine...*, ані *Post communionem...*, ані *Placeat tibi...* Не дається також благословення, але,

поклонившись престолові, священник разом з причетом сходять і зараз слідуєть вечірні молитви без співу і прячеться все на престоли.

ГЛАВА III

Подрібний огляд Літургії Напередосвячених

У цій главі, послуговуючись різними доступними літургічними текстами та працями, які заторкують нашу тему, опрацьовано обрядові приписи Літургії Напередосвячених, починаючи від уставу, який подає як приготувляти святий Агнець, що його відтак вживається щоб служити цю Літургію.¹

Про заколєння Агнця.

У більшості випадків друковані служебники випереджують текст Літургії уставом, що подає припис про виготовлення святого Агнця, що його вживається для відслуження Літургії Напередосвячених. В уставі перш усього уточнюється, коли цю Літургію належить служити,² в чому устави між собою дуже різняться.

В часах рукописної традиції Літургію Напередосвячених служили в кожному алітургічнім дні, включно з середою та п'ятницею сиропусного тижня.³ Цю стару традицію дуже правдоподібно відзеркалюють нереформовані книги, друковані на Західній Україні, у яких подано, що Літургію Напередосвячених співається у середу або в п'ятницю і в будь - яким іншим дні, як це устав приписує.⁴ Коли ж візьмемо до уваги, що впродовж усього XVIII ст. цю Літургію на території України відправляли кожного

¹ усі церковнослов'янські тексти в цій главі цитовані за правописом літургікону виданого в Києві 1629 р.

² *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 351; Вильно 1617, ст. 261; Київ 1629, ст. 227; Київ 1639, ст. 595; Київ 1653, ст. 298; Львів 1646, ст. 257; Львів 1666, ст. 278; Львів 1681, ст. 284; Львів 1691, ст. 188; Львів 1712, ст. 191; Львів 1759, ст. 117; Львів 1780, ст. 238; Львів 1866, ст. 387; Львів 1929, ст. 98 об.; Москва 1958, ст. 116 об.; Унів 1733, ст. 66; Унів 1740, ст. 66; Почаїв 1744, ст. 57; Почаїв 1755, ст. 70; Почаїв 1788, ст. 30 об.; Супрасль 1763, ст. 54; Рим укр. 1942, ст. 401; Бавнд Брук 1963, ст. 117; *Посна Трьодь*, Київ 1627, ст. 215; І. Дольницький, *Тупжъ*, Львів 1899; А. Микитя, *Руководство в церковний тупікон*, Унгвар 1901; К. Никольский, *Устав*, СПетербург 1907.

³ Горский - Невостуев, *Описание славянских рукописей Московской Синодальной Библиотеки*, От. III, ч. I, Москва 1869, ст. 8, 23; Н. Одинцов, *Порядок общественного и частного богослужения в древней Руси до XVI в.*, СПетербург 1881, ст. 238.

⁴ *Літургікони*: Вильно 1671, ст. 261-262; Вильно 1692, ст. 114 об.; Унів 1733, ст. 66; Унів 1740, ст. 66; Почаїв 1744, ст. 57; Почаїв 1755, ст. 70; Супрасль 1763, ст. 54; Львів 1780, ст. 138.

дня в тижні, тоді, правдоподібно слова середа і п'ятниця слід віднести до тих днів теж у сиропусному тижні.

В українських службниках, які зреформовано на підставі венецьких видань, зустрічаємо припис відправляти Літургію Напередосвячених тільки у великій чотиридесятниці в усіх днях тижня за винятком субот і неділь,¹ празника Благовіщення, понеділка і вівторка першого тижня посту.² Треба тут також зазначити, що ця традиція протривала у Києвопечерській Лаврі з певністю до початку нашого століття.³

Російські службники, а також і пізніші українські літургікони, перейняли припис з грецьких літургіконів, у яких подано тільки, що цю Літургію треба служити у великій чотиридесятниці,⁴ без виразнішого уточнення.

В деяких випадках знаходиться припис, що виразно велить служити Літургії Напередосвячених тільки у середи та п'ятниці великого посту. У цьому Никольський різниться від інших ще й тим, що також додає припис служити їй в понеділок, вівторок і четвер, якщо в ці дні випаде празник, який має ступінь полиелея, або коли випаде празник храму.⁵

Треба тут також зазначити, що з бігом часу до обряду української католицької Церкви вкрався звичай, запозичений з латинського обряду, під час великого посту в алітургічні дні, значить в такі, коли не приписано служити совершенно Літургію, служити Літургію святого Івана Золотоустого,⁶ що явно противиться традиції, яка існує на Сході вже від часів Лаодикійського Собору.⁷ Найправильнішим за нашою українською традицією є служити під час посту Літургію Напередосвячених в усіх алітургічних днях, яким також будеться в силі задовольнити духовні потреби тих наших вірних, що бажають прийти до Таїнства Тіла і Крови Господа.

¹ *Літургікон*, Стратин 1604, ст. 251-252.

² *Літургікони*: Київ 1629, ст. 227; Київ 1639, ст. 595; Київ 1653, ст. 298; Львів 1646, ст. 257; Львів 1666, ст. 178; Львів 1681, ст. 284; Львів 1691, ст. 188; Львів 1712, ст. 191.

³ К. Никольский, *цит. твір*, ст. 458, нот. 1.

⁴ *Ευχολογιον*, Венеція 1751, ст. 46; *Ієратикон*, Рим, 1950, ст. 227; *Літургікони*: Москва 1670, ст. 189; Москва 1780, ст. 136 об.; Москва 1860, ст. 112 об.; Москва 1958, ст. 116 об.; Київ 1736, ст. 146 об.; Чергігів 1754, ст. 146 об.; Почаїв 1788, ст. 30 об.; Почаїв 1791, ст. 192 об.; Перемишль 1840, ст. 385; Львів 1866, ст. 387; Львів 1905, ст. 369; Рим укр. 1942, ст. 401.

⁵ *Літургікони*: Львів 1629, ст. 98 об.; Бавнд Брук 1963, ст. 117; І. Дольницький, *цит. твір*, ст. 398; А. Микита, *цит. твір*, ст. 200; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 458.

⁶ І. Дольницький, *цит. твір*, ст. 398.

⁷ J. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Florentiae 1959, can. 49, coll. 589 - 590.

Коли священник захоче служити Літургію Напередосвячених в однім з вище зазначених днів, приготовляючись до Служби Божої в сиропусну неділю або в будь - яку іншу неділю великого посту, беручи, жертвуючи та проколюючи під час проскомидії перший хліб, бере також і інші хліби і кладе їх на дискосі, відмовляючи над кожним *Въ востомыиѣнѣ Га Бѣ..., Нѣку съвча..., Жрѣтса... і Єди ѿ Бѣ...*¹

Однаковий устав подано також і в інших книгах, які одначе, різняться в тому, що приписують на дискосі класти святі Агніці біля себе або один на однім,² або, припускаючи обі можливості, подають, що кладеться святі Агніці один біля одного або один на однім.³

Подаючи цей устав Никольський від інших різниться тим, що подає також день, у якому можна приготовляти святі Агніці, а саме у празник Благовіщення.⁴

Від цього загально поданого припису відступає устав поміщений у російських передреформових книгах, де подано, що над кожним Агнцем треба відмовляти молитви від *Искѣпиль ны ѣси...* до *Єди ѿ Бѣ...*⁵

Покінчивши приготування святого Агнця, вливається до чаші вино і воду, мовлячи молитви, як звичайно,⁶ покривається св. Дари

¹ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 19-20; Київ 1629, ст. 227-228; Київ 1639, ст. 595-596; Київ 1653, ст. 298-298 об.; Львів 1646, 257 об.; Львів 1666, ст. 278 об.; Львів 1681, ст. 284-284 об.; Львів 1691, ст. 188-188 об.; Львів 1712, ст. 191-191 об.; Львів 1759, ст. 11; Львів 1780, ст. 238; Москва 1670, ст. 189; Москва 1780, ст. 136 об.; Москва 1860, ст. 112 об.; Москва 1958, ст. 116 об.; Почаїв 1744, ст. 57; Чернігів 1754, ст. 146 об.; Супрасль 1763, ст. 54; Відень (б. д.), ст. 127; СПетербург 1900, ст. 261; Рум укр. 1942, ст. 401; Рим рос. 1942, ст. 408; Бавнд Брук 1963, ст. 118.

² *Літургікон*, Львів 1905, ст. 369.

³ А. Микита, *цит. твір*, ст. 200.

⁴ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 114 об.; Унів 1733, ст. 76; Унів 1740, ст. 66; Почаїв 1755, ст. 70; Почаїв 1788, ст. 30 об.; Почаїв 1791, ст. 192 об.; Перемишль 1840, ст. 385. К. Никольський, *цит. твір*, ст. 459.

⁵ *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 228; Москва 1651, ст. 240-241.

⁶ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 228; Київ 1639, ст. 596; Київ 1653, ст. 298 об.; Київ 1736, ст. 146 об.; Львів 1646, ст. 257 об.-258; Львів 1666, ст. 278 об.-279; Львів 1681, ст. 284 об.-285; Львів 1691, ст. 188 об.; Львів 1712, ст. 191 об.; Львів 1759, ст. 117; Львів 1780, ст. 238; Львів 1905, ст. 369; Львів 1929, ст. 98 об.; Москва 1601 (б. п.); Москва 1647, ст. 228 об.-229; Москва 1651, ст. 242-242 об.; Москва 1670, ст. 189; Москва 1780, 136 об.-137; Москва 1860, ст. 112 об.; Москва 1958, ст. 117; Вильно 1692, ст. 114 об.; Унів 1733, ст. 67; Унів 1740, ст. 67; Почаїв 1744, ст. 57; Почаїв 1755, ст. 70; Почаїв 1788, ст. 30 об.; Почаїв 1791, ст. 192 об.; Чернігів 1754, ст. 146 об.; Супрасль 1763, ст. 54; Відень (б. д.), ст. 127; СПетербург 1900, ст. 261; Рим укр. 1942, ст. 401; Рим рос. 1942, ст. 408-409; Бавнд Брук 1963, ст. 118. А Микита, *цит. твір*, ст. 200; К. Никольський, *цит. твір*, ст. 459.

покрівцями,¹ кадиться їх, проказуючи молитву предложення і відтак слідує божественна Літургія, яку священник служить за звичаєм.²

Під впливом грецьких літургіконів зразу після цього поміщено поучення, що, коли священник має назнаменувати Хліби, що були перенесені на великому вході, тоді виголошує в одиночнім числі, *Сѣтворѣ бѣгъ Хлѣбъ сѣѣ*, бо Христос є один, а не у множиннім числі, так як це деякі говорять,³ і коли має підносити Хліби на *Сѣдѣ сѣѣмъ*, підносить усі разом, виголошуючи *Сѣдѣ сѣѣмъ*.⁴

У передреформових російських виданнях цього поучення там не покладено, одначе зазначено, що, відмовляючи *Сѣдѣ сѣѣмъ*, священник робить усіма святими Агнцями знак хреста над диском.⁵

¹ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 353; Київ 1629, ст. 228; Київ 1639, ст. 596-597; Київ 1653, ст. 298 об.-299; Київ 1736, ст. 146 об.; Львів 1646, ст. 258; Львів 1666, ст. 279; Львів 1681, ст. 285; Львів 1691, ст. 188 об.; Львів 1712, ст. 191 об.; Львів 1759, ст. 117; Львів 1780, ст. 238; Львів 1905, ст. 369; Львів 1929, ст. 98 об.; Москва 1670, ст. 189-189 об.; Москва 1780, ст. 137; Москва 1860, ст. 112 об.; Москва 1958, ст. 117; Вильно 1692, ст. 114 об.; Унів 1733, ст. 67; Унів 1740, ст. 66; Почаїв 1744, ст. 57; Почаїв 1755, ст. 70; Почаїв 1788, ст. 30 об.; Почаїв 1791, ст. 192 об.; Чернігів 1754, ст. 146 об.; Супрасль 1763, ст. 54; Перемишль 1840, ст. 385; Відень (б. д.); 127; Спєтербург 1900, ст. 261; Рим укр. 1942, ст. 401-402; Рим рос. 1942, ст. 409; Бавнд Брук 1963, ст. 118; К. Никольский, *цит. тєвр*, ст. 459.

² *Літургікони*: Київ 1629, ст. 228; Київ 1639, ст. 597; Київ 1653, ст. 299; Київ 1736, ст. 146 об.; Львів 1646, ст. 258; Львів 1666, ст. 279; Львів 1681, ст. 285; Львів 1691, ст. 188 об.; Львів 1712, ст. 191 об.; Львів 1759, ст. 117; Львів 1780, ст. 238; Львів 1866, ст. 387; Львів 1905, ст. 369; Львів 1929, ст. 98 об.; Москва 1670, ст. 189 об.; Москва 1780, ст. 137; Москва 1860, ст. 112 об.; Москва 1958, ст. 117; Вильно 1692, ст. 114 об.; Унів 1733, ст. 67; Унів 1740, ст. 66; Почаїв 1744, ст. 57; Почаїв 1755, ст. 70; Почаїв 1788, ст. 30 об.; Почаїв 1791, ст. 192 об.; Чернігів 1753, ст. 146 об.-147; Супрасль 1763, ст. 54; Перемишль 1840, ст. 385; Відень (б. д.), ст. 127; Спєтербург 1900, ст. 261; Рим укр. 1942, ст. 402; Рим рос. 1942, ст. 409; Бавнд Брук 1963, ст. 118.

³ *Еυχολογιον*, Венеція 1571, ст. 46; *Літургікони*: Київ 1629, ст. 228; Київ 1639, ст. 597; Київ 1653, ст. 299; Київ 1736, ст. 147; Львів 1646, ст. 258; Львів 1666, ст. 279; Львів 1681, ст. 285; Львів 1691, ст. 188 об.; Львів 1712, ст. 191 об.; Львів 1759, ст. 117; Львів 1780, ст. 238; Львів 1866, ст. 387; Львів 1905, ст. 369; Львів 1929, ст. 98 об.; Москва 1670, ст. 189 об.; Москва 1780, ст. 137; Москва 1860, ст. 112 об.-113; Москва 1958, ст. 117; Вильно 1692, ст. 114 об.; Унів 1733, ст. 67; Унів 1740, ст. 66; Почаїв 1744, ст. 57; Почаїв 1755, ст. 70; Почаїв 1788, ст. 30 об.; Почаїв 1791, ст. 192 об.; Чернігів 1753, ст. 147; Супрасль 1763, ст. 54; Перемишль 1840, ст. 386; Відень (б. д.), ст. 127 об.; Спєтербург 1900, ст. 261-262; Рим укр. 1942, ст. 402; Рим рос. 1942, ст. 409; Бавнд Брук 1963, ст. 118; К. Никольский, *цит. тєвр*, ст. 459; А. Микита, *цит. тєвр*, ст. 200.

⁴ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 228; Київ 1639, ст. 597; Київ 1653, ст. 299; Київ 1736, ст. 147; Львів 1646, ст. 258; Львів 1666, ст. 279; Львів 1681, ст. 285; Львів 1691, ст. 188 об.; Львів 1712, ст. 191 об.; Москва 1670, ст. 189 об.; Москва 1780, ст. 137; Москва 1860, ст. 113; Москва 1958, ст. 117; Чернігів 1754, ст. 147; Відень (б. д.), ст. 127 об.; Спєтербург 1900, ст. 262; Рим укр. 1942, ст. 402; Рим рос. 1942, ст. 409; Бавнд Брук 1963, ст. 118; К. Никольский, *цит. тєвр*, ст. 459.

⁵ *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 229-229 об.; Москва 1651, ст. 242 об.

Відтак священник роздроблює перший Хліб, вкладає частицю до чаші і вливає теплоту за звичаєм,¹ при чому передреформові російські книги приписують відмовляти молитву благословення.² Натомість видання української католицької Церкви взагалі не згадують про існування звичаю вливати теплоту, що офіційно був скасований Замойським Синодом.³

Далі священник, взявши святу ложечку в праву руку, а святий Агнець в ліву, підносить його над чашу та, обернувши святим заколенням догори, зачерпує ложечкою з чаші божественну Кров і насичує нею святий Агнець та кладе його до Хлібохранильниці. Однаково робить з другим, третім та всіма іншими святими Агнцями, що їх має на дискосі. Святі ж Агнці зберігаються на престолах у Хлібохранильниці до дня, в яким буде відправлена свята Літургія Напередосвячених.⁴

Подібно про насичування святих Агнів подають також і передреформові російські служебники, які різняться від попередніх тим, що приписують при насичуванні святих Агнів відмовляти молитву *Насищуется агнецъ...*⁵

Видання української католицької Церкви згадують про цей старий звичай насичування святих Агнів, однак відразу додають, що цей звичай треба опускати. Таке поступування ці служебники обґрунтовують тим, що свята Східна Церква твердо і безсумнівно вірить, що під видом хліба є вповні живий Христос з тілом, кров'ю і душею та одночасно з божеством. Також Церква

¹ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 228; Київ 1653, ст. 229; Київ 1736, ст. 147; Львів 1646, ст. 258; Львів 1666, ст. 279-279 об.; Львів 1681, ст. 285-285 об.; Львів 1691, ст. 188 об.; Львів 1712, ст. 191 об.; Москва 1670, ст. 189 об.; Москва 1780, ст. 137; Москва 1860, ст. 113; Москва 1958, ст. 117; Чернігів 1754, ст. 147; Відень (б. д.), ст. 127 об.; СПетербург 1900, ст. 262; Рим укр. 1942, ст. 402; Рим рос. 1942, ст. 409; Бавнд Брук 1963, ст. 118; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 459.

² *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 229-229 об.; Москва 1651, ст. 242 об.

³ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 114 об.; Унів 1733, ст. 67; Унів 1740, ст. 66; Почаїв 1755, ст. 70; Почаїв 1788, ст. 30 об.; Почаїв 1791, ст. 192 об.; Львів 1780, ст. 238; Львів 1866, ст. 388; Львів 1905, ст. 370; Львів 1929, ст. 98 об.; Супрасль 1763, ст. 54; Перемишль 1840, ст. 386; А. Микита, *цит. твір*, ст. 200; *Synodus Provincialis Ruthenorum habita in civitate Zamosciae Anno 1720, Romae 1724*, ст. 75.

⁴ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 353-354; Вильно 1617, ст. 263-264; Київ 1629, ст. 228-229; Київ 1639, ст. 597-599; Київ 1653, ст. 299-300; Київ 1736, ст. 147; Львів 1646, ст. 258-259; Львів 1666, ст. 279 об.-280; Львів 1681, ст. 285 об.-286; Львів 1691, ст. 188 об.-192; Львів 1712, ст. 191 об.-192; Чернігів 1754, ст. 147; Москва 1670, ст. 188 об.-190; Москва 1780, ст. 137-137 об.; Москва 1860, ст. 113; Москва 1958, ст. 117; Відень (б. д.), ст. 127 об.-128; СПетербург 1900, ст. 262; Рим укр. 1942, ст. 402; Рим рос. 1942, ст. 409-410; Бавнд Брук 1963, ст. 118; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 459-460.

⁵ *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 230; Москва 1651, ст. 243-243 об.

вірять, що під видом вина є не тільки господня Кров, але й тіло з душею і божеством і це, як далі подають служебники, згідно з богословською наукою кажеється *Per Concomitantiam*.¹

У найпізнішій виданні служебника української католицької Церкви взагалі не згадується і про існування цього звичаю.² Щодо цього пункту треба також зазначити, що комісія, яка виготовляла видання римського служебника для українців католиків постановила, щоб до тексту вложено *Обичай же напаяти Агнці Кровю Христовою от святія чаші по древнѣшем преданіи Великія Церкви оставяється*, що, однак, помилково пропущено при друкуванні служебника.³

Про звичай насичування святих Агнців слід також зазначити, що він розвинувся і виплинув зі старого звичаю, який велів зберігати також напередосвячену Кров.⁴

Після згадки про звичай насичати святі Агнці в виданнях української католицької Церкви зразу слідує поучення, що всі святі Агнці становлять собою лиш одну жертву, тому служачий не сміє один Агнець приносити в одному наміренні, а другий Агнець в другому, але всі Агнці треба приносити тільки в одному наміренні. На Літургії Напередосвячених не сміється приносити святі Агнці в якомусь наміренні, бо на цій Літургії не буває жертви, але вже повна і завершена жертва вживається обрядово і чинно тільки для причастя.⁵

¹ *Літургікоми*: Вильно 1692, ст. 115; Унів 1733, ст. 67; Унів 1740, ст. 66; Почаїв 1788, ст. 30 об.; Почаїв 1791, ст. 192 об.; Львів 1759, ст. 117-117 об.; Львів 1780, ст. 238-238 об.; Львів 1866, ст. 388; Супрасль 1763, ст. 54-55; Перемишль 1840, ст. 386; А. Микита, *цит. твір*, ст. 200.

² *Літургікон*, Рим укр. 1942, ст. 402.

³ *Звіти літургічної комісії*, ст. 221-222.

⁴ *The Rudder*, Chicago 1957, ст. 571-572.

⁵ *Літургікоми*: Вильно 1692, ст. 115; Унів 1733, ст. 66; Унів 1740, ст. 66; Почаїв 1744, ст. 57; Почаїв 1755, ст. 70-71; Почаїв 1788, ст. 30 об.; Почаїв 1791, ст. 192 об.; Львів 1759, ст. 117 об.; Львів 1780, ст. 238 об.; Львів 1866, ст. 388; Львів 1905, ст. 370; Супрасль 1763, ст. 55; Перемишль 1840, ст. 386.

Літургія Напередосвячених.

Перш усього треба зазначити, що згідно з уставами усіх служебників, Літургію Напередосвячених відправляли зразу по закінченні Обідниці.¹

В найстарших літургіконах подано, що, коли закінчаться часи і вже почнуть співати Помані на Гї..., священник тоді виходить з дияконом і оба роблять звичайний поклін ігуменові, або його місцю.²

Венецький служебник подає, що по закінченню Помані на Гї..., як співається Лїжъ нѣсѣми.. священник разом з дияконом роблять поклін ігуменові або його місцю. Подібно подано також у львівських тріодях, де сказано, що, коли закінчать Помані на Гї... священник виходить з дияконом і роблять поклін ігуменові або його місцю.³

У пізніших літургіконах, натомість, подано, що при кінці ізобразительних священник входить до святилища.⁴

У виданнях служебника української Церкви злученої з Апостольським Престолом зазначено, що по закінченні часів, коли півці співають "Блаженну" Помані на Гї..., священник з дияконом на звичайнім місці вмивають руки.⁵

У К. Никольского та в служебнику, який видала українська православна Церква, подано припис входить до святилища після закінчення часів зразу по молитві Гї ѿ бл҃го... та по поклонах.⁶

¹ *Літургікони*: Венеція, (б. п.); Стратин 1604, ст. 356; Вильно 1617, ст. 266; Київ 1629, ст. 231; Київ 1639, ст. 601; Київ 1653, ст. 301; Львів 1646, ст. 260; Львів 1666, ст. 280; Львів 1681, ст. 287; Львів 1691, ст. 193; Львів 1712, ст. 193; Львів 1759, ст. 119; Львів 1780, ст. 140; Львів 1866, ст. 389; Львів 1905, ст. 371; Вильно 1692, ст. 116; Унів 1733, ст. 67; Унів 1740, ст. 67; Почаїв 1744, ст. 59; Почаїв 1755, ст. 73; Почаїв 1788, ст. 32; Почаїв 1791, ст. 194; Супрасль 1763, ст. 57; Перемишль 1840, ст. 387; Рим укр. 1942, ст. 403; Рим рос. 1942, ст. 410; Бавнд Брук 1963, ст. 119; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 461; *Посні тріоди*: Київ 1627, ст. 215; Львів 1717, ст. 118; Львів 1753, ст. 115.

² *Літургікони*: Київ 1629, ст. 231; Київ 1639, ст. 601; Київ 1653, ст. 301; Львів 1646, ст. 260; Львів 1666, ст. 280; Львів 1681, ст. 287; Львів 1691, ст. 193; Львів 1712, ст. 193; *Посна тріодь*, Київ 1627, ст. 215.

³ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Стратин 1604, ст. 356; *Посні тріоди*: Львів 1717, ст. 118; Львів 1753, ст. 115.

⁴ *Літургікони*: Рим укр. 1942, ст. 403; Рим рос. 1942, ст. 414.

⁵ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 116; Унів 1733, ст. 67; Унів 1740, ст. 67; Почаїв 1744, ст. 59; Почаїв 1755, ст. 73; Почаїв 1788, ст. 32; Почаїв 1791, ст. 194; Львів 1759, ст. 119; Львів 1780, ст. 140; Львів 1866, ст. 389; Львів 1905, ст. 371; Перемишль 1840, ст. 387.

⁶ К. Никольский, *цит. твір*, ст. 460; *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 119.

З вище поданого виходить, що священник з дияконом повинні входити до святого місця, коли починають співати Поміни на Гі... Помімо того, що устами по - різному висловлюють цей припис, вони в основному годяться, бо зразу по ілюстративних слідує Поміни на Гі..., а коли ще взяти до уваги, що в часі посту ілюстративних псалмів не читається, тоді виходить, що службовники, які приписують зразу по дев'ятім часі входити до святого місця, не відійшли далеко від старої традиції.

Поклонившись ігуменові, священник з дияконом приходять перед святою двері і тут мовлять молитву Гі *послі ми ржж тко-д...*, роблять три поклони і, відтак, по однім поклоні до хорів, і відходять до святого місця.¹

У посних тріодях поміщено дещо відмінний припис, що велить священникові з дияконом, ставши перед святою двері, робити два поклони і по цім мовити молитву Гі *послі ми ржж тко-д...*, Закінчивши молитву, роблять ще один поклін та по поклоні до хорів, і відходять до святого місця.²

Венецький службник, натомість, подає, що священник з дияконом роблять три поклони перед святою двері і по поклоні до хорів та відходять до святого жертвенника, при чому не положено мовлення будь - якої молитви.³

Деякі з пізніших українських службників та устав А. Микити поміщують, що священник має мовити всі молитви приготування до святої Літургії, подібно, як перед кожною святою Літургією.⁴ Подібний припис подає також К. Никольський; він, однак, помітний тим, що забороняє проказувати молитву Гі *послі ми ржж тко-д...*⁵ Устав К. Никольського наслідую православний український службник, у якому також пропущено молитву Гі *послі ми ржж тко-д...*⁶

Увійшовши до святого місця, священник і диякон убираються в усі священничі одяги, роблячи над кожною знак хреста та цілуєчи їх. Але при цьому не говорять нічого за винятком ГДґ *помолімся*. Такий припис знаходимо у реформованих київських та львівських

¹ *Літургікон*: Стратин 1604, ст. 356-357; Вильно 1617, ст. 267; Київ 1629, ст. 231; Київ 1639, ст. 601-602; Київ 1653, ст. 301-301 об.; Львів 1646, ст. 260; Львів 1666, ст. 280-280 об.; Львів 1681, ст. 287-287 об.; Львів 1691, ст. 193; Львів 1712, ст. 193.

² *Посні тріоди*: Київ 1627, ст. 215; Львів 1717, ст. 118; Львів 1753, ст. 115.

³ *Літургікон*, Венеція 1554, (б. п.).

⁴ *Літургікон*, Львів 1929, ст. 99; А. Микита, *цит. твір*, ст. 200.

⁵ К. Никольський, *цит. твір*, ст. 460.

⁶ *Літургікон*, Бавнд Бруж 1963, ст. 120.

служебниках могилянської редакції, як також у служебниках, які прийняли нikonівську реформу, а згаданий припис взятий живцем з їм сучасної грецької традиції.¹ Подібно також у А. Микити, де одначе додано припис вмивати руки.²

Найстарші видання служебників, як також передреформові російські літургікони, служебники української католицької Церкви та стара київська посна тріодь засвідчують іншу традицію, за якою подано, що священник та диякон, убираючись, мовлять те, що звичайно мовиться на Літургії. Тут слід розуміти, що над кожною одіжжю при вбиранні відмовляються їм властиві молитви, бо в іншому випадку був би припис, що забороняв би ці молитви мовити, подібно як це находимо в реформованих книгах. Треба тут також зазначити, що в виданнях української католицької Церкви поміщено ще додатково припис умивати руки.³

Досить цікавим є устав поміщений у львівських посних тріодях, де зазначено, що священник при вбиранні над кожною одіжжю говорить *Бѣ мѣтжѣ бѣди мѣтѣ грѣшномѣ*, чого в ніякім із слов'янських служебників не зустрічається.⁴

Відтак слідує молитви перед святою трапезою, які священник відмовляє з дияконом ще перед початком Літургії. Про ці приписи приходиться зазначити, що в різних уставах вони по-різному подані.

У найстарших друкованих на українських землях служебниках подано, що священник з дияконом, ставши перед святою трапезою і піднявши руки вгору, мовлять *Що о мѣтжѣ..* і після цього поклоняються три рази проказуючи *Слѣва къ вѣшнѣ Бѣ...* два рази та *Гди оустнѣ мой..* один раз.⁵ Подібно подано також в

¹ *Еυχолоγιον*, Венеція 1571, ст. 46-46 об.; *Літургікони*: Київ 1629, ст. 231-232; Київ 1639, ст. 602; Київ 1653, ст. 301 об.; Київ 1736, ст. 147 об.; Львів 1646, ст. 260 об.; Львів 1666, ст. 280 об.; Львів 1681, ст. 287 об.; Львів 1691, ст. 193; Львів 1712, ст. 193; Львів 1866, ст. 389; Львів 1905, ст. 371; Львів 1929, ст. 99; Москва 1670, ст. 190 об.; Москва 1780, ст. 137 об.-138; Москва 1860, ст. 113 об.; Москва 1958, ст. 117 об.; Чернігів 1754, ст. 147 об.; Відень (б. д.), ст. 128; СПетербург 1900, ст. 262; Рим укр. 1942, ст. 403; Рим рос. 1942, ст. 414; Бавнд Брук 1963, ст. 120; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 461.

² А. Микита, *цит. твір*, ст. 201.

³ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Стратин 1604, ст. 357; Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 232; Москва 1651, ст. 244; Вильно 1617, ст. 267; Вильно 1692, ст. 116; Унів 1733, ст. 67; Унів 1740, ст. 67; Почаїв 1744, ст. 59; Почаїв 1755, ст. 73; Супрасль 1763, ст. 57; Львів 1780, ст. 140; *Посна тріодь*, Київ 1627, ст. 215.

⁴ *Посні тріоди*: Львів 1717, ст. 118 об.; Львів 1753, ст. 115.

⁵ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 357-358; Вильно 1617, ст. 267-268; Київ 1629, ст. 232; Київ 1639, ст. 602; Київ 1653, ст. 301 об.; Львів 1646, ст. 260 об.; Львів 1666, ст. 180 об.; Львів 1681, ст. 287 об.; Львів 1691, ст. 193-193 об.; Львів 1712, ст. 193-193 об.; *Посна тріодь*, Київ 1627, ст. 215.

деяких виданнях української католицької Церкви, де, одначе не покладено припису при словах *Црѣо нѣмѣй...* підносити руки.¹

Натомість в пізніших виданнях української католицької Церкви подано, що священник, ставши перед святою трапезою, мовить *Благослокѣнь Бгѣ...*, далі *Црѣо нѣмѣй...*, *Слѣжа къ кѣшии Бѣ...* два рази та *Гди оустнѣ мой...* один раз.² Подекуди цей устав поширений іншим приписом, що велить священникові цілувати престіл і давати дияконові цілувати хрест,³ або священникові і дияконові цілувати престіл і хрест.⁴

В однім із пізніших львівських служебників устав ще більше поширений. Подано, що священник бере чашу, звізду та ложечку і йде з дияконом до престолу. Прийшовши перед престіл, низько поклоняється. Диякон відкриває царські врата, а священник ставить священний посуд на престолі. Зійшовши вниз по степенях престолу, дає кадило дияконам, які відтак кадятъ. По кадженні стають разом і відмовляють *Благослокѣнь Бгѣ...*, *Црѣо нѣмѣй...*, *Слѣжа къ кѣшии Бѣ...* два рази, *Гди оустнѣ мой...* один раз. Тоді священник цілує евангеліє, а диякон трапезу.⁵

У ще пізнішим виданні львівських служебників,⁶ в яким слідне намагання очистити наш обряд від впроваджених латинізмів, взагалі не згадується про проказування молитов перед святим престолом. Сказано тільки, що священник миє руки, кадить святий посуд і ставить його на святім престолі з правого боку, а диякон відкриває царські врата.

К. Никольский, натомість, подає, що священник стає разом з дияконом перед святою трапезою і оба разом мовлять тільки *Бже ђчисти ма грѣшнѣиш* та після цього цілують престіл.⁷ Цю саму традицію засвідчує також служебник виданий у Римі для вжитку вірних російської Церкви,⁸ як також служебник виданий українською православною Церквою, де ще додано, що це відбувається при замкнених царських дверях.⁹ Подібний припис

¹ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 116; Почаїв 1744, ст. 59; Львів 1759, ст. 119; Львів 1780, ст. 140; Супрасль 1763, ст. 57.

² *Літургікони*: Унів 1733, ст. 67; Унів 1744, ст. 59.

³ *Літургікони*: Почаїв 1755, ст. 73; Почаїв 1788, ст. 32; Почаїв 1791, ст. 194; Перемішль 1840, ст. 388; Львів 1866, ст. 389.

⁴ А. Микита, *цит. твір*, ст. 201.

⁵ *Літургікон*, Львів 1905, ст. 371.

⁶ *Літургікон*, Львів 1929, ст. 99.

⁷ К. Никольский, *цит. твір*, ст. 461.

⁸ *Літургікон*, Рим рос. 1942, ст. 415.

⁹ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 120.

містить також літургікон виданий для вжитку української Церкви злученої з Апостольським Престолом, де, одначе, слова *Бѣѣ ѡчиѣти ма грѣшнѣгѣ* замінено молитвою *Бѣѣ, мѣѡстѣнѣкъ ѡдѣи мѣгѣ грѣшнѡмѣ*.¹

В слов'янськiм венецькiм виданнi помiщено тiльки, що священник виходить перед святу трапезу і починає Літургiю.²

Пiсля молитов диякон, нахиливши голову до священника і випросивши час з благословенням, чекає на закінчення метанiй.³ Службеники приналежнi до синодальної традицiї помiщують, що диякон, випросивши час і благословення, виходить.⁴ Видання української католицької Церкви подають, що все відбувається, як на Літургiї святого Івана Золотоустого, і диякон, випросивши час і благословення, стає на своїм мiсцi.⁵ Вкінцi полишається ще вiдмитити, що в службенику православних українцiв зазначено тiльки, що диякон, приготувавши себе до служіння святої Літургiї та убравшись, стає перед царськими дверима.⁶

Коли вже настав час, диякон входить і, ставши на звичайнiм мiсцi,⁷ робить три поклони та виголошує *Бѣѣѣ вѣѡко*.⁸ Переважна бiльшiсть літургiконiв тiльки подає, що диякон, вийшовши на звичайне мiсце, виголошує *Бѣѣѣ вѣѡко*.⁹ Натомiсть службеники

¹ *Літургікон*, Рим укр. 1942, ст. 404.

² *Літургікон*, Венеція 1554, (б. п.).

³ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Стратин 1604, ст. 358; Вильно 1617, ст. 268; Київ 1629, ст. 232; Київ 1639, ст. 602-603; Київ 1653, ст. 301-301 об.; Львів 1646, ст. 260 об.; Львів 1666, ст. 280 об.; Львів 1681, ст. 287 об.; Львів 1712, ст. 193 об.; Львів 1759, ст. 119; *Посні тріоди*: Львів 1717, ст. 118 об.; Львів 1753, ст. 115.

⁴ *Літургікони*: Москва 1651, ст. 244; Москва 1670, ст. 190 об.; Москва 1780, ст. 138; Москва 1860, ст. 113 об.; Москва 1958, ст. 117 об.; Київ 1736, ст. 147 об.; Чернігів 1754, ст. 147 об.; Відень (б. д.), ст. 128; СПетербург 1900, ст. 263; Рим укр. 1942, ст. 404; Рим рос. 1942, ст. 415.

⁵ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 116; Унів 1733, ст. 67; Унів 1740, ст. 67; Почаїв 1744, ст. 59; Почаїв 1755, ст. 73; Почаїв 1788, ст. 32; Почаїв 1791, ст. 194; Львів 1759, ст. 119; Львів 1780, ст. 140; Львів 1905, ст. 372; Супрасль 1763, ст. 57; Перемишль 1840, ст. 388.

⁶ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 120.

⁷ Під висловом "звичайне місце" в старих службениках розуміють без сумніву *амвон*. На правильність такого твердження вказує текст з Літургiї святого Івана Золотоустого, де перед ектенією *Испюмнѣ* зазначено, що диякон виходить північними дверми і, ставши на звичайнiм мiсцi на амвонi перед царськими дверми, виголошує ектенію. *Літургікон*, Київ 1629, ст. 46.

⁸ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 358; Вильно 1617, ст. 268; Київ 1629, ст. 232; Київ 1639, ст. 603; Київ 1653, ст. 302; Львів 1646, ст. 260 об.; Львів 1666, ст. 280 об.; Львів 1681, ст. 287 об.-288; Львів 1691, ст. 193 об.; Львів 1712, ст. 193 об.; *Посні тріоди*: Київ 1627, ст. 215; Львів 1717, ст. 118 об.; Львів 1753, ст. 115.

⁹ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 232 об.; Москва 1651, ст. 244; Москва 1780, ст. 138; Москва 1860, 118 об.; Москва 1958, ст. 117 об.; Унів 1733, ст. 67; Київ 1736, ст. 147 об.; Почаїв 1744, ст. 59; Чернігів 1754, ст. 147 об.; Відень (б. д.), ст. 128; СПетербург 1900, ст. 263; Львів 1929, ст. 99; Рим укр. 1942, ст. 404; Рим рос. 1942, ст. 415; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 461; А. Микита, *цит. твір*, ст. 201.

української католицької Церкви подають, що диякон, вийшовши зі святилища та побожно поклонившись, виголошує *Блґи блґо*.¹

Після того, як диякон виголосив *Блґи блґо*, священник зразу співає *Блґіню Црґтко СЦа й Сґа й сґагш Дґа*..² У найстарших службениках української католицької Церкви при цьому подано припис, що, виголошуючи *Блґіню Црґтко СЦа й Сґа й сґагш Дґа*.. священник має хреститися,³ натомість пізніші службеники, літургікон української православної Церкви і також К. Никольский подають, що при виголошуванні *Блґіню Црґтко СЦа й Сґа й сґагш Дґа*.. треба робити євангелієм знак святого хреста як на інших Літургіях.⁴

Деякі з найстарших службеників⁵ відаеркалюють у цім пункті далеко старшу традицію починати Літургію Напередосвячених тим самим виголосом, що й вечірню *Блґемь Бґъ нашъ*.. Що первісно Літургія починалася виголосом *Блґемь Бґъ нашъ*..., засвідчено в одному з творів святого Теодора Студита і також в реконструкції, яку виготовив Brightman.⁶

Зразу після початкового виголосу слідує *Прґте поклоніса*.. три рази та 103-ий псалом увесь до кінця за звичаєм, як це читається на вечірні.⁷ У деяких службениках уточнено, що *Прґте поклоніса*..

¹ *Літургікони*: Почаїв 1788, ст. 32; Почаїв 1791, ст. 194; Львів 1759, ст. 119; Львів 1866, ст. 390; Львів 1905, ст. 372; Супрасль 1763, ст. 57; Перемишль 1840, ст. 388.

² *Літургікони*: Київ 1629, ст. 232; Київ 1639, ст. 603; Київ 1653, ст. 302; Київ 1736, ст. 147 об.; Львів 1646, ст. 260 об.-261; Львів 1666, ст. 280 об.-281; Львів 1681, ст. 288; Львів 1691, ст. 193 об.; Львів 1712, ст. 193 об.; Львів 1929, ст. 99; Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 232 об.; Москва 1651, ст. 244; Москва 1670, ст. 190 об.; Москва 1780, ст. 138; Москва 1860, ст. 113 об.; Москва 1958, ст. 117 об.; Чернігів 1754, ст. 147 об.; Відень (б. д.); ст. 128; СПетербург 1900, ст. 263; Рим укр. 1942, ст. 404; Рим рос. 1942, ст. 415; *Поскі тріоди*: Львів 1717, ст. 118 об.; Львів 1753, ст. 115; І. Дольницький, *цит. твір*, ст. 395; А. Микита, *цит. твір*, ст. 201.

³ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 116; Унів 1733, ст. 67; Унів 1740, ст. 67; Почаїв 1744, ст. 59; Почаїв 1755, ст. 73; Почаїв 1788, ст. 32; Почаїв 1791, ст. 194 об.; Львів 1759, ст. 119; Львів 1866, ст. 390; Львів 1905, ст. 372; Супрасль 1763, ст. 57; Перемишль 1840, ст. 388.

⁴ *Літургікони*: Львів 1780, ст. 140; Бавнд Брук 1963, ст. 120; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 461.

⁵ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Стратин 1604, ст. 359; Вильно 1617, ст. 269.

⁶ Теодор Студит, *Про Напередосвячені*, Мігне, Р. G. т. 99, кол. 1688; Ф. Е. Врїгтман, *Eastern Liturgies*, Oxford 1896, р. 343.

⁷ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Стратин 1604, ст. 359; Вильно 1617, ст. 269; Вильно 1692, ст. 116; Київ 1629, ст. 232; Київ 1639, ст. 603; Київ 1653, ст. 302; Львів 1646, ст. 261; Львів 1666, ст. 281; Львів 1681, ст. 288; Львів 1691, ст. 193 об.; Львів 1712, ст. 193 об.; Львів 1759, ст. 119; Львів 1780, ст. 140; Львів 1866, ст. 390; Львів 1905, ст. 372; Львів 1929 ст. 99; Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 232 об.; Москва 1651, ст. 244; Унів 1733, ст. 67; Унів 1740, ст. 67; Почаїв 1744, ст. 60; Почаїв 1755, ст. 74; Почаїв 1788, ст. 32; Почаїв 1791, ст. 194 об.; Супрасль 1763, ст. 57; Перемишль 1840, ст. 388; *Поскі тріоди*: Львів 1717, ст. 118 об.; Львів 1753, ст. 115; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 462; А. Микита, *цит. твір*, ст. 201.

і 103-ий псалом має брати еклезіярх,¹ а в пізніших службениках на місце еклезіярха покладено читця.² Вийнятком тут являється І. Дольницький, що приписує брати повне начало обичне, а не тільки *Прте поклониса...*³ Дуже правдоподібно І. Дольницький подав такий припис тому, що часто перед Літургією Напередосвячених, всупереч усім приписам, не служили ні часів, ні обідниці.

Диякон тоді відходить та стає перед Христовою іконою, з правого боку царських дверей і, за найстаршою традицією, стоїть зверненим та дивиться на людей.⁴ В пізніших українських службениках подано, що диякон має стояти перед Христовою іконою звернений до півночі. Одначе треба тут зразу відмітити, що ці самі службеники не є послідовні у замінюванні старої практики новою, що видно у службі великої утрени, де під час співу великого славословія приписано дияконові стояти зверненим лицем до людей.⁵

Під час читання 103-го псалма священник потиху читає вечірні молитви.⁶ Найстарші слов'янські службеники, а за ними також і посні тріоди, подають, що священник читає тільки три вечірні молитви,⁷ що є значно старшим від попереднього і засвідчений вже в рукописах XIV ст.⁸ Поступово, з бігом часу, в пізніших виданнях службеника та уставах запроваджено припис під час читання 103-го псалма читати усі вечірні молитви за вийнятком перших трьох, а за причину подано припис, що їх читається на екстеніях, які співаються з читанням 18-ої катизми.⁹ Деякі устави та

¹ *Літургікони*: Москва 1670, ст. 190 об.; Київ 1736, ст. 147 об.; Чернігів 1754, ст. 147 об.

² *Літургікони*: Відень (б. д.); ст. 128; СПетербург 1900, ст. 263; Рим укр. 1942, ст. 404; Рим рос. 1942, ст. 415; Москва 1958, ст. 117 об.

³ І. Дольницький, *цит. твір*, ст. 395.

⁴ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 359; Вильно 1617, ст. 269; *Посні тріоди*: Київ 1627, ст. 215; Львів 1717, ст. 118 об.

⁵ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 233; Київ 1639, ст. 604; Київ 1653, ст. 302-302 об.; Львів 1646, ст. 261; Львів 1666, ст. 281; Львів 1681, ст. 288; Львів 1691, ст. 193 об.; Львів 1712, ст. 193 об.

⁶ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 233; Київ 1639, ст. 604; Київ 1653, ст. 302 об.; Львів 1646, ст. 261; Львів 1666, ст. 281; Львів 1681, ст. 288; Львів 1691, ст. 193 об.; Львів 1712, ст. 193 об.; Москва 1670, ст. 191; *Посна тріодь*, Львів 1753, ст. 115.

⁷ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Стратин 1604, ст. 359-364; Вильно 1617, ст. 269; *Посні тріоди*: Київ 1627, ст. 215; Львів 1717, ст. 118 об.

⁸ Н. Одинцов, *Порядок общественного и частного богослужения в древней России до XVI в.*, СПетербург 1881, ст. 134.

⁹ *Літургікони*: Київ 1736, ст. 147 об.; Чернігів 1754, ст. 147 об.; Москва 1780, ст. 138; Москва 1860, ст. 113 об.; Москва 1958, ст. 117 об.; Відень (б. д.), ст. 128 об.; СПетербург 1900, ст. 263; Львів 1929, ст. 99 об.; І. Дольницький, *цит. твір*, ст. 395; А. Микита, *цит. твір*, ст. 201, нот. 2.

служебники пішли ще даліше і приписали, що молитви треба мовити перед царськими дверми.¹

По закінченні псалма, диякон зразу приходить і, ставши на звичайнім місці перед царськими дверми, на першій ступені амвона, та зробивши один поклін, виголошує велику ектенію **Миромъ ГДѦ поимимъса.**² Стратинський служебник подає, що диякон співає ектенію, ставши на звичайнім місці, без дальшого уточнення. Подібно подано також у посних тріодах.³ В більшості служебників, натомість, тільки зазначено, що слідує ектенія, яку співає диякон,⁴ а в деяких виданнях української католицької Церкви додатково зазначено, що її співає священник в відсутності диякона.⁵

Треба тут також відмітити, що в деяких із старших служебників подано, що перед виголосом мирної ектенії **Нѣкѡ подобѣтъ тѣ...** священник читає молитву першого антифона.⁶

Зразу після виголосу **Нѣкѡ подобѣтъ тѣ...** слідує 18-а катизма **Кѣ ГѢ ѿгдѣ скръбѣ...**, яку читає канонарх.⁷ Подібно подає служебник виданий українською православною Церквою, лише з тією різницею, що не приписує читцеві чинити поклонів.⁸

В служебниках української католицької Церкви подано лише, що слідує 18-а катизма, не зазначаючи хто і де повинен її

¹ К. Никольский, *цит. твір*, ст. 462; *Літургікони*: Рим укр. 1942, ст. 404; Рим рос. 1942, ст. 415; Бавнд Брук 1963, ст. 122.

² *Літургікони*: Київ 1629, ст. 233; Київ 1639, ст. 604; Київ 1653, ст. 302 об.; Львів 1646, ст. 261; Львів 1666, ст. 281; Львів 1681, ст. 288-288 об.; Львів 1691, ст. 193 об.-194; Львів 1712, ст. 193 об.-194.

³ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 365; Вильно 1617, ст. 276; *Посні тріоди*: Київ 1627, ст. 215; Львів 1717, ст. 118 об.; Львів 1753, ст. 115.

⁴ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Москва 1670, ст. 191; Москва 1780, ст. 138; Москва 1860, ст. 113 об.; Москва 1958, ст. 123; Вильно 1692, ст. 116; Унів 1733, ст. 67; Унів 1740, ст. 67; Київ 1736, ст. 147 об.; Почаїв 1744, ст. 61; Почаїв 1755, ст. 74; Почаїв 1788, ст. 32; Почаїв 1791, ст. 194 об.; Чернігів 1754, ст. 147 об.; Львів 1759, ст. 119; Львів 1780, ст. 140; Львів 1866, ст. 390; Львів 1905, ст. 372; Супрасль 1763, ст. 57; Перемишль 1840, ст. 388; Відень (б. д.), ст. 128 об.; СПетербург 1900, ст. 263; Рим укр. 1942, ст. 410; Рим рос. 1942, ст. 420; Бавнд Брук 1963, ст. 123; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 462.

⁵ *Літургікон*, Львів 1929, ст. 99 об.; А. Микита, *цит. твір*, ст. 201.

⁶ *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 233; Москва 1651, ст. 245 об.; Вильно 1692, ст. 116 об.; Супрасль 1763, ст. 57.

⁷ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Стратин 1604, ст. 366-367; Вильно 1617, ст. 276; Київ 1629, ст. 234; Київ 1639, ст. 609; Київ 1653, ст. 306; Львів 1646, ст. 263 об.; Львів 1666, ст. 283 об.; Львів 1681, ст. 291; Львів 1691, ст. 194 об.; Львів 1712, ст. 194 об.

⁸ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 124.

читати.¹ Подібно до них подають також служебники могилянської редакції, у яких подано, що стихословиться 18-у катизму *Къ ГѸ ѿгдъ скръбѣ...* з поклонами на аллилуя, а на кожному антифоні катизми дякон виголошує малу ектенію, а священник виголос.²

Коли читається перший антифон, значить першу "славу" катизми, дякон уступає зі свого місця і знову стає перед іконою Спасителя, а священник вміжчасі потиху читає молитву першого антифона *Гї цѣдрьї й мѣтвїї...*³

По закінченні першого антифона катизми, дякон приходить на звичайне місце та, ставши на тім самім першім степені амвона, робить один поклін і виголошує малу ектенію.⁴

У більшості служебників тільки зазначено, що після першої "слави" катизми слідує мала ектенія,⁵ при чому деякі з них подають, що під час цих ектеній треба читати перші три з вечірних молитов.⁶

У деяких старших служебниках подано, що слідує мала ектенія, перед виголосом якої священник читає молитву другого антифона *Гди да не нѣростїю...*⁷

¹ *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 233 об.; Москва 1651, ст. 246; Вильно 1692, ст. 117; Унів 1733, ст. 68; Унів 1740, ст. 68; Почаїв 1744, ст. 60; Почаїв 1755, ст. 74; Почаїв 1788, ст. 32 об.; Почаїв 1791, ст. 196; Львів 1759, ст. 119 об.; Львів 1780, ст. 140 об.; Львів 1866, ст. 391; Львів 1905, ст. 373; Супрасль 1763, ст. 59; Перемишль 1840, ст. 389; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 462.

² *Літургікони*: Київ 1629, ст. 234; Київ 1639, ст. 609-610; Київ 1653, ст. 305-305 об.; Львів 1646, ст. 263 об.; Львів 1666, ст. 283 об.; Львів 1681, ст. 291; Львів 1691, ст. 195; Львів 1712, ст. 195.

³ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 234-235; Київ 1639, ст. 610; Київ 1653, ст. 305 об.; Львів 1646, ст. 263 об.; Львів 1666, ст. 283 об.-284 об.; Львів 1681, ст. 291; Львів 1691, ст. 195; Львів 1712, ст. 195; Львів 1759, ст. 119 об.; Львів 1780, ст. 140 об.; Львів 1866, ст. 391; Львів 1905, ст. 373; Москва 1670, ст. 194 об.; Унів 1733, ст. 68; Унів 1740, ст. 68; Почаїв 1744, ст. 61; Почаїв 1755, ст. 75; Почаїв 1788, ст. 32 об.; Почаїв 1791, ст. 195; Перемишль 1840, ст. 389; Бавнд Брук 1963, ст. 124-125.

⁴ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 236; Київ 1639, ст. 611-612; Київ 1653, ст. 306-306 об.; Львів 1646, ст. 264 об.; Львів 1666, ст. 284 об.; Львів 1681, ст. 292; Львів 1691, ст. 195 об.; Львів 1712, ст. 195 об.

⁵ *Літургікони*: Москва 1670, ст. 195 об.; Москва 1860, ст. 119; Москва 1958, ст. 123; Унів 1733, ст. 68; Унів 1740, ст. 68; Київ 1736, ст. 152 об.; Почаїв 1744, ст. 61; Почаїв 1755, ст. 75; Почаїв 1788, ст. 33; Почаїв 1791, ст. 195; Чернігів 1754, ст. 152 об.; Львів 1759, ст. 120; Львів 1780, ст. 141; Львів 1866, ст. 392; Львів 1905, ст. 374; Перемишль 1840, ст. 390; Відень (б. д.), ст. 135; СПетербург 1900, ст. 275; Бавнд Брук 1963, ст. 125; І. Дольницький, *цит. твір*, ст. 395.

⁶ *Літургікони*: Київ 1736, ст. 147 об.; Чернігів 1754, ст. 147 об.; Москва 1780, ст. 138; Москва 1860, ст. 113 об.; Москва 1958, ст. 117 об.; Відень (б. д.), ст. 128 об.; СПетербург 1900, ст. 263; Львів 1929, ст. 100; Рим укр. 1942; ст. 415-416; Рим рос. 1942, ст. 415; А. Микита, *цит. твір*, ст. 201; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 462.

⁷ *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 233 об.; Москва 1651, ст. 246-246 об.; Вильно 1692, ст. 117; Супрасль 1763, ст. 59.

По виголосі ектенії канонарх,¹ а подекуди читець,² читає другу "славу" катизми. В службениках української католицької Церкви зазначено тільки, що слідує далі катизма.³

Вміжчасі дякон, поклонившись за звичаєм, сходить зі свого місця та стає перед іконою Пресвятої Диви Богородиці в лівого боку царських дверей,⁴ а священник прочитує молитву другого антифона Гди да не кіростію твоєю...⁵

По закінченні другого антифона, дякон знову виходить на звичайне місце та, ставши на другім степені амвону, робить один поклін і виголошує малу ектенію.⁶ Переважна більшість літургіконів знову подає загально, що слідує мала ектенія.⁷ Вийнятками є знову декотрі з старих службеників, які подають, що слідує мала ектенія перед виголосом якої священник має мовити молитву третього антифона Гй Бѣ нійь...⁸

Зразу після виголосу канонарх,⁹ а згідно з іншими читець,¹⁰ читає третій антифон, значить, "славу" катизми. У службениках

¹ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 236; Київ 1639, ст. 612; Київ 1653, ст. 306 об.; Львів 1646, ст. 264 об.; Львів 1666, ст. 285; Львів 1681, ст. 292 об.; Львів 1691, ст. 195 об.; Львів 1712, ст. 195 об.

² *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 125; А. Микита, *цит. твір*, ст. 201.

³ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 117; Унів 1733, ст. 68; Унів 1740, ст. 68; Почаїв 1744, ст. 61; Почаїв 1755, ст. 76; Почаїв 1788, ст. 33; Почаїв 1791, ст. 195; Львів 1759, ст. 120; Львів 1780, ст. 141; Львів 1866, ст. 392; Львів 1905, ст. 374; Львів 1929, ст. 100 об.; Перемишль 1840, ст. 390.

⁴ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 236; Київ 1639, ст. 612-613; Київ 1653, ст. 306 об.-307; Львів 1646, ст. 264 об.-265; Львів 1666, ст. 285; Львів 1681, ст. 292 об.; Львів 1691, ст. 195 об.-196; Львів 1712, ст. 195 об.-196.

⁵ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 236-237; Київ 1639, ст. 613-614; Київ 1653, ст. 307; Львів 1646, ст. 265; Львів 1666, ст. 285 - 285 об.; Львів 1681, ст. 292 об.; Львів 1691, ст. 196; Львів 1712, ст. 196; Львів 1759, ст. 120; Львів 1780, ст. 141; Львів 1866, ст. 392; Львів 1905, ст. 374; Москва 1670, ст. 195 об.; Унів 1733, ст. 69; Унів 1740, ст. 69; Почаїв 1788, ст. 33; Почаїв 1791, ст. 195; Перемишль 1840, ст. 390; Бавнд Брук 1963, ст. 125-126; А. Микита, *цит. твір*, ст. 201.

⁶ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 237; Київ 1639, ст. 614; Київ 1653, ст. 307 об.; Львів 1646, ст. 265 об.; Львів 1666, ст. 286; Львів 1681, ст. 293 об.; Львів 1691, ст. 196 об.; Львів 1712, ст. 196 об.

⁷ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 369; Вильно 1617, ст. 280; Москва 1670, ст. 196; Москва 1780, ст. 138 об.; Москва 1860, ст. 119; Москва 1958, ст. 123 об.; Унів 1733, ст. 69; Унів 1740, ст. 69; Київ 1736, ст. 153; Почаїв 1744, ст. 61; Почаїв 1755, ст. 76; Почаїв 1788, ст. 33; Почаїв 1791, ст. 195; Чернігів 1754, ст. 153; Львів 1759, ст. 120; Львів 1780, ст. 141; Львів 1866, ст. 393; Львів 1905, ст. 375; Перемишль 1840, ст. 391; Відень (б. д.), ст. 135 об.; СПетербург 1900, ст. 276; Бавнд Брук 1963, ст. 126; А. Микита, *цит. твір*, ст. 201.

⁸ *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 234 об.; Москва 1651, ст. 246 об.-247; Вильно 1692, ст. 117 об.; Супрасль 1763, ст. 69-60.

⁹ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 238; Київ 1639, ст. 615; Київ 1653, ст. 308; Львів 1646, ст. 266; Львів 1666, ст. 286; Львів 1681, ст. 293 об.; Львів 1691, ст. 196 об.; Львів 1712, ст. 196 об.

¹⁰ А. Микита, *цит. твір*, ст. 201; Літургікон, Бавнд Брук 1963, ст. 126.

української католицької Церкви лише відмічено, що після ектенії слідує третя "слава" катизми, без більшого уточнення.¹

Диякон знову сходить зі свого місця і стає вдруге перед іконою Богородиці,² а священник читає молитву третього антифона Гї Бї нїль...³

Як вже закінчено третій антифон катизми, диякон виходить на третій ступінь, значить на верх амвона, і, поклонившись один раз, виголошує малу ектенію.⁴ У більшості службників тільки подано, що після закінчення катизми слідує мала ектенія.⁵ Вийнятком тут являється А. Микита, що різниться від інших тим, що також приписує читцеві після закінчення катизми зробити три поклони.⁶

Відтак слідує Гї вїка.. на глас стихир і співається десять стихир.⁷ Подібно подає також і І. Дольницький, який, одначе, ще уточнює, що треба співати шість стихир з тріоди і чотири з мінеї та Слава й нїль.. богородичний з мінеї. Коли є Слава.. святому, його співається і добирається богородичний за гласом Слава.. У п'ятницю

¹ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 117 об.; Унів 1733, ст. 69; Унів 1740, ст. 69; Почаїв 1755, ст. 76; Почаїв 1788, ст. 33; Почаїв 1791, ст. 195 об.; Львів 1759, ст. 120; Львів 1780, ст. 141 об.; Львів 1780, ст. 393; Львів 1905, ст. 375; Львів 1929, ст. 101; Перемишль 1840, ст. 391.

² *Літургікони*: Київ 1629, ст. 238; Київ 1639, ст. 615; Київ 1653, ст. 308; Львів 1646, ст. 266; Львів 1666, ст. 286; Львів 1681, ст. 293 об.; Львів 1691, ст. 196 об.; Львів 1712, ст. 196 об.

³ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 238-239; Київ 1639, ст. 615-616; Київ 1653, ст. 308; Львів 1646, ст. 266; Львів 1666, ст. 286-286 об.; Львів 1681, ст. 293 об.-294; Львів 1691, ст. 196 об.; Львів 1712, ст. 196 об.; Львів 1759, ст. 120; Львів 1780, ст. 141 об.; Львів 1866, ст. 393; Львів 1905, ст. 375; Львів 1929, ст. 101; Москва 1670, ст. 196; Унів 1733, ст. 69; Унів 1740, ст. 69; Почаїв 1788, ст. 33; Почаїв 1791, ст. 195 об.; Перемишль 1840, ст. 391; Бавнд Брук 1963, ст. 126; А. Микита, *цит. твір*, ст. 201.

⁴ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 239; Київ 1639, ст. 616-617; Київ 1753, ст. 308 об.; Львів 1646, ст. 266 об.; Львів 1666, ст. 287; Львів 1681, ст. 294 об.; Львів 1691, ст. 197; Львів 1712, ст. 197.

⁵ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 370; Вильно 1617, ст. 281; Вильно 1692, ст. 117 об.; Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 235; Москва 1651, ст. 247-247 об.; Москва 1670, ст. 196 об.; Москва 1780, ст. 138 об.; Москва 1860, ст. 119 об.; Москва 1958, ст. 124; Унів 1733, ст. 69; Унів 1740, ст. 69; Київ 1736, ст. 153 об.; Почаїв 1744, ст. 62; Почаїв 1755, ст. 76; Почаїв 1788, ст. 33 об.; Почаїв 1791, ст. 195 об.; Чернігів 1754, ст. 153 об.-154; Львів 1759, ст. 120 об.; Львів 1780, ст. 141 об.; Львів 1866, ст. 394; Львів 1905, ст. 376; Львів 1929, ст. 101; Перемишль 1840, ст. 392; Відень (б. п.), ст. 129; СПетербург 1900, ст. 277.

⁶ А. Микита, *цит. твір*, ст. 201.

⁷ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 372; Вильно 1617, ст. 282; Київ 1629, ст. 239; Київ 1639, ст. 617; Київ 1653, ст. 309; Львів 1646, ст. 267; Львів 1666, ст. 287; Львів 1681, ст. 295; Львів 1691, ст. 197 об.; Львів 1712, ст. 197 об.; Москва 1647, ст. 235; Москва 1651, ст. 447 об.; Бавнд Брук 1963, ст. 127-128; *Посні тріоди*: Київ 1627, ст. 216; Львів 1717, ст. 118 об.; Львів 1753, ст. 115; А. Микита, *цит. твір*, ст. 201-202.

приписано брати самогласний з тріоді два рази, чотири мученичні рядового гласа з октоїха, чотири стихири з мінеї, *Слѣва...* святого, якщо є, та *И ѿгѣ...* перший богородичний гласа, тобто догмат.¹

Літургікони, що наслідують синодальну традицію, подають тільки, що наступає далі *Гѣ кѣкѣ...* і диякон кадить по чину.² Дияконові приписують кадити по чину без дальшого уточнення також найстарші тріоді.³

Службники української католицької Церкви та Никольский зазначають, що слідує *Гѣ кѣкѣ...* на глас стихир, не згадуючи при цьому про кадження.⁴ Вийнятком є лише один з Львівських службників, який подавши, що по закінченні катизми слідує *Гѣ кѣкѣ...*, додає, що диякон при цьому кадить трапезу і людей.⁵

Венецький службник замітний тим, що не згадує про *Гѣ кѣкѣ...*, а лише велить дияконові по третій "славі" катизми входити до святишища, взяти від священника кадильницю, кадити людей за звичаєм і зразу після цього вертатися до святилища.⁶

Тут треба також зазначити відразу, що старі київські, львівські та московські передреформові службники не згадують про кадження з тієї причини, що під час співу *Гѣ кѣкѣ...* священник приготував святі Дари до перенесення на проскомидійник і кадження відбувалося вже тоді як святі Дари лежали приготовленими на жертovníку.⁷ Цікавим вийнятком тут являється А. Микита, що, хоч і велить святі Дари приготувати на проскомидійнику під час співання *Гѣ кѣкѣ...*, приписує наперед дияконові кадити престіл та людей і аж відтак велить священникові приступати до приготування святих Дарів.⁸

¹ І. Дольницький, *цит. твір*, ст. 396.

² *Літургікони*: Москва 1670, ст. 191 об.; Москва 1780, ст. 146 об.; Москва 1860, ст. 120; Москва 1958, ст. 124; Київ 1736, ст. 154; Чернігів 1754, ст. 154; Відень (б. д.), ст. 136; СПетербург 1900, ст. 264; Львів 1929, ст. 101 об.; Рим укр. 1942, ст. 421; Рим рос. 1942, ст. 430.

³ *Поскі тріоді*: Київ 1627, ст. 216; Львів 1717, ст. 118 об.; Львів 1753, ст. 115 об.

⁴ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 117 об.; Унів 1733, ст. 70; Унів 1740, ст. 70; Почаїв 1744, ст. 62; Почаїв 1755, ст. 76; Почаїв 1788, ст. 33 об.; Почаїв 1791, ст. 195 об.; Львів 1759, ст. 120 об.; Львів 1866, ст. 394; Супрасль 1763, ст. 60; Перемишль 1840, ст. 392; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 463-464.

⁵ *Літургікон*, Львів 1780, ст. 141 об.

⁶ *Літургікон*, Венеція 1554, (б. п.).

⁷ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 241; Київ 1639, ст. 617-618; Київ 1653, ст. 309-310 об.; Львів 1646, ст. 267-268; Львів 1666, ст. 287-288 об.; Львів 1681, ст. 295-296; Львів 1691, ст. 197 об.-198; Львів 1712, ст. 197 об.-198; Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 235; Москва 1651, ст. 247 об.-248.

⁸ А. Микита, *цит. твір*, ст. 202.

В цім пункті приходиться приступити до подрібного розгляду історії та еволюції чину приготування на проскомидійнику святих Дарів, які відтак будуть перенесені на престіл у часі великого входу. Історичні дослідження виказують, що цей чин за одними служебниками відбувався перед Літургією Напередосвячених. Знову інші служебники велють виконувати цей чин під час читання 18-ої катизми. Ще інші приписують святі Дари приготувати на Γη κῆκλ.. А вкінці в найновіших часах у деяких випадках приказано цей старинний звичай зовсім опускати.

Приступивши до розглянення старої грецької традиції цього обряду, приходиться ствердити, що деякі з найстаріших грецьких рукописів велють приготувати святі Дари на проскомидійнику ще перед початком Літургії Напередосвячених.¹

Вже в дуже раннім періоді історії, як про це широко свідчать старі грецькі рукописи, цей старий звичай був заступлений іншим, що велить святі Дари приготувати на проскомидійнику під час читання 18-ої катизми. Цей останній звичай відтак вповні заволодів в грецькій Церкві та остався незмінним упродовж століть і його практикують по нинішній день.²

Перейшовши на терен слов'янських текстів приходиться перш усього ствердити, що про цей чин маємо дуже мало відомостей. Дуже цінним для нас являється свідчення одного з рукописних архиєрейських служебників, в якому зазначено, що посуд приготується на початку на проскомидійнику та вливається до чаші вино. Сам же Агнець кладе на дискосі архиєрей в часі великого входу і переносить на престіл.³ З цього опису бачиться, що в слов'ян, згідно з старинною грецькою традицією, приготували святий Агнець перед Літургією Напередосвячених і, як це з опису також наглядно видно, чин приготування святого Агнца зберіг велику подібність з чином проскомидії при відправі архиєрейської Літургії, на якій в часі великого входу сам Архиєрей довершує проскомидію.

У слов'ян в XVI ст. були два панівні звичаї. Перший з них, нині найбільш поширений, велів святі Дари приготувати в часі 18-ої катизми, а згідно з другим, Дари приготували в часі співання

¹ I. GOAR, *Euchologion*, Париж 1647, ст. 200-201.

² *Euchologion*, Венеція 1571, ст. 46 об.; *Αι Θείαι και Ιεραὶ Λειτουργίαι*, Одеса 1912, ст. 151-152; *Ιερατικόν*, Константинопіль 1895, ст. 127; *Ιερατικόν*, Рим 1950, ст. 233-234; *Ιερατικόν*, Атени 1951, ст. 146.

³ Горский - Невоструев, *Описание славянских рукописей Московской Синодальной Библиотеки*, Москва 1869, От. III, ч. I, ном. 370, ст. 116.

Гі кѣд... і, за свідченням стародруків, він був панівним ще на початку XVII ст. між слов'янами.¹ Звичай приготувляти святі Дари під час читання 18-ої катизми появляється у літургіконах справлюваних за грецькими зразками та у тріодях.²

Після літургічної реформи, яку провів московський патріарх Нікон, в російській Церкві остаточно закріпився звичай приготувляти святі Дари в часі читання 18-ої катизми і цей звичай остався панівним по нинішній день.³

Обрядова реформа проведена на українських землях узгляднила панівний слов'янський звичай приготувляти святі Дари в часі співання Гі кѣд...⁴ Несприятливі історичні обставини відтак привели до того, що у тій частині України, яка підпала під владу Росії, цей обряд остаточно здушено царським декретом 1720 р., який забороняв у Києві друкувати будьякі речі за виїнятком церковних книг, при чому вимагалось, щоби останні нічим не різнилися від московських видань.⁵ В наслідок цього на теренах, які опинилися під російською займанщиною, остаточно впроваджено обряд приготувляти святі Дари в часі 18-ої катизми.⁶ У тій частині України, що знайшлася в межах польського королівства, цей обряд проіснував до початку XVIII ст. і відтак був замінений новою практикою української католицької Церкви, яка веліла цей обряд зовсім опускати.⁷

Щодо української Церкви з'єднаної з Апостольським Престолом слід відмітити, що в роках безпосередньо по заключенні Унії з Римом у обряді вона нічим не різнилася від української православної Церкви, бо в ужитку клиру були книги друковані

¹ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 240-241; Київ 1639, ст. 617-620; Київ 1653, ст. 309-310 об.; Львів 1646, ст. 267-268; Львів 1666, ст. 287-288 об.; Львів 1681, ст. 295-296; Львів 1691, ст. 197 об.-198; Львів 1712, ст. 197 об.-198; Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 235; Москва 1651, ст. 247 об.-248; А. Дмитрієвский, *Богослужение в русской Церкви XVI в., Казань 1884*, ст. 136.

² *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Стратин 1604, ст. 367-369; Вильно 1617, ст. 277-279; Москва 1670, ст. 191-191 об.; *Посна тріодь*, Київ 1627, ст. 215.

³ *Літургікони*: Москва 1670, ст. 191-191 об.; Москва 1780, ст. 138 об.; Москва 1860, ст. 113 об.-114; Москва 1958, ст. 117 об.-118; Київ 1736, ст. 148; Чернігів 1754, ст. 148; СПетербург 1900, ст. 263; Рим рос. 1942, ст. 424-426.

⁴ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 240-241; Київ 1639, ст. 617-620; Київ 1653, ст. 309-310 об.; Львів 1646, ст. 267-268; Львів 1666, ст. 287-288 об.; Львів 1681, ст. 295-296; Львів 1691, ст. 197 об.-198; Львів 1712, ст. 197 об.-198.

⁵ Т. И. Титов, *К истории Киевской Духовной Академии в XVII - XVIII вв.*, Київ 1910-1915, т. I, ст. 23.

⁶ *Літургікони*: Київ 1736, ст. 148; Чернігів 1754, ст. 148.

⁷ *Літургікон*, Львів 1712, ст. 197 об.-198.

православними.¹ Зворот до латинізації обряду вперше засвідчений у служебнику, що вийшов у Вільні 1692 р., у якому зазначено, що чин приготування святих Дарів треба опускати. Ця практика, що була запозичена з літургікону друкованого в Римі 1683 р., відтак була впроваджена в усі пізніші видання служебника, які виходили з католицьких кіл.²

Перед усуненням цього звичаю в українській католицькій Церкві панував звичай приготування святих Дарів в часі співання *Гі к'єд'...*, і висновок можна зробити з того, що клир вживав православні видання і також з тієї глибокої подібності, яка існує між старими поунійними виданнями та російськими передреформованими книгами.³ Щодо цього пункту дуже вартісним являється твердження Ю. Пелеша, який у своїй праці *Пастирське Богословіє* зазначає, що за нашим старим звичаєм приготування святого Агнця відбувалося в часі співання *Гі к'єд'...*⁴ Вкінці полишається також відмітити, що на Закарпаттю цей звичай задержався аж до наших часів.⁵

Тепер перейдемо до розгляду поодиноких уставів, що велють приготування святого Агнця на проскомидійнику, починаючи від тих, що приписують цей чин виконувати в часі співання *Гі к'єд'...*⁶

Диякон, закінчивши третю малу екстенію і поклонившись за звичаєм, відходить до святилища північними дверми і, взявши кадильницю з ладаном, каже до священника *Б'єкі Б'єко Кадімо*. Священик благословить кадило, відмовляючи над ним молитву кадила *Кадімо ти приносимъ...* Священик тоді бере напередосвячений Агнець з посудини, в якій зберігаються святі Агнці, та з великою побожністю, свідомістю Таїнства і страхом кладе на святий дискос і так відходить до жертовника, а диякон іде перед ним з кадилом. Коли священник поклав святий Агнець на жертовнику за звичаєм, диякон вливає до святої чаші вино і воду, не говорячи нічого.

¹ М. Соловій, *Божественна Літургія*, Рим 1964, ст. 72-73.

² *Літургікони*: Вільно 1692, ст. 116-117 об.; Унів 1733, ст. 66; Унів 1740, ст. 80; Почаїв 1744, ст. 57-58; Почаїв 1755, ст. 70; Почаїв 1788, ст. 31; Почаїв 1791, ст. 193; Львів 1759, ст. 117 об.-188; Львів 1780, 138 об.; Львів 1866, ст. 388; Львів 1905, ст. 370; Львів 1929, ст. 106; Супрасль 1763, ст. 55; Перемишль 1840, ст. 386. *Літургікон*, Рим 1683, ст. 304.

³ *Літургікони*: Вільно 1692, ст. 114-123; Супрасль 1763, ст. 54-72; Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 227 об.-257 об.; Москва 1651, ст. 239 об.-270 об.

⁴ Ю. Пелеш, *Пастирське Богословіє*, Відень 1885, 2-е вид., ст. 525.

⁵ А. Микита, *цит. твір*, ст. 202.

⁶ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 240-241; Київ 1639, ст. 617-620; Київ 1653, ст. 309-310 об.; Львів 1646, ст. 267-268; Львів 1666, ст. 287-288 об.; Львів 1681, ст. 295-296; Львів 1691, ст. 197 об.-198; Львів 1712, ст. 197 об.-198; Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 235; Москва 1651, ст. 247 об.-248; А. Микита, *цит. твір*, ст. 202.

Священик, покадивши святу зізду і покровці, покриває Святе, і не відмовляючи над ним нічого, ані молитву предложення, бо святий Агнець напередосвячений і совершенний. Виконавши це, говорить *За мѣть стѣхъ (Оцъ мѣихъ...* Відтак, покадивши за звичаєм, відходить, а диякон, попросивши благословення у священника, кадить святе предложення, усе святилище та, вийшовши, кадить весь народ. Увійшовши ж після цього знову до святилища, кадить усе святилище і священника.¹ Подібно подають також пізніші київські та львівські служебники, тільки з тією різницею, що приписують, щоб при переносенні святого Агнця на проскомидійник усіх випереджував паламар несучи запалену свічку.²

Подібно подають також і старі передреформові московські книги, які різняться в кадженні. Дияконові приписано кадити престіл і, вийшовши північними дверми, настоятеля, двері, намісні образи, знову настоятеля та відтак братів.³

А. Микита подає, що святий Агнець переноситься, ідучи з правого боку престола. На дискос святий Агнець велить він ставити ложечкою, а його переносення супроводять два свічконосці і диякон, що кадить. При покриванні святих Дарів на проскомидійнику священникові приписано відмовляти *ГДҀ помолѣмьса.*⁴

Велике число служебників за панівним грецьким зразком приписують святі Дари приготовляти в часі читання 18-ої катизми, а сам чин відбувається по різному.⁵

Венецький служебник подає, що, як канонарх почне читати 18-у катизму, диякон входить до проскомидії і стає коло священника, що кладе святий Хліб на дискос і вливає до чаші вино та воду за звичаєм. Відтак священник покриває святі Дари, не відмовляючи над ними нічого, за винятком молитви на благословення кадила.⁶

¹ *Літургікон*, Київ 1629, ст. 240-241.

² *Літургікоми*: Київ 1639, ст. 617-620; Київ 1653, ст. 310; Львів 1646, ст. 267 об.; Львів 1666, ст. 288; Львів 1681, ст. 295 об.; Львів 1691, ст. 198; Львів 1712, ст. 198.

³ *Літургікон*, Москва 1651, ст. 248.

⁴ А. Микита, *цит. твір*, ст. 202.

⁵ *Літургікоми*: Венеція 1554, (б. п.); Стратин 1604, ст. 367-369; Вильно 1617, ст. 277-279; Москва 1670, ст. 191-191 об.; Москва 1780, ст. 138 об.; Москва 1860, ст. 113 об.-114; Москва 1958, ст. 117 об.-118; Київ 1736, ст. 148; Чернігів 1754, ст. 148; Вілень (б. д.), ст. 128 об.-129; СПетербург 1900, ст. 263; Рим укр. 1942, ст. 414-415; Рим рос. 1942, ст. 424-426; Бавнд Брук 1963, ст. 126-127; *Посмі тріоди*: Київ 1627, ст. 215; Львів 1717, ст. 118 об.; Львів 1753, ст. 115; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 462.

⁶ *Літургікон*, Венеція 1554, (б. п.).

Стратинський служебник та посні тріоди велять дияконові в часі 18-ої катизми входити до святилища та іти до проскомидійника і там розкладати священний посуд за чином. Священик кадить та бере святий Агнець і кладе його на святий дискос за чином. Тоді диякон вливає вино і воду, говорячи тільки *За мѣткъ сѣѣхъ ѿцѣ мѣихъ...*, і священник покриває Святе, бо воно напередосвячене і совершенно, та не потрібно додавати нічого, за виїнятком кадила і молитви на благословення кадила.¹

Служебники синодальної традиції подають, що, коли почнеться стихословіє, священник відходить до проскомидійника і, взявши напередосвячений Хліб з хлібносця, кладе його на дискос з великою побожністю. Тоді вливає вино і воду до чаші за звичаєм, не говорячи нічого, за виїнятком *За мѣткъ сѣѣхъ ѿцѣ мѣихъ...*, бо святі Дари напередосвячені і совершенні. Відтак кадить звізду і покровці та покриває усе.² До вище поданого уставу К. Никольський додає, що, оскільки нині святий Агнець не знаходиться на проскомидійнику, а на престолі, то треба поступати інакше: береться євангеліє, що лежить на антимінсі, і ставиться його за антимінс. Тоді священник розвиває антимінс, ставить на ньому дискос і хлібохранильницю і кладе на дискос напередосвячений Хліб. Тоді священник з дияконом, що держить у руках свічку, або сам священник, кадить престіл тричі. Зробивши поклін святим Дарам, бере дискос, держить його при чолі і переносить на проскомидійник, випереджуваний дияконом, що держить свічку. Тоді священник вливає вино і воду до святої чаші, кадить звізду і покровці, та ними покриває святі Дари, мовлячи тільки *За мѣткъ сѣѣхъ ѿцѣ мѣихъ...* Тоді священник іде до престолу, складає антимінс і кладе на нього святе євангеліє.³

Літургікони видані в Римі містять вище поданий устав К. Никольського з тією різницею, що не згадують про розгорнення антимінсу і згадують лише, що кадиться престіл, не зазначаючи скільки разів.⁴

Служебник православних українців містить вище поданий устав К. Никольського з тією різницею, що він розділений на три

¹ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 367-369; Вильно 1617, ст. 277-279; *Посні тріоди*: Київ 1627, ст. 215; Львів 1717, ст. 118 об.

² *Літургікони*: Москва 1670, ст. 191-191 об.; Москва 1780, ст. 138 об.; Москва 1860, ст. 113 об.-114; Москва 1958, ст. 117 об.-118; Київ 1736, ст. 148; Чернігів 1754, ст. 148; Відень (б. д.), ст. 128 об.-129; СПетербург 1900, ст. 263-264.

³ К. Никольський, *цит. твір*, ст. 462-463.

⁴ *Літургікони*: Рим укр. 1942, ст. 414-415; Рим рос. 1942, ст. 425-426.

частини так, що під час читання першого антифона 18-ої катизми священник розгортає антимінс, ставить на ньому дискос, бере з великою побожністю святого Агнця із дарохранильниці і кладе його на дискос. Під час читання другого антифона катизми священник бере кадило, а диякон свічку, і обкаджує тричі престіл з усіх сторін. На третім антифоні робить поклін перед святими Дарами, підносить дискос до чола і переносить попри горне місце на жертовник святі Дари. Перед ним з свічкою іде диякон, який, повернувшись обличчям до священника, кадить святі Дари. Поставивши святі Дари на жертовнику, священник вливає до чаші вино і воду, обкаджує зізду і ставить на дискосі над святим Агнцем, бере покровці і, обкадивши їх, покриває ними дискос і чашу, ставить свічку перед святими Дарами, кадить Перенесення і, вчинивши земний поклін, вертаються до престолу, де священник складає антимінс і кладе на ньому святе євангеліє. При виконванні цих дій устав приписує, щоб священник не проказував нічого з того, що мовиться на совершенній Літургії, а тільки говорив при кожній дії Господеві помолімся, Господи помилуй, а при кінці: За молитвами святих Отців наших...¹

Службеники української католицької Церкви приписують святі Агнці не переносити на жертівник. За причину цього припису подано, що треба так поступати тому, щоб люди не думали, що в чаші є Господня Кров і не віддавали чаші ту саму честь і поклін при великій вході, що й таїнству Христового Тіла. Ще іншою причиною був страх, щоб святим Тайнам нічого не сталося, а особливо, щоб не були схоплені *Щи́къоу жжѣотъ*.²

Коли півці почнуть співати *Слѣдъ ѿ ѿнѣ...*, священник з дияконом роблять малий вхід з кадильницею без євангелія, випереджувані двома світильниками.³

Деякі службеники лише подають, що робиться вхід з кадильницею,⁴ а інші до цього додають, що без євангелія.⁵

¹ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 126-127.

² *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 115-115 об.; Унів 1740, ст. 80; Почаїв 1744, ст. 58; Почаїв 1755, ст. 71; Почаїв 1788, ст. 31; Почаїв 1791, ст. 193; Львів 1759, ст. 117 об.; Львів 1780, ст. 138 об.; Львів 1866, ст. 388; Львів 1905, ст. 370; Перемишль 1840, ст. 386.

³ *Літургікони*: Стратин, 1604, ст. 372-373; Вильно 1617, ст. 282-283; Київ 1629, ст. 241; Київ 1639, ст. 620; Київ 1653, ст. 310 об.; Львів 1646, ст. 268; Львів 1666, ст. 288 об.; Львів 1681, ст. 296; Львів 1691, ст. 198; Львів 1712, ст. 198; *Посна тплодъ*, Київ 1627, ст. 217; А. Микита, *цит. твір*, ст. 202.

⁴ *Літургікон*, Венеція 1554, (б. п.); І. Дольницький, *цит. твір*, ст. 396.

⁵ *Літургікони*: Москва 1670, ст. 191 об.; Москва 1780, ст. 139; Москва 1860, ст. 114; Москва 1958, ст. 118, 124; Київ 1736, ст. 148 об.; Чернігів 1754, ст. 148; Відень (б. д.), ст. 129; СПетербург 1900, ст. 264.

К. Никольський та римські служебники до цього добавляють, що відкривається царські двері.¹

Одні із служебників української католицької Церкви приписують священикові на *Слѣка ѿ мѣстѣ...* відмовляти молитву входу,² інші ж до цього ще додають, що відтак робиться малий вхід з кадильніцею.³ Вийнятком є лише один з пізніших львівських служебників, у якому тільки згадано, що відкриваються царські двері.⁴

Служебник виданий українською православною Церквою подає, що в часі читання і співу стихир, диякон, взявши від священика кадило, обкаджує вітвар і храм. Після кадження і співу стихир, коли починають співати богородичний, диякон відкриває царські двері, бере кадило і благословення в священика та йде поза престолом через північні двері на солею. Священик, поцілувавши святий престіл, іде слідом за дияконом і потиху читає молитву входу.⁵

Вхід з євангелієм буває тоді, коли треба читати євангеліє, значить - на Віднайдення Чесної Голови святого Івана Предтечі, Святих 40 Мучеників та у святім великім тижні.⁶ Подібно подано і в одному з московських служебників, де, одначе, ще додано празник Благовіщення.⁷

Синодальні служебники зазначають, що євангеліє читається на празник храму або великого святого,⁸ до чого римські видання добавляють страсний тиждень.⁹

В деяких текстах тільки загально подано, що вхід з євангелієм буває тоді, коли мається читати євангеліє.¹⁰ Служебники

¹ *Літургики*: Рим укр. 1942, ст. 421; Рим рос. 1942, ст. 431; К. Никольський, *цит. твір*, ст. 464.

² *Літургики*: Почаїв 1744, ст. 62; Почаїв 1755, ст. 77; Почаїв 1788, ст. 33 об.; Почаїв 1791, ст. 195 об.; Перемишль 1840, ст. 392; Львів 1866, ст. 394; Львів 1905, ст. 376.

³ *Літургики*: Вильно 1692, ст. 118; Унів 1733, ст. 70; Унів 1740, ст. 70; Львів 1759, ст. 120 об.; Львів 1780, ст. 142; Супрасль 1763, ст. 60.

⁴ *Літургікон*, Львів 1929, ст. 101 об.

⁵ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 128.

⁶ *Літургики*: Київ 1629, ст. 241; Київ 1639, ст. 620; Київ 1653, ст. 310 об.; Львів 1646, ст. 268; Львів 1666, ст. 288 об.; Львів 1681, ст. 296; Львів 1691, ст. 198; Львів 1712, ст. 198; І. Дольницький, *цит. твір*, ст. 396.

⁷ *Літургікон*, Москва 1670, ст. 192.

⁸ *Літургики*: Київ 1736, ст. 148 об.; Чернігів 1754, ст. 148-148 об.; Москва 1780, ст. 139; Москва 1860, ст. 114; Москва 1958, ст. 118; Відень (б. д.), ст. 129; СПетербург 1900, ст. 264.

⁹ *Літургики*: Рим укр. 1942, ст. 421; Рим рос. 1942, ст. 431.

¹⁰ *Літургики*: Стратин 1604, ст. 373; Вильно 1617, ст. 283; Бавнд Брук 1963, ст. 128; *Посні тріоди*: Київ 1627, ст. 217; Львів 1717, ст. 119 об.; Львів 1753, ст. 116; А. Микита, *цит. твір*, ст. 202; К. Никольський, *цит. твір*, ст. 464.

української католицької Церкви зазначають, що вхід з євангелієм буває в празники святих чи у великім тижні.¹ Передреформові московські служебники приписують вхід з євангелієм робити на празник Віднайдення Голови святого Івана Хрестителя, 40 Мучеників, або якогось іншого великого святого.²

Ставши перед царськими дверми, оба склоняють голову і, як диякон сказав потишу ГДҀ помолимъса, священник потишу відмовляє молитву Вѣчеръ и дѣтро...³

Велике число служебників тільки зазначає, що священник читає молитву входу.⁴ Вийнятками є один з передреформових московських служебників та А. Микита, які велять дияконові перше кадити образи і настоятеля і тоді священник читає молитву входу.⁵

Після цього диякон кадить за звичаєм і, ставши з правого боку священника, нахиляє до нього свою голову, підносить правицю, і, показуючи на царські двері, каже Бл҃҃҃҃҃ Владыко ст҃҃҃҃҃ Выходъ.⁶ Подібно подає також стратинський служебник, в якому сказано, що диякон кадить за звичаєм і, піднявши руку, показує орарем, кажучи Бл҃҃҃҃҃ Владыко ст҃҃҃҃҃ Выходъ.⁷

Служебник виданий православними українцями подає, що диякон стає в царських дверях праворуч, держить кадило лівою рукою, а правою орарем показує священникові в напрямку святого престола і півголосом каже Бл҃҃҃҃҃ Владыко ст҃҃҃҃҃ Выходъ.⁸

В однім з старших служебників тільки зазначено, що диякон виголошує Бл҃҃҃҃҃ Владыко ст҃҃҃҃҃ Выходъ,⁹ а видання української

¹ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 118; Львів 1759, ст. 120 об.; Львів 1780, ст. 142; Супрасль 1763, ст. 60.

² *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 236; Москва 1651, ст. 248 об.

³ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 373-374; Вильно 1617, ст. 283; Київ 1629, ст. 241-242; Київ 1639, ст. 621-622; Київ 1653, ст. 311-311 об.; Львів 1646, ст. 268-268 об.; Львів 1666, ст. 288 об.-289 об.; Львів 1681, ст. 296 об.-297; Львів 1691, ст. 198 об.; Львів 1712, ст. 198 об.; Львів 1929, ст. 241-242; Рим укр. 1942, ст. 241; Рим рос. 1942, ст. 431.

⁴ *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 236; Москва 1670, ст. 197; Москва 1780, ст. 146 об.; Москва 1860, ст. 120; Москва 1958, ст. 124; Київ 1736, ст. 154; Чернігів 1754, ст. 154; Відень (б. д.), ст. 136 об.; СПетербург 1900, ст. 278.

⁵ *Літургікон*: Москва 1651, ст. 248 об.; А. Микита, *цит. твір*, ст. 202.

⁶ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 242-243; Київ 1639, ст. 622-623; Київ 1653, ст. 311 об.-312; Львів 1646, ст. 268 об.-269; Львів 1666, ст. 289 об.; Львів 1681, ст. 297; Львів 1691, ст. 199; Львів 1712, ст. 199.

⁷ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 374-375; Вильно 1617, ст. 284.

⁸ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 128.

⁹ *Літургікон*, Москва 1651, ст. 249.

відсутності священник.¹ Від усіх А. Микита різниться тим, що приписує піддияконові зразу по закінченні стихири відкривати царські двері, а тоді дияконові з кадильницею виголошувати *ПреАрость прѣсти*.² Службник виданий православними українцями приписує дияконові при виголошуванні *ПреАрость прѣсти* правою рукою підносити кадило високо вгору.³

Зразу після виголошення *ПреАрость прѣсти* півці співають *Свѣте тихіи*..⁴ Багато текстів, натомість, подає, що *Свѣте тихіи*.. співають хори,⁵ а від цих останніх А. Микита різниться тим, що добавляє, що священник або диякон, покадивши за звичаєм святий престіл та інше, іде до горного сідалища.⁶ Кадити на *Свѣте тихіи*.. приписує також службник православних українців, в якому подано, що диякон входить у святиню і кадить тільки святий престіл. За ним до святиню входить священник, цілуючи намісні ікони Христа Спасителя і Богоматері. Обидва цілують престіл, ідуть на горне місце та стають там лицем до людей.⁷ В декотрих службниках подано, що *Свѣте тихіи*.. співає читець,⁸ а у посних тріодях просто зазначено, що співається *Свѣте тихіи*..⁹

Як священник з дияконом вже увійшли до святиню, диякон каже *Вѣмѣѣ*, священник *Миръ всѣмъ*, а диякон *ПреАрость къмѣѣ*. Читець тоді співає прокімен, а диякон виголошує *ПреАрость*, читець наголовок *Съ Бѣгѣа чтѣ*, після цього диякон виголошує *Вѣмѣѣ* і слідує

¹ *Літургікони*: Москва 1670, ст. 197 об.; Москва 1780, ст. 147; Москва 1860, ст. 120; Москва 1958, ст. 124 об.; Київ 1736, ст. 154 об.; Чернігів 1754, ст. 154 об.; Почаїв 1755, ст. 77; Почаїв 1788, ст. 33 об.; Почаїв 1791, ст. 195 об.; Перемишль 1840, ст. 393; Львів 1866, ст. 395; Відень (б. д.), ст. 136 об.; СПетербург 1900, ст. 279; Рим укр. 1942, ст. 422; Рим рос. 1942, ст. 432.

² А. Микита, *цит. твір*, ст. 202.

³ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 128.

⁴ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 243; Київ 1639, ст. 624; Київ 1653, ст. 312 об.; Львів 1646, ст. 269 об.; Львів 1666, ст. 290; Львів 1681, ст. 297 об.; Львів 1691, ст. 199; Львів 1712, ст. 199; Львів 1759, ст. 120 об.; Львів 1780, ст. 142; Львів 1866, ст. 395; Львів 1905, ст. 377; Львів 1929, ст. 102; Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 236 об.; Москва 1651, ст. 249; Вильно 1692, ст. 118; Унів 1733, ст. 70; Унів 1740, ст. 70; Почаїв 1755, ст. 77; Супрасль 1763, ст. 61; Відень (б. д.), ст. 136 об.; СПетербург 1900, ст. 279; Бавнд Брук 1963, ст. 128.

⁵ *Літургікони*: Київ 1636, ст. 154 об.; Чернігів 1754, ст. 154 об.; Почаїв 1788, ст. 33 об.; Почаїв 1791, ст. 195 об.; Перемишль 1840, ст. 393; Москва 1958, ст. 124 об.; Рим укр. 1942, ст. 422; Рим рос. 1942, ст. 432.

⁶ А. Микита, *цит. твір*, ст. 202.

⁷ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 128.

⁸ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Стратин 1604, ст. 375; Вильно 1617, ст. 285; Москва 1670, ст. 192.

⁹ *Посні тріоди*: Львів 1717, ст. 119 об.; Львів 1753, ст. 116.

читання з книги Буття.¹ Не мале число, в більшій часті північних служебників, тут різняться тим, що приписують дияконові, після того, як священник виголосив *Мірѣ всѣмъ*, говорити лише *ПреАростъ*, замість *ПреАростъ кѣмѣ*.²

Старі передреформові московські служебники тільки загально зазначають, що диякон виголошує *ПреАрост*, а читець співає прокімен та паремію.³

У К. Никольского поданий дещо відмінний устав, який велить, щоб диякон виголосив *кѣмѣмъ*, тоді священник *Мірѣ всѣмъ*, відтак читець *И дѣхоки твоѣмъ*, після чого диякон виголошує *ПреАростъ*, а читець прокімен, диякон вдруге виголошує *ПреАростъ*, а читець читає заголовок паремії. Диякон тоді виголошує *кѣмѣ* і зразу після цього закриваються царські двері, а після прочитання з книги Буття знову відкриваються.⁴ Подібний устав поміщено також у служебнику православних українців, тільки подано, що диякон виголошує *ПреАростъ кѣмѣ*, а не лише *ПреАростъ* після того, як читець виголосив *И дѣхоки твоѣмъ*.⁵

І. Дольницький, описуючи цю частину Літургії, зазначає, що після *Свѣте тихій..* слідує прокімен з тріоди і після цього перше читання також з тріоди.⁶

По закінченні першого читання, значить, із книги Буття, читець зараз читає другий прокімен, а по прокімені диякон виголошує *Покліятѣ*.⁷ Подібно подано також у ще одним із пізніших

¹ *Літургики*: Стратин 1604, ст. 375-376; Київ 1629, ст. 243-244; Київ 1639, ст. 624; Київ 1653, ст. 312 об.; Львів 1646, ст. 269 об.; Львів 1666, ст. 290; Львів 1681, ст. 297 об.-298; Львів 1691, ст. 199-199 об.; Львів 1712, ст. 199-199 об.; Львів 1759, ст. 121; Львів 1780, ст. 142; Львів 1866, ст. 395; Львів 1905, ст. 377; Вильно 1692, ст. 118; Унів 1733, ст. 70; Унів 1740, ст. 70; Почаїв 1744, ст. 62-63; Почаїв 1755, ст. 77; Почаїв 1788, ст. 33 об.; Перемишль 1840, ст. 393; А. Микита, *цит. твір*, ст. 202.

² *Літургики*: Венеція 1554, (б. п.); Москва 1670, ст. 192; Москва 1780, ст. 139; Москва 1860, ст. 120; Москва 1958, ст. 124 об.; Київ 1736, ст. 154 об.; Чернігів 1754, ст. 154 об.; Почаїв 1791, ст. 195 об.; Відень (б. д.), ст. 136 об.; СПетербург 1900, ст. 279; Рим укр. 1942, ст. 422; Рим рос. 1942, ст. 432.

³ *Літургики*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1651, ст. 249.

⁴ К. Никольский, *цит. твір*, ст. 464-465.

⁵ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 129.

⁶ І. Дольницький, *цит. твір*, ст. 396.

⁷ *Літургики*: Київ 1629, ст. 244; Київ 1639, ст. 624-625; Київ 1653, ст. 312 об.-313; Київ 1736, ст. 154 об.; Львів 1646, ст. 269 об.; Львів 1666, ст. 290; Львів 1681, ст. 298; Львів 1691, ст. 199 об.; Львів 1712, ст. 199 об.; Львів 1866, ст. 395; Львів 1929, ст. 102; Москва 1670, ст. 192; Москва 1780, ст. 139; Москва 1860, ст. 120-120 об.; Москва 1958, ст. 124 об.; Чернігів 1754, ст. 154 об.; Почаїв 1791, ст. 195 об.; Перемишль 1840, ст. 393; СПетербург 1900, ст. 279; Рим укр. 1942, ст. 422; Рим рос. 1942, ст. 432; Бавнд Брук 1963, ст. 129; *Посні тріоди*: Львів 1717, ст. 120; Львів 1753, ст. 116 об.; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 465.

літургіконів з тією різницею, що при цім уточнюється, що це робиться в соборних церквах.¹ У А. Микити, натомість, зазначено, що **Покеліте** виголошує півець або диякон.²

Без сумніву старшу традицію засвідчують книги української католицької Церкви, в яких подано, що диякон виголошує **ПрєАрость прѡсти**.³ Звичай випереджувати виголос **Свѣтъ Хѣъ просвѣщаетъ всѣхъ** будьякими словами доволі пізнього походження і засвідчений щойно в XV ст. Тут диякон виголошував за одними текстами **Покеліте**, а за іншими **Встаніте**, а ще за іншими **ПрєАрость прѡсти**,⁴ а цей останній звичай і засвідчений в виданнях української католицької Церкви. В інших виданнях цей звичай пройшов дальший розвиток, через що слова **ПрєАрость прѡсти** долучено до виголосу **Свѣтъ Хѣъ просвѣщаетъ всѣхъ** і приписано співати священикові, а дияконові сказано випереджувати священика виголосом **Покеліте**.

Дещо тут різняться московські передреформові служебники, які велять дияконові по закінченні першого читання виголошувати **ПрєАрость** а читцеві зразу читати другий прокімен.⁵

У венецьким служебнику подано, що після закінчення читання з книги Буття, диякон зазраз виголошує **Покеліте**. Тоді читець співає стих другого прокімена, після чого диякон виголошує **ПрєАрость прѡсти**, а священик приспів.⁶ У І. Дольницького лише подано, що слідує другий прокімен з тріоді.⁷

Після цього священик взявши наперед приготовлений трираменний свічник з кадильніцею обома руками, як диякон виголосить **ПрєАрость прѡсти**, він, роблячи знак хреста до престолу, виголошує **Свѣтъ Хѣъ**, а обернувшись до людей **Просвѣщаетъ всѣхъ**.⁸ Подібно подають також один з пізніших видань львівського служебника та І. Дольницький, одначе різняться вони від

¹ *Літургікон*, Львів 1905, ст. 377.

² А. Микита, *цит. твір*, ст. 202-203.

³ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 376; Вильно 1617, ст. 286; Вильно 1692, ст. 118; Унів 1733, ст. 70; Унів 1740, ст. 70; Почаїв 1744, ст. 63; Почаїв 1755, ст. 77; Почаїв 1788, ст. 33 об.; Львів 1759, ст. 121; Львів 1780, ст. 142; Львів 1866, ст. 395; Супрасль 1763, ст. 61.

⁴ Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 240.

⁵ *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 236 об.; Москва 1651, ст. 249 об.

⁶ *Літургікон*, Венеція 1554, (б. п.)

⁷ І. Дольницький, *цит. твір*, ст. 396.

⁸ *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Вильно 1692, ст. 118; Унів 1733, ст. 70-71; Унів 1740, ст. 70; Почаїв 1744, ст. 63; Почаїв 1755, ст. 77; Почаїв 1788, ст. 33 об.; Львів 1759, ст. 121; Львів 1780, ст. 142; Супрасль 1763, ст. 61; *Посні тріоди*, Київ 1627, ст. 218; Львів 1717, ст. 120; Львів 1753, ст. 117.

попередних тим, що добавляють припис зразу після цього виконати три великі поклони.¹

Подібно до попередніх приписують вживати трисвічник також А. Микита і Л. Лужницький та передреформові московські служебники, які різняться тим, що приписують священникові при благословенні виголошувати ПрѣАрость прѣсти Свѣтъ..., при чім на ПрѣАрость прѣсти священник робить знак хреста до престолу, а на Свѣтъ Хѣъ проскѣщѣтъ всѣхъ благословить людей.²

Натомість більша частина друкованих служебників, беручи собі за взір венецькі видання, приписують вживати тільки одну свічку чи свічник замість трисвічника.³

Старші київські та львівські видання приписують священникові брати свічник правою рукою, а zarazом і кадилицю, та виголошуючи Свѣтъ Хѣъ... робити хрест до сходу.⁴ Від цієї групи служебників стратинський служебник різниться тільки приписом, що велить священникові брати свічник обома руками.⁵

Венецьке видання містить подібний устав до того, що поданий у стратинськiм служебнику тільки додає, що, коли служить також і другий диякон, тоді він зараз виходить і бере приготовлений свічник разом з кадилицею обома руками і робить знак хреста, дивлячись до сходу, до святих дверей, та виголошуючи при цьому ПрѣАрость прѣсти Свѣтъ Хѣъ проскѣщѣтъ всѣхъ.⁶

В більшості пізніших видань устави велять вживати одну свічку та виголошувати ПрѣАрость прѣсти і робити знак хреста до сходу, а при словах Свѣтъ Хѣъ проскѣщѣтъ всѣхъ благословити

¹ *Літургікон*, Львів 1905, ст. 377; І. Дольницький, *цит. твір*, ст. 396.

² *Літургікони*: Москва 1647, ст. 237; Москва 1651, ст. 249 об.; Л. Лужницький, *цит. твір*, ст. 92.

³ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 244; Київ 1639, ст. 625; Київ 1653, ст. 313; Київ 1736, ст. 148 об.; Львів 1646, ст. 269 об.; Львів 1666, ст. 290; Львів 1681, ст. 298; Львів 1691, ст. 199 об.; Львів 1712, ст. 199 об.; Львів 1866, ст. 395; Львів 1929, ст. 102; Москва 1670, ст. 192; Москва 1780, ст. 139; Москва 1860, ст. 120 об.; Москва 1958, ст. 124 об.; Чернігів 1754, ст. 148 об.; Почаїв 1791, ст. 195 об.; Перемишль 1840, ст. 393; Відень (б. д.), ст. 129 об.; СПетербург 1900, ст. 279; Рим укр. 1942, ст. 422-423; Рим рос. 1942, ст. 432; Бавнд Брук 1963, ст. 129; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 465.

⁴ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 244; Київ 1639, ст. 625; Київ 1653, ст. 313; Львів 1646, ст. 269 об.; Львів 1666, ст. 290; Львів 1681, ст. 298; Львів 1691, ст. 199 об.; Львів 1712, ст. 199 об.

⁵ *Літургікон*, Стратин 1604, ст. 376-377.

⁶ *Літургікон*, Венеція 1554, (б. п.).

свічкою і кадилом всіх присутніх на богослуженні в церкві.¹

З вище поданого огляду виходить, що також і цей обряд набирав різної форми у різних літургіконах, дійсність, яка слідна вже в найдавніших рукописах.² Вже від найстарших рукописів, одначе, є засвідчений при цім чині вживати "трійцю", хоч є винятки, у яких приписано вживати двосвічник заміст "трійці",³ що за твердженням Одинцова, було вповні згідне з практикою давньої грецької Церкви.⁴ Це твердження також піддержує пояснення подане Симеоном Солунським, який, описуючи цей чин, каже, що священник входить з світильниками - *μετα των φωτων*, що поставлене в родовому відмінкові множини, вказує на те, що вживалося з певністю більше як одну свічку.⁵ Слід тут також підкреслити, що цей старинний звичай затримався виключно в служебниках та традиції української католицької Церкви.

Зразу після цього читець каже *Ἐπιτίθει τῆν*, а диякон *βίωμα*, і слідує друга паремія.⁶ Подібно подають ще також А. Микита та І. Дольницький, які зазначають, що *βίωμα* виголошує священник або диякон. А. Микита ще в додатку поміщує припис, що священник кадить також ікони і народ.⁷

В цім пункті деякі служебники поміщують припис, що коли на другий день припадає "бдініє" або полиелейний святий, тоді

¹ *Літургікони*: Москва 1670, ст. 192-192 об.; Москва 1780, ст. 139-139 об.; Москва 1860, ст. 120 об.; Москва 1958, ст. 124 об.; Київ 1736, ст. 148 об.; Чернігів 1754, ст. 148 об.; Почаїв 1791, ст. 195 об.; Перемишль 1840, ст. 393; Львів 1866, ст. 395; Львів 1929, ст. 102; Відень (б. д.), ст. 129 об.; СПетербург 1900, ст. 279; Рим укр. 1942, ст. 422-423; Рим рос. 1942, ст. 432-433; Бавнд Брук 1963, ст. 129; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 465.

² Горский - Невоструев, *цит. твір*, ст. 8, 16, 23; Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 68, 102, 134, 240.

³ Горский - Невоструев, *цит. твір*, ст. 23.

⁴ Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 68.

⁵ Симеон Солунський, *Περὶ τῆς θείας προσευχῆς τοῦ αὐτοῦ ἀποκρίσεως πρὸς τινὰς ἐρωτήσεως ἀρχιερέως ἠρωτηκὸς αὐτοῦ*, Мигне, Р. С., т. 155, кол. 657-658.

⁶ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Стратин 1604, ст. 377; Вильно 1617, ст. 287; Вильно 1692, ст. 118; Київ 1629, ст. 244; Київ 1639, ст. 625; Київ 1653, ст. 313; Київ 1736, ст. 148 об.; Львів 1646, ст. 269 об.-270; Львів 1666, ст. 290 об.; Львів 1681, ст. 298-298 об.; Львів 1691, ст. 199 об.; Львів 1712, ст. 199 об.; Львів 1759, ст. 121; Львів 1780, ст. 142; Львів 1905, ст. 377; Львів 1929, ст. 102 об.; Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 237; Москва 1651, ст. 249 об.; Москва 1670, ст. 192 об.; Москва 1780, ст. 139 об.; Москва 1860, ст. 114 об.; Москва 1958, ст. 118 об.; Унів 1733, ст. 71; Унів 1740, ст. 71; Почаїв 1744, ст. 63; Почаїв 1755, ст. 77; Почаїв 1788, ст. 33 об.; Почаїв 1791, ст. 195 об.; Чернігів 1754, ст. 148 об.; Супрасль 1763, ст. 61; Перемишль 1840, ст. 393; Відень (б. д.), ст. 129 об.; СПетербург 1900, ст. 265; Рим укр. 1942, ст. 423; Рим рос. 1942, ст. 433; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 466.

⁷ І. Дольницький, *цит. твір*, ст. 396; А. Микита, *цит. твір*, ст. 203.

зараз слідує паремія - читання празника або святого, що припадає.¹

Зразу після *Свѣтъ Хѣъ...* замикаються царські врата.² Слід тут зазначити, що служебник виданий українською православною Церквою, відмінно від інших, приписує замикати царські двері, ще заки читець пічне співати другу паремію,³ а римський служебник велить замикати їх по *Дѣса йсправитьъ*.⁴

Коли читець закінчить читати з книги приповідок, священник каже *Миръ ти*, а диякон *Прѣрость вѣмѣ*.⁵ Інша група переважно північних видань, натомість, приписує дияконові виголошувати тільки *Прѣрость* замість *Прѣрость вѣмѣ*.⁶ Старшою є, без сумніву, традиція видань української католицької Церкви, яка не приписує нічого до виголошування, подібно як це буває на кожній посній вечірні.⁷ Треба вкінці зазначити, що один з передреформових московських служебників приписує тут обкаджувати престіл довкола.⁸

Тоді півець, ставши серед церкви на амвоні, співає *Дѣса йсправитьъ...* і перший хор співає те саме. Півець тоді співає перший стих *Гѣ къзвѣхъ къ тѣѣ...*, а другий хор *Дѣса йсправитьъ...* Півець співає другий стих *Положи Гѣ храмніе...*, а перший хор знову *Дѣса йсправитьъ...*

¹ *Літургікони*: Москва 1780, ст. 147-147 об.; Москва 1860, ст. 120 об.; Москва 1958, ст. 125; Київ 1736, ст. 155; Чернігів 1754, ст. 155; Почаїв 1791, ст. 195 об.; Перемишль 1840, ст. 393; Львів 1866, ст. 395; Львів 1905, ст. 377; Відень (б. д.), ст. 137; СПетербург 1900, ст. 280; Рим укр. 1942, ст. 423; Рим рос. 1942, ст. 433; Бавнд Брук 1963, ст. 130.

² *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Київ 1629, ст. 423; Київ 1639, ст. 625; Київ 1653, ст. 313; Львів 1646, ст. 270; Львів 1666, ст. 290 об.; Львів 1681, ст. 298 об.; Львів 1691, ст. 199 об.; Львів 1712, ст. 199 об.; Львів 1759, ст. 121; Львів 1780, ст. 142; Львів 1929, ст. 102 об.; Вильно 1692, ст. 118; Унів 1733, ст. 71; Унів 1740, ст. 71; Почаїв 1744, ст. 63; Почаїв 1755, ст. 78; Супрасль 1763, ст. 61; Рим укр. 1942, ст. 423; *Посна тріодъ*, Львів 1717, ст. 120; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 466.

³ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 130.

⁴ *Літургікон*, Рим рос. 1942, ст. 435.

⁵ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 377; Вильно 1617, ст. 287; Київ 1629, ст. 244; Київ 1639, ст. 625; Київ 1653, ст. 313; Львів 1646, ст. 270; Львів 1666, ст. 290 об.; Львів 1681, ст. 298 об.; Львів 1691, ст. 199 об.; Львів 1712, ст. 199 об.

⁶ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 237; Москва 1670, ст. 197 об.; Москва 1780, ст. 139 об.; Москва 1860, ст. 114 об.; Москва 1958, ст. 118 об.; Київ 1736, ст. 148 об.; Чернігів 1754, ст. 148 об.; Відень (б. д.), ст. 129 об.; СПетербург 1900, ст. 265; Львів 1905, ст. 377; Рим укр. 1942, ст. 423; Рим рос. 1942, ст. 433; Бавнд Брук 1963, ст. 130; *Посні тріоди*: Львів 1717, ст. 121; Львів 1753, ст. 117 об.; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 466-467.

⁷ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 118; Унів 1733, ст. 71; Унів 1740, ст. 71; Почаїв 1744, ст. 63; Почаїв 1755, ст. 77-78; Почаїв 1788, ст. 33 об.; Почаїв 1791, ст. 195 об.; Львів 1759, ст. 121; Львів 1780, ст. 142; Супрасль 1763, ст. 61; Перемишль 1840, ст. 393.

⁸ *Літургікон*, Москва 1651, ст. 249 об.

Півець співає третій стих Не Уклонї..., а другий хор знову ДАСА йСпРАВИТЬ... Півець відтак співає ДАСА йСпРАВИТЬ..., а коли співає ВЪЗДЪВАНІЕ ржкоу моѳо..., тоді хори, що клякнули, вставши, співають сильним голосом разом з півцем до кінця. А по закінченні усі люди і хори роблять три метанії.

Ці самі книги продовжують, що треба знати, що, коли півець співає серед церкви ДАСА йСпРАВИТЬ..., тоді оба хори і всі люди приклякають до землі. Коли ж півець співає стихи, значить ГИ КЪЗДЪХЪ Ъ ТЪБѢ... та інші, ніхто не клякає, а коли хори співають, півець клякає на тім місці, на яким стоїть. Коли ж співає перший хор, другий разом з половиною людей, що стоять у церкві, клякає. Те саме робить також і перший хор, коли другий співає. Коли півець співає останнє ДАСА йСпРАВИТЬ..., усі люди разом з хорами знову клякають, так як це було на початку. А священник і диякон, ставши перед святою трапезою, чекають на закінчення співу.¹

Подібно подає також і один з пізніших московських служебників, лиш з тією різницею, що приписує по закінченні ДАСА йСпРАВИТЬ... також священникові і дияконові зробити три поклони.²

Устав поміщений в синодальних книгах дещо різниться від вище поданого опису. Прокімен співає читець стоячи на амвоні, так як це вище описано, одначе священникові приписано стояти в святині перед святою трапезою і, взявши кадильницю, кадити. Коли ж читець співає останнє ДАСА йСпРАВИТЬ..., тоді сам священник, віддавши дияконові кадильницю, клякає і молиться, а по закінченні всі роблять три великі поклони.³ В пізніших виданнях синодальних служебників цей обряд поширено приписом на трьох великих поклонах відмовляти молитву святого Єфрема Сирійського ГИ й ВЛКО...⁴ Ще дальшого розвитку цей обряд зазнав у служебнику, що його видали православні українці, де подано, що треба відчиняти царські двері. Коли читець відспівав другий стих Положи ГИ..., а люди співають ДАСА йСпРАВИТЬ..., приписано священникові переходити до проскомидійника, обкаджувати Святе,

¹ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 377-380; Вильно 1617, ст. 288-290; Київ 1629, ст. 244-246; Київ 1639, ст. 625-628; Київ 1753, ст. 313-314 об.; Львів 1646, ст. 270-271; Львів 1666, ст. 290 об.-292; Львів 1681, ст. 298 об.-300; Львів 1691, ст. 199 об.-200 об.; Львів 1712, ст. 199 об.-200 об.; *Посна тріодь*, Київ 1627, ст. 220.

² *Літургікон*, Москва 1670, ст. 193.

³ *Літургікони*: Київ 1736, ст. 148 об.-149 об.; Чернігів 1754, ст. 148 об.-149 об.; Москва 1780, ст. 139 об.-140 об.; Москва 1860, ст. 114 об.-115; Москва 1958, ст. 118 об.-119; Відень (б. д.), ст. 129 об.-130 об.; СПетербург 1900, ст. 265-267.

⁴ *Літургікон*, Рим рос. 1942, ст. 435, К. Никольський, *цит. твір*, ст. 467-469.

тоді віддати кадило та, вернувшись перед престіл, клякнути на коліна. По закінченні *Дася йсправитъ...* слідуєть три великі поклони, при яких відмовляється молитву Єфрема Сирійського *Гї й вѣко...*¹

Венецький служебник лише зазначає, що півець співає *Дася йсправитъ...*, а священник з дияконом, відійшовши, стануть перед святою трапезою.²

Натомість, найстарші служебники видані в Москві тільки подають, що читець або диякон співають *Дася йсправитъ...*³

У Львівських тріодях записано наступне: Співається *Дася йсправитъ...*, і коли співає одна сторона, ми клякаємо молячись, а коли ми встаємо, друга сторона клякає, молячись. По *Дася йсправитъ...* слідуєть три метанії.⁴

Старші служебники української католицької Церкви зазначають, що після прочитання з книги Приповідок, священник з дияконом у святині, а, згідно з іншими півець, стоячи серед церкви на амвоні, співають *Дася йсправитъ...*⁵ Деякі з них подають докладніший опис, у якому говориться, що священник співає *Дася йсправитъ...*, а тоді перший хор відповідає, співаючи *Дася йсправитъ...* Священник співає перший стих, після чого другий хор співає *Дася йсправитъ...* Священник тоді співає другий стих, а перший хор знову співає *Дася йсправитъ...* Священник відтак співає третій стих, а другий хор знову *Дася йсправитъ...* Вкінці священник *височійшимъ гласомъ* співає *Дася йсправитъ...*, а хори, вставши, закінчують співаючи від *вѣздѣніе...*⁶ Як порівняти цей опис з тим, що подано вище, стає ясно, що одинока різниця між обома обрядами, це та, що священник взяв на себе функцію читця.

Дещо відмінний устав поміщений в А. Микити, де говориться, що всі присутні у церкві виходять на середину та діляться на два хори. Коли співається *Дася йсправитъ...* з стихом протяжною мелодією, священник з дияконом клячуть перед святим престолом, а коли співається швидкою мелодією, стоїть. Півці і люди клячуть на переміну. Як одні співають, другі клячуть і навпаки. На останнім *Дася йсправитъ...* усі клячуть і на *вѣздѣніе...* усі присутні

¹ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 130-131.

² *Літургікон*, Венеція 1554, (б. п.).

³ *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 237; Москва 1651, ст. 250 об.

⁴ *Посна тріодь*, Львів 1717, ст. 121.

⁵ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 118; Унів 1733, ст. 71; Унів 1740, ст. 71; Львів 1759, ст. 121; Львів 1780, ст. 142; Супрасль 1763, ст. 61-62.

⁶ *Літургікони*: Львів 1759, ст. 121; Львів 1780, ст. 142; Супрасль 1763, ст. 61-62.

в церкві роблять три поклони і відтак диякон замикає царські двері.¹

Пізніші львівські служебники, описуючи обряд *Дѣла йсправитъ...*, подають, що читець серед церкви, а звичайно священик у святилищі перед святою трапезою, співає *Дѣла йсправитъ...* По співі читця або священика хор співає *Дѣла йсправитъ...* Тоді читець, або священик з південної сторони співає стих *Гѣ къзвѣхъ къ тебѣ...*, а хор знову співає *Дѣла йсправитъ...* Тоді читець або священик зі східної сторони співає *Положи Гѣ...*, та знову хор співає *Дѣла йсправитъ...* Відтак читець, або священик з північної сторони співає *Не ўклонѣ...*, а хор знову *Дѣла йсправитъ...* Вкінці священик перед святою трапезою співає *Дѣла йсправитъ...*, а хор докінчує від слів *Въздѣтаніе...* Коли читець чи священик співає *Дѣла йсправитъ...*, священик кадить святу трапезу на початку і в кінці кожного стиха. Коли священик співає, хор і люди моляться, клякнувши, а коли співає хор, священик клякає у святилищі разом зі служачими, молячись. По закінченні усі роблять три великі поклони та відкриваються царські двері, що й остаються відкритими до кінця Літургії.² Подібний опис поміщено також у римському служебнику, виданім для вжитку української Церкви, тільки з тією різницею, що не приписано відкривати царських дверей, та лишати їх відкритими до кінця Літургії.³

Про цей обряд полишається ствердити, що він у нас дуже пізнього походження і запозичений з грецької Церкви.⁴ Вперше засвідчений він у творі Ю. Пелеша.⁵ До літургіконів він увійшов, тому що його поміщено в додатку до п'ятої глави декретів Львівського Собору, що подає обрядові зміни, які вважалося за доцільне тоді зробити.⁶ Про цю п'яту главу соборних декретів, як також про апендікс, треба ствердити, що, хоч вони поміщені між постановами Львівського Собору, все ж таки законодавчої сили

¹ А. Микита, *цит. твір*, ст. 203.

² *Літургікон*: Львів 1905, ст. 377; Львів 1929, ст. 102 об.

³ *Літургікон*, Рим укр. 1942, ст. 423-425.

⁴ *Ієратикон*, Константинопіль 1885, ст. 128; *Ієратикон*, Рим 1950, ст. 239; *Ієратикон*, Атени 1951, ст. 147.

⁵ Ю. Пелеш, *цит. твір*, ст. 525.

⁶ *Acta et Decreta Synodi Provincialis Ruthenorum Galiciae, habitae Leopoli anno 1891, Romae 1896, App. ad Tit. V, p. 326.*

вони не мають, бо не були ані прочитані на соборових сесіях, ані потверджені учасниками Собору.²

Ця остання практика, що поміщена тільки у найпізніших службениках, знаходиться також у І. Дольницького. Він, одначе, різнитья тим, що подає, що у нас *Дѣса ѿсправитъ...* співає священник, не згадуючи, що за старим слов'янським звичаєм його співає читець, стоячи на амвоні. Він також уточнює, що, коли будуть два хори, вони співають *Дѣса ѿсправитъ...* на переміну. На останнім *Дѣса ѿсправитъ...* її другу половину оба хори співають разом від *въздѣніе...* Коли ж один хор стоїть та співає, другий клячить, а люди, що стоять у церкві, роблять те саме, що й хор на їх боці. Священникові приписує він кадити перед тим, поки пічне співати свій стих і під кінець того стиха, який співає хор, а точніше на *въздѣніе...*, щоб так бути готовим співати знову по черзі свій стих.²

Коли ж це великий понеділок, вівторок і середа, тоді в часі, коли співається *Дѣса ѿсправитъ...* священник мовить молитву перед євангелієм *въсѣи въ сѣдахъ мѣихъ...* Диякон просить благовістити, а священник виголошує *Бѣ мѣткми...* Тоді диякон, взявши євангеліє, виходить на звичайне місце та читає євангеліє за звичаєм.³ К. Никольский від всіх різнитья тим, що приписує зразу по *Дѣса ѿсправитъ...* відчиняти двері, а якщо читається апостола має бути кадження.⁴

Подібно подає також І. Дольницький, але він одначе уточнює, що молитви перед євангелієм треба починати від *И о ѣже сподобитиса намъ...*, коли не читано апостола.⁵

У венецьким службенику поміщено, що, коли немає апостола, а тільки є євангеліє, як у трьох днях великого тижня, тоді по закінченні *Дѣса ѿсправитъ...* диякон просить благословення читати

¹ А. Шептицький, митр., *Пастирське послання з травня 1941 р. Про обряди*, "Письма - Послання..." ст. 157-158; В. Маланчук, єп., *Обряд української Церкви*, "Логос" т. 3, Йорктон 1952, ч. 2, ст. 100; М. Соловій, *цит. твір*, ст. 98; Й. Сліпий, патр., *Обрядова однообразність*, "Твори Кир Йосифа Верховного Архiepіскопа і Кардинала", Рим 1970, т. III-IV, ст. 224.

² І. Дольницький, *цит. твір*, ст. 397.

³ *Літургікоми*: Стратин 1604, ст. 380-381; Вильно 1617, ст. 290-291; Вильно 1692, ст. 118 об.; Київ 1629, ст. 246-247; Київ 1639, ст. 628-629; Київ 1653, ст. 314 об.-315; Львів 1646, ст. 271-271 об.; Львів 1666, ст. 292; Львів 1681, ст. 300; Львів 1691, ст. 200 об.; Львів 1712, ст. 200 об.; Львів 1759, ст. 121; Львів 1780, ст. 142-142 об.; Унів 1733, ст. 71; Унів 1740, ст. 71; Супрасль 1763, ст. 62.

⁴ К. Никольский, *цит. твір*, ст. 469-470.

⁵ І. Дольницький, *цит. твір*, ст. 398.

євангеліє і, коли це співається, виходить, і, закінчивши євангеліє, починає сугубу ектенію Рцѣмъ всѣ...¹

Якщо це празник Віднайдення Чесної Голови святого Івана Хрестителя, або 40 Мучеників, яких день може припасти під час великої чотиридесятниці, тоді по закінченні Дѣса йсправитъ... зараз слідує прокімен, апостол, аллилуя, євангеліє і все інше за звичаєм.² Подібно подають римські книги та К. Никольский, які, одначе, вичисляють тут також празник храму, а сам К. Никольский ще зазначає, що на апостола відкривається царські двері.³

І. Дольницький дещо загальніше подає, що після Дѣса йсправитъ... слідить кадження, відтак читається апостол і євангеліє, яке священник починає від Прѣмѣдрость прѣсти...⁴

Загальний устав поданий також у служебнику української православної Церкви, де зазначено, що коли цього дня є свято, тоді після поклонів буває прокімен, читається апостол, з кадженням при співанні аллилуя, і відтак читається євангеліє.⁵

Подрібний устав, натомість, подає венецьке видання, де записано, що на Літургії Напередосвячених, якщо є апостол і євангеліє Предтечі чи 40 Мучеників, коли закінчиться Дѣса йсправитъ..., диякон каже Вѣмѣ, а читець читає апостол і як це закінчено, священник говорить Миръ ти, а диякон Прѣдрость. Читець тоді співає аллилуя, диякон кадить та випрошує у священника благословення щоб читати євангеліє, а одержавши його, виходить і, закінчивши євангеліє, виголошує сугубу ектенію.⁶

По закінченні співу, диякон, вийшовши північними дверима і ставши на звичайнім місці, виголошує ектенію Рцѣмъ всѣ... Священник відтак виголос Нѣкш мѣтижъ... і розвивається елітон.

¹ *Літургікон*, Венеція 1554, (б. п.).

² *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 322; Вильно 1617, ст. 292; Вильно 1692, ст. 118 об.; Київ 1629, ст. 247; Київ 1639, ст. 629-630; Київ 1653, ст. 315-315 об.; Львів 1646, ст. 271 об.; Львів 1666, ст. 292-292 об.; Львів 1681, ст. 300; Львів 1691, ст. 200 об.; Львів 1712, ст. 200 об.; Львів 1759, ст. 121; Львів 1780, ст. 142 об.; Львів 1866, ст. 395; Львів 1929, ст. 102 об.; Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 238; Москва 1651, ст. 251; Москва 1958, ст. 125; Унів 1733, ст. 71; Унів 1740, ст. 71; Супрасль 1763, ст. 62; СПетербург 1900, ст. 280; *Посні тріоди*: Київ 1627, ст. 220; Львів 1717, ст. 121; Львів 1753, ст. 117 об.; А. Микита, *цит. твір*, ст. 204.

³ *Літургікони*: Рим укр. 1942, ст. 425; Рим рос. 1942, ст. 435; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 469-470.

⁴ І. Дольницький, *цит. твір*, ст. 398.

⁵ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 131.

⁶ *Літургікон*, Венеція 1554, (б. п.).

Після цього слідує ектенія *Помітиса ѡглашеннѣи Гѣи*¹ Подібно покладено також в українських службниках реформованих за грецькими зразками, які різняться тим тільки, що велять розгортати не елітон, але антимінс.²

Передреформовий московський і один з римських службників приписують розвивати елітон на виголосі *Да ѡ тіи...*³

А. Микита, натомість, приписує елітон розвивати на *Слѣци ѡглашеннѣи...*⁴

У К. Никольского подано, що в часі ектенії *Рцѣмъ всѣмъ* розгортається елітон, а під час *Да ѡ тіи...* антимінс. Римський службник приписує розгортати антимінс на *Да ѡ тіи...*⁵

Про час, коли саме треба розгортати елітони, старі службники не годяться. Одні кажуть, що це має бути зразу по виголосі сугубої ектенії,⁶ інші ж приписують це робити на виголосі *Да ѡ тіи...*⁷ Як це виказують вище цитовані службники, на землях України без сумніву панівним був звичай розвивати елітони в часі виголосу сугубої ектенії.

Треба б тут ще згадати, що службник української православної Церкви подає, що в часі сугубої ектенії, а точніше під час співання прохання за церковну ієрархію, священник розгортає антимінс і розкриває три його сторони, крім верхньої. Останню верхню частину, приписано священникові відкривати на ектенії за оглашених при проханню *Скрѣт ѡмъ Суѡи правды*. Від усіх літургіконів різниться цей службник також і тим, що ставить по закінченні сугубої ектенії ще й ектенію за упокійних.⁸ Хоча цей звичай не є засвідчений в службниках, він чужим для Східної Церкви не був і в раннім періоді християнства на Україні міг існувати, бо, за давньою практикою грецької Церкви, на Літургії Напередосвячених поминали також померлих.⁹

¹ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 118 об.-119; Унів 1733, ст. 72; Унів 1740, ст. 72; Львів 1759, ст. 121 об.; Львів 1780, ст. 143; Супрасль 1763, ст. 62-63.

² *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Стратин 1604, ст. 385; Вильно 1617, ст. 295; Київ 1629, ст. 248; Львів 1639, ст. 635; Київ 1653, ст. 318; Львів 1646, ст. 274; Львів 1666, ст. 295; Львів 1681, ст. 303; Львів 1691, ст. 202; Львів 1712, ст. 202.

³ *Літургікони*: Москва 1651, ст. 254 об.; Рим укр. 1942, ст. 430.

⁴ А. Микита, *цит. твір*, ст. 205.

⁵ К. Никольский, *цит. твір*, ст. 471; *Літургікон*, Рим рос. 1942, ст. 440.

⁶ А. Дмитриевский, *Богослужение в русской Церкви в XVI веке*, Казань 1884, ст. 140.

⁷ А. Дмитриевский, *цит. твір*, ст. 140; Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 241.

⁸ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 132-133.

⁹ А. Дмитриевский, *цит. твір*, ст. 140.

Вкінці слід тут також відмітити, що звичай розгортати елітон є далеко старшим від того, що велить розгортати антимінс, і цей останній запроваджено щойно в XVII ст. при реформі служебника. На такий стан вказують не тільки старі рукописні і друквані служебники, а також К. Никольский, що займався описуванням та історією старих антимінсів і доказав, що вони були або прибивані до престолоа або пришивані до сорочки престолоу. Цей звичай змінено на північних землях на Соборі, що відбувся в Москві 1654 р., де приписано на антимінсах служити та їх зберігати в елітонах. До цього часу на Літургії розкладали тільки сам елітон.¹

Зразу по ектенії за оглашених слідує ектенія за тих, що готуються до хрещення і її виголошується від середи четвертої неділі до святої великої середи на всіх Літургіях за винятком Літургії святого Івана Золотоустого. Ці ектенії виголошується на Літургії Напередосвячених та на Літургії святого Василя Великого.²

Московські передреформові служебники замітні тим, що приписують цю ектенію співати також на всіх трьох святих Літургіях.³

Деякі служебники, а між ними і найстарші видання української католицької Церкви, взагалі не уточнюють, чи цю ектенію читається лише на Літургії Напередосвячених, чи також на інших двох.⁴

У пізніших виданнях служебника, які наслідують синодальну редакцію, подано, що цю ектенію співається тільки виключно на Літургії Напередосвячених, навіть, коли буде празник, за винятком субот та неділь.⁵

¹ К. Никольский, *Об антиминсах православной русской Церкви*, СПбетербург 1872, ст. 115-119.

² *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 387; Вильно 1617, ст. 297; Київ 1629, ст. 250-251; Київ 1639, ст. 639; Київ 1653, ст. 320; Львів 1646, ст. 275 об.; Львів 1666, ст. 296 об.-297; Львів 1681, ст. 305; Львів 1691, ст. 203; Львів 1712, ст. 203.

³ *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 243 об.-244; Москва 1651, ст. 250-251.

⁴ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Москва 1670, ст. 199 об.; Вильно 1692, ст. 119 об.; Унів 1733, ст. 73; Унів 1740, ст. 73; Супрасль 1763, ст. 63-64; Бавнд Брук 1963, ст. 134-135; А. Микита, *цит. твір*, ст. 204-205.

⁵ *Літургікони*: Київ 1736, ст. 158; Чернігів 1754, ст. 158-158 об.; Львів 1780, ст. 143-143 об.; Львів 1866, ст. 397; Львів 1905, ст. 379; Львів 1929, ст. 104; Москва 1780, ст. 150 об.; Москва 1860, ст. 123; Москва 1958, ст. 127 об.; Почаїв 1791, ст. 196 об.; Перемишль 1840, ст. 395; Відень (б. д.), ст. 140; СПбетербург 1900, ст. 286; Рим укр. 1942, ст. 431; Рим рос. 1942, ст. 441; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 472.

Відтак слідує перша молитва вірних *Бже Великіи...*, а коли священик молиться, диякон виголошує ектенії, так, як на Літургії Золотоустого. А якщо служить сам священик без диякона, тоді *Застґни сїси помяди...*, *Премґдрость* і виголос *Нїкш подосаѣтъ...* Після цього слідує *Пѧки ѡ пѧки...* і друга молитва вірних. По молитві священик виголошує *Застґни сїси...*, *Прѧрость* та виголос *По дѧрґ...* і зараз співається *Нїѣ сїлы Нѣчы...*

Тут треба уточнити, що, коли поглянемо в Літургію святого Івана Золотоустого, знайдемо про ці ектенії такий припис: коли священик читає першу молитву вірних, диякон, виголосивши *Смѧци ѡглашѧніи...*, співає наступні прошення мирної ектенії: *С) скѧшѧтъмь мїрѣ...*, *С) мїрѣ всѧгѡ мїра...*, *С) стѣмь храмѣ сѣ...* і щойно тоді продовжує прошенням *Застґни сїси...*, відтак слідує *Прѧрость*, після чого священик співає виголос *Нїкш подосаѣтъ...* В часі, коли священик читає другу молитву вірних, диякон, виголосивши *Пѧки ѡ пѧки...*, співає наступні прошення мирної ектенії: *С) стѣмь скѧшѧемь сѣ...*, *С) блґорастворѧніи вездґхоужь...*, *С) ѣже ѡзвѧкитисѧ...* і тоді виголошує *Застґни сїси...*, і *Прѧрость*, після чого священик співає виголос *По дѧрґ Хѧ твоѧгѡ сѣ...*¹

Подібно подають також служебники православних українців та один з римських літургіконів, які, одначе, не зазначають, що додаткові прошення, які взяті з мирної ектенії, не співається, якщо немає диякона. Ще додати треба, що римський служебник ці прошення мирної ектенії кладе між дужки.²

Інші служебники подають, що священик читає першу молитву вірних, а диякон після *Смѧци ѡглашѧніи...* виголошує *Застґни сїси...*, *Прѧрость*, а священик співає виголос *Нїкш подосаѣтъ...* і читає другу молитву вірних. Диякон вміжчасі виголошує *Пѧки ѡ пѧки...*, *Застґни сїси...*, і *Прѧрость*, після чого священик співає виголос *По дѧрґ...* і слідує *Нїѣ сїлы Нѣчы...*³

¹ *Літургікони*: Вильно 1617, ст. 303-306; Київ 1629, ст. 32-35; Київ 1639, ст. 645-648; Київ 1653, ст. 322-324 об.; Львів 1646, ст. 277-279 об.; Львів 1666, ст. 299-301; Львів 1681, ст. 312-314 об.; Львів 1691, ст. 204 об.-206 об.; Львів 1712, ст. 204 об.-206 об.; Москва 1647, ст. 244-246; Москва 1651, ст. 257 об.-259.

² *Літургікони*: Рим рос. 1942, ст. 445-448; Бавнд Брук 1963, ст. 136-137.

³ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Вильно 1692, ст. 120-120 об.; Унів 1733, ст. 73-74; Унів 1740, ст. 73-75; Почаїв 1744, ст. 65-66; Почаїв 1755, ст. 81-82; Почаїв 1788, ст. 34 об.-35; Почаїв 1791, ст. 197-197 об.; Львів 1759, ст. 112 об.-113; Львів 1780, ст. 144-144 об.; Львів 1866, ст. 399-400; Львів 1905, ст. 381-382; Львів 1929, ст. 105-106; Супрасль 1763, ст. 65-66; Перемишль 1840, ст. 396-398; Рим укр. 1942, ст. 435-437; А. Микита, *цит. твор*, ст. 205.

Коли співають **Нѣ Сѣмь...**, диякон у святиниці кадить святу трапеазу, предложення і священника та, ставши разом перед святим престолом, відмовляють **Нѣ Сѣмь...** три рази. І поклонившись три рази, відходять і переносять святі Дари за звичаєм, не говорячи при цьому нічого. Ввійшовши до святиниці, священник за звичаєм кладе святі Дари на святім престолі і покриває аером, не кажучи нічого, лиш кадячи. Диякон, взявши благословення, відходить на звичайне місце і виголошує ектенію по перенесенні **Испѣвъ...**¹ Подібно подає також київська тріодь, яка різниться тим, що приписує диякону при кадженні низько поклонятися, та один з московських служебників, який добавляє, що при кадженні відмовляється 50-ий псалом, а по перенесенні перед відкритими Дарами велить священникові зробити три поклони.²

Венецьке видання служебника подає, що, коли співають **Нѣ Сѣмь...**, диякон входить до святиниці і кадить святей престіл і відтак відходить з священником і переносить Святе. Святі Дари священник кладе за звичаєм на престолі і покриває їх аером, не говорячи нічого, тільки кадить. Відтак просить у диякона молитви і все інше, та диякон, одержавши благословення, виходить і виголошує ектенію **Испѣвъ...**³

У служебниках синодальної традиції подано, що диякон входить до святиниці північною стороною, а священник кадить. При кадженні не відмовляється херувимської молитви, а лише 50-ий псалом. Ставши перед святим престолом, відмовляють **Нѣ Сѣмь...** три рази і тоді священник з дияконом ідуть до проскомидійника. Священник, взявши воздух, кладе диякону на рамено. Святей дискос з святей Тайнами бере правицею і кладе до голови, а взявши в ліву руку чашу з вином, несе при грудях. Диякон, ідучи перед ним з самою кадильницею, часто кадить, і йдучи нічого не мовлять. Після перенесення роблять три великі поклони перед відкритими Дарами. Тоді священник бере покровець з свейх Дарів та покриває самим воздухом. Після цього слідує ектенія **Испѣвъ...**⁴ Синодальні служебники видані в Україні характерні тим, що найперше зазначають, що диякон кадить,

¹ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 397-398; Вильно 1617, ст. 307-308; Київ 1629, ст. 257-258; Київ 1639, ст. 649; Київ 1653, ст. 325-325 об.; Львів 1646, ст. 280; Львів 1666, ст. 300 об.-301; Львів 1681, ст. 315-315 об.; Львів 1691, ст. 206 об.-207; Львів 1712, ст. 206 об.-207.

² *Поска тріодь*, Київ 1627, ст. 220; *Літургікон*, Москва 1670, ст. 193.

³ *Літургікон*, Венеція 1554. (б. п.).

⁴ *Літургікони*: Москва 1780, ст. 141 об.; Москва 1958, ст. 119 об.- 120, 130-131; Відень (б. д.), ст. 131 об.; СПетербург 1900, ст. 269.

а пізніше подають, що кадити має священник.¹ Вище поданий устав поміщений також у римських службниках та К. Никольского з малими наступними відмінностями. Перед початком кадження велять відкривати царські двері, а саме кадження приписують виконувати дияконові, що кадить святий престіл три рази тільки спереду, і проскомидійник, і священника. По перенесенні приписано зробити три поклони, одначе не згадано, чи Дари мають бути відкриті, чи закриті. Літургікон виданий в Римі для вжитку української Церкви згадує відтак, що замикаються царські двері, до чого російська редакція цього ж літургікону додає, що за звичаєм також замикається завісу на половину. К. Никольский від обох службників різниться тільки тим, що при поклонах перед Дарами приписує мовити Гї ѿ Ђко...²

У виданні православних українців зазначено, що, поки співають Нїѣ Сїмы..., диякон входить до святилища північними дверима і, взявши кадило, кадить святий престіл, проскомидійник, вітвар, іконостас і нарід, проказуючи потиху 50-ий псалом. Після кадження священник і диякон, ставши перед святим престолом, тричі проказують Нїѣ Сїмы..., при чому тричі поклоняються. Відтак цілують святий престіл і відходять до проскомидійника. Священник, тричі поклонившись і покадивши, кладе воздух на плече диякона, бере правою рукою дискос з божественними Тайнами і підносить до чола, а чашу з вином бере в ліву руку. Ідуть через північні двері, як звичайно, але нічого не виголошують; диякон же, ідучи спереду, постійно кадить.³

Видання української католицької Церкви яскраво різняться від інших. Подають вони, що диякон входить до святилища, кадить святий престіл з чотирьох боків, і відтак людей і, ставши разом з священником, оба мовлять Нїѣ Сїмы... три рази. Священник тоді бере з кивота найсвятіші Тайни і робить з ними обхід довкола престолу, випереджуваний дияконом, що несе кадило і дзвонить дзвіночками. Зробивши в такий спосіб вхід, ложечкою викладає святий агнець на дискос, а до чаші вливає вино і воду. Після цього диякон, взявши благословення, виголошує ектенію Исполнимъ...⁴

¹ *Літургікони*: Київ 1736, ст. 149 об.; 162-162 об.; Чернігів 1754, ст. 149 об., 162-162 об.

² *Літургікони*: Рим укр. 1942, ст. 438-439; Рим рос. 1942, ст. 449; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 476.

³ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 137.

⁴ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 115 об.; Унів 1733, ст. 80; Унів 1740, ст. 80; Почаїв 1744, ст. 57-58; Почаїв 1755, ст. 71; Почаїв 1788, ст. 31 об.; Почаїв 1791, ст. 193; Львів 1759, ст. 117 об.-118; Львів 1780, ст. 138 об.-139; Львів 1866, ст. 388; 400; Супрасль 1763, ст. 55-56; Перемишль 1840, ст. 386.

Деякі з цієї групи служebníків рíзняться тим, що після вливання до чаші вина і води приписують зробити три доземні поклони.¹

Передреформові московські служebníки зазначають, що дякон, ввійшовши, кадить престіл спереду тільки і священника. Відтак разом роблять три поклони перед святим престолом та після взаємного прощення йдуть до проскомидійника. Священик кадить Святе, дає воздух дяконові і дає йому також і дискос, а сам несе чашу, виголошуючи при цьому молитву великого входу, подібно як на Літургії святого Івана Золотоустого. Входячи до святилища, мовить молитву *Благословіа градій..* Священик відтак ставить чашу на престолі, відкладає покрівці, покриває все воздухом і, покадивши, робить три поклони. Після цього слідує молитва прощення та ектенія *Испóмнимъ...*²

У А. Микити подано, що священник або дякон кадить престіл і народ, відмовляючи 50-ий псалом. Тоді разом мовлять *Ніѣ сімь...*, кланяючись при цьому три рази. Священик відтак кадить престіл і проскомидійник, воздух дає піддяконові, а дяконові дає кадильницю. Сам священник бере чашу в ліву руку, а правою бере дискос і мовчки робить вхід, під час якого дзвониться дзвіночками. Дякон іде перед священником, кадячи, а всі люди, що присутні в церкві, клячуть. Священик, зробивши вхід, ставить чашу на трапезі, покриває її воздушком і відтак все покриває воздухом. Слідують далі три доземні поклони і потім ектенія *Испóмнимъ...*³

Про великий вхід полишається ще сказати, що до XVII ст. включно, в Україні та Росії панував обряд, засвідчений у передреформових московських служebníках,⁴ що вимагав, щоб при переносуванні святих Дарів виголошувати молитву, подібно, як на Літургії святого Івана Золотоустого чи святого Васи́лія Великого. Що він панував на українських землях, показує заборона переносити в цей спосіб святі Дари, яку митрополит Петро Могила помістив у своїм Трєбнику в главі, в якій вичислено, які зміни конечно треба ввести до Літургії *Напередосвячених*.⁵ Дуже сильним показчиком про існування цього обряду на наших землях є також старші видання української католицької Церкви, які своєю

¹ *Літургікони*: Львів 1905, ст. 370; Львів 1929, ст. 106 об.

² *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 246 об.-247 об.; Москва 1651, ст. 259-260.

³ А. Микита, *цит. твір*, ст. 205.

⁴ *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 246 об.-247 об.; Москва 1651, ст. 259-260.

⁵ *Трєбник*, Київ 1646, ст. 253.

побудовою дуже близькі до передреформових московських служебників.¹ Цей обряд ми одержали разом з іншими обрядовими практиками з грецької Церкви, як про це свідчать старі грецькі рукописи.²

Пізніший і нині загально прийнятий звичай, що вимагає святі Дари переносити мовчки, є також старого походження і засвідчений у старих рукописах. Цей звичай мусів доволі скоро поширитися у цілій грецькій Церкві, бо Симеон Солунський у своїм коментарі до Літургії Напередосвячених говорить про нього, як про одинокий існуючий тоді звичай.³ Цей звичай поміщено також у венецьких грецьких та слов'янських виданнях, а звідси ввійшов він до реформованих на слов'янським ґрунті служебників.

Зразу по вході слідує ектенія *Испомнимъ...*, яка кінчиться виголосом *И сподоби мѧ вѣко...*, по чому слідує *Сѣи миль...*, *Нѣкш твоѧ ѡст цѣтко...*, *Миръ всѣмъ*, і тоді диякон виголошує *Гл҃авъ каши...* Священик читає молитву потиху і співає виголос *Бл҃гїю ѧ цєдрѡтми...*, а після цього мовить молитву *Воммѧ Гї...* По молитві священик зараз поклоняється три рази, кажучи при цьому *Бѣ мѣтиѣ...*⁴

Подібно подають також служебники синодальної традиції, які різняться тим, що замість молитви *Бѣ мѣтиѣ...* приписують мовити *Бѣе очисти ма грѣшнѣи.*⁵ Ця традиція засвідчена також у літургіконі, що його видала українська православна Церква, в якому знаходимо ще припис для священика перед молитвою *Воммѧ Гї...* вмивати руки водою, яку подає братчик.⁶

В виданнях української католицької Церкви подано, що перед молитвою *Воммѧ Гї...* треба вмивати пальці, а під час молитви *Бѣ мѣтиѣ...* битися в груди три рази.⁷ Подібно подає останній із серії

¹ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 114 об.-123 об.; Супрасль 1763, 54-72.

² I. GOAR, *цит. твір*, ст. 203.

³ Симеон Солунський, *цит. твір*, кол. 657-658.

⁴ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 398-408; Вильно 1617, ст. 309-318; Київ 1629, ст. 258-264; Київ 1639, ст. 649-660; Київ 1653, ст. 325 об.-330 об.; Львів 1646, ст. 280-284 об.; Львів 1666, ст. 301-306 об.; Львів 1681, ст. 315 об.-320 об.; Львів 1691, ст. 207-210; Львів 1712, ст. 207-210; Москва 1670, ст. 208 об.; Рим укр. 1942, ст. 446.

⁵ *Літургікони*: Київ 1736, ст. 166; Чернігів 1754, ст. 166; Москва 1780, ст. 154-157 об.; Москва 1860, ст. 128 об.; Москва 1958, ст. 133; Відень (б. д.), ст. 146 об.; СПетербург 1900, ст. 299; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 477.

⁶ *Літургікон*, Бавнд Бруж 1963, ст. 140.

⁷ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 122; Унів 1733, ст. 77; Унів 1740, ст. 77; Почаїв 1744, ст. 69; Почаїв 1755, ст. 85; Почаїв 1788, ст. 36 об.; Почаїв 1791, ст. 198 об.; Львів 1759, ст. 124; Львів 1780, ст. 145 об.; Львів 1866, ст. 404; Львів 1905, ст. 386-387; Супрасль 1763, ст. 68-69; Перемишль 1840, ст. 402; А. Микита, *цит. твір*, ст. 206.

львівських служebníків, тільки що не написано вмивати рук.¹ Обі ці практики позичено з обряду римської Церкви.

Подібно до старих київських служebníків подає також венецьке видання, в якому, одначе, не уточнено числа поклонів, які треба зробити по закінченні молитви.²

Диякон сам також покланяється на тім місці, на якому стоїть, говорячи три рази те саме, що й священник. І коли він побачить, що священник вже поклав руку під святий аер і доторкнувся до святого життетворчого Хліба, виголошує *Вѣмѣмъ*. Тоді священник каже *Прѣсвѣщѣнна Сѣла Сѣмъ*.³ Подібно покладено також у передреформових московських служebníках і деяких уставах з тією різницею, що ясно заборонено священникові робити *Возношеніє* святого Агнця.⁴

У цім пункті різняться служebníки української католицької Церкви, які відзеркалюючи старшу традицію, приписують вуголошувати *Прѣсвѣщѣнна Сѣла Сѣмъ* і робити *Возношеніє* святого Агнця, подібно як на совершенній Літургії.⁵

Щодо цього чину треба зазначити, що найстаршим звичаєм є робити *Возношеніє* святого Агнця, що вже зазначив Brightman у своїй праці над Літургією Напередосвячених.⁶ Brightman подає, що *Возношеніє* робиться, не скидаючи аера, що не приписане в слов'янських служebníках. Цей первісний звичай одначе з часом був заступлений новішим, що велить лишати святі Дари покритими і лише дотикатися святого Хліба. Звичай цей скоро поширився, так що Goar у своїй праці кладе його в главі, в якій він розглядає різні варіанти.⁷ Цей новіший звичай поміщений у венецьких грецьких і слов'янських літургіконах,⁸ і завдяки їм поширився між слов'янами.

¹ *Літургікон*, Львів 1929, ст. 109.

² *Літургікон*, Венеція 1554, (б. п.)

³ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Стратин 1604, ст. 409; Вильно 1617, ст. 318-319; Київ 1629, ст. 264-265; Київ 1639, ст. 660; Київ 1653, ст. 330 об.; Київ 1736, ст. 150; Львів 1646, ст. 284 об.-285; Львів 1666, ст. 306 об.-307; Львів 1681, ст. 320 об.-321; Львів 1691, ст. 210-210 об.; Львів 1712, ст. 210-210 об.; Москва 1670, ст. 208 об.; Москва 1780, ст. 157 об.; Москва 1860, ст. 128 об.; Москва 1958, ст. 133; Відень (б. д.), ст. 131; СПетербург 1900, ст. 268; Рим укр. 1942, ст. 446-447; Рим рос. 1942, ст. 457-458; *Посні триоди*: Київ 1627, ст. 221; Львів 1753, ст. 118; А. Микита, *цит. твір*, ст. 206.

⁴ *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 252; Москва 1651, ст. 264 об.; *Посна триодь*, Львів 1717, ст. 121 об.; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 477.

⁵ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 122; Унів 1733, ст. 77; Унів 1740, ст. 77; Почаїв 1744, ст. 69; Почаїв 1755, ст. 85; Почаїв 1788, ст. 36 об.; Львів 1759, ст. 124 об.; Львів 1780, ст. 145 об.; Львів 1866, ст. 404; Львів 1905, ст. 387; Львів 1929, ст. 109; Перемишль 1840, ст. 402.

⁶ F. E. BRIGHTMAN, *цит. твір*, ст. 348.

⁷ I. GOAR, *цит. твір*, ст. 203.

Після цього священник відкладає воздух на звичайне місце,¹ а півці зараз співають причастен *Вкѹситѣ...*² Подібно подають також служебники синодальної редакції, які зазначають, що після причастного *Вкѹситѣ...*, якщо читалося апостола і євангеліє якогось святого або храму, співається також і їх причастен.³

Диякон тоді входить до святилища і каже до священника *Раздрокѣ Вѣко стѣм Ягнцѣ.*⁴ А священник, взявши святий Хліб, роздроблює його на чотири частини, кажучи *Раздробляѣтса...*⁵ Римський російський служебник та служебник української православної Церкви подають, що перед цим замикається друга половину завіси.⁶

Венецький служебник зразу по виголосі *Прѣдсѣднѣца Стѣа Стѣмъ* зазначає, що диякон входить до святилища та причащається за звичаєм.⁷

¹ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 409; Вильно 1617, ст. 319; Київ 1629, ст. 265; Київ 1639, ст. 660; Київ 1653, ст. 330 об.; Київ 1736, ст. 166 об.; Львів 1646, ст. 285; Львів 1666, ст. 307; Львів 1681, ст. 321; Львів 1691, ст. 210 об.; Львів 1712, ст. 210 об.; Москва 1670, ст. 209; Москва 1860, ст. 128 об.; Москва 1958, ст. 133; Чернігів 1754, ст. 166 об.; Відень (б. д.), ст. 146 об.; СПбетербург 1900, ст. 299; Рим укр. 1942, ст. 447; Рим рос. 1942, ст. 458; *Посна тріодь*, Львів 1717, ст. 121 об.; К. Никольський, *цит. твір*, ст. 477; А. Микита, *цит. твір*, ст. 206.

² *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 409-410; Вильно 1617, ст. 319; Вильно 1692, ст. 122; Київ 1629, ст. 265; Київ 1639, ст. 660; Київ 1653, ст. 330 об.; Львів 1646, ст. 285; Львів 1666, ст. 307; Львів 1681, ст. 321; Львів 1691, ст. 210 об.; Львів 1712, ст. 210 об.; Львів 1759, ст. 124 об.; Львів 1780, ст. 146; Львів 1866, ст. 404; Львів 1905, ст. 387; Львів 1929, ст. 109; Москва 1647, ст. 252; Москва 1651, ст. 265; Москва 1670, ст. 209; Унів 1733, ст. 77; Унів 1740, ст. 77; Почаїв 1744, ст. 69; Почаїв 1755, ст. 85; Почаїв 1788, ст. 36 об.; Почаїв 1791, ст. 198 об.-199; Перемишль 1840, ст. 402; *Посні тріодь*: Київ 1627, ст. 221; Львів 1717, ст. 121 об.; А. Микита, *цит. твір*, ст. 206.

³ *Літургікони*: Київ 1736, ст. 166 об.; Чернігів 1754, ст. 166 об.; Москва 1780, ст. 157 об.; Москва 1860, ст. 128 об.; Москва 1958, ст. 133; Відень (б. д.), ст. 147; СПбетербург 1900, ст. 300; Рим укр. 1942, ст. 448; Рим рос. 1942, ст. 459; Бавнд Брук 1963, ст. 141.

⁴ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 265; Київ 1639, ст. 661; Київ 1653, ст. 331; Львів 1646, ст. 285; Львів 1666, ст. 307; Львів 1681, ст. 321; Львів 1691, ст. 210 об.; Львів 1712, ст. 210 об.; Москва 1780, ст. 142; Москва 1860, ст. 116; Москва 1958, ст. 120 об.; Відень (б. д.), ст. 131 об.; СПбетербург 1900, ст. 269; Рим укр. 1942, ст. 447; Рим рос. 1942, ст. 458; К. Никольський, *цит. твір*, ст. 477.

⁵ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 265; Київ 1639, ст. 661; Київ 1653, ст. 331; Львів 1646, ст. 285; Львів 1666, ст. 307-307 об.; Львів 1681, ст. 321-321 об.; Львів 1691, ст. 210 об.; Львів 1712, ст. 210 об.; Львів 1905, ст. 387; Москва 1647, ст. 252; Москва 1651, ст. 265; Москва 1780, ст. 142; Москва 1860, ст. 116-116 об.; Москва 1958, ст. 120 об.; Унів 1733, ст. 77; Унів 1740, ст. 77; Почаїв 1744, ст. 69; Почаїв 1755, ст. 85; Почаїв 1788, ст. 36 об.; Почаїв 1791, ст. 199; Рим укр. 1942, ст. 447; Рим рос. 1942, ст. 458; Бавнд Брук 1963, ст. 141; К. Никольський, *цит. твір*, ст. 477; А. Микита, *цит. твір*, ст. 206.

⁶ *Літургікони*: Рим рос. 1942, ст. 458; Бавнд Брук 1963, ст. 140.

⁷ *Літургікон*, Венеція 1554, (б. п.).

Службники української католицької Церкви здебільша лише подають, що священник роздроблює святий Агнець.¹

Коли вже святий Агнець роздроблено, диякон показує на святу чашу, кажучи *Испльмъ вѣко стѣю Чашѣ*,² а священник, взявши частину, що лежить на дискосі вгорі, робить нею знак хреста над святою чашею, кажучи *Испльмъне стѣгш дѣд*, та вкладає до чаші. Диякон тоді каже "амінь".³

Видання української католицької Церкви подають, що священник вкладає частину до святої чаші, говорячи *Испльмъне стѣгш дѣд* і зараз покриває чашу воздушком.⁴

В цім пункті різняться синодальні літургїкони, які приписують священникові вкладати частину до чаші, не говорячи при цьому нічого.⁵

Подібно до останніх подає також і найпізніше львівське видання, де зазначено, що, коли священник вкинув частину до чаші з вином, не кажучи нічого, зразу її покриває воздушком.⁶

Відтак диякон, взявши теплоту, каже до священника *Бже вѣко Тимотѣ*. Священник благословить теплоту, відмовляючи *Бже вѣмъ Тимотѣ...*, а диякон каже "амінь" і вливає до святої чаші, скільки треба, кажучи при цьому *Тимотѣ кѣры...*, та віддавши кип'яток, відступає дещо від святої трапези.⁷

Тут знову вирізняються службники синодальної традиції, які приписують виконувати все, що відноситься до обряду вливання

¹ *Літургїкони*: Львів 1759, ст. 124 об.; Львів 1780, ст. 146; Львів 1866, ст. 404; Супрасль 1763, ст. 69; Перемишль 1840, ст. 402; *Посні трюди*: Львів 1717, ст. 121 об.; Львів 1753, ст. 118.

² *Літургїкони*: Київ 1629, ст. 265-266; Київ 1639, ст. 661; Київ 1653, ст. 331; Львів 1646, ст. 285 об.; Львів 1666, ст. 307 об.; Львів 1681, ст. 321 об.; Львів 1691, ст. 210 об.; Львів 1712, ст. 210 об.

³ *Літургїкони*: Київ 1629, ст. 266; Київ 1639, ст. 661-662; Київ 1653, ст. 331-331 об.; Львів 1646, ст. 285 об.; Львів 1666, ст. 307 об.; Львів 1681, ст. 321 об.; Львів 1691, ст. 210 об.-211; Львів 1712, ст. 210 об.-211.

⁴ *Літургїкони*: Вильно 1692, ст. 122; Унів 1733, ст. 77; Унів 1740, ст. 77; Почаїв 1744, ст. 69; Почаїв 1755, ст. 75; Почаїв 1788, ст. 36 об.; Почаїв 1791, ст. 199; Львів 1759, ст. 124 об.; Львів 1780, ст. 146; Львів 1866, ст. 405; Львів 1905, ст. 387; Супрасль 1763, ст. 69; Перемишль 1840, ст. 402.

⁵ *Літургїкони*: Москва 1780, ст. 142; Москва 1860, ст. 116 об.; Москва 1958, ст. 120 об.; Відень (б. д.), ст. 132; СПетербург 1900, ст. 270; Рим укр. 1942, ст. 448; Рим рос. 1942, ст. 458; Бавнд Брук 1963, ст. 142; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 477.

⁶ *Літургїком*, Львів 1929, ст. 109 об.

⁷ *Літургїкони*: Київ 1629, ст. 266; Київ 1639, ст. 662; Київ 1653, ст. 331 об.; Львів 1646, ст. 285 об.-286; Львів 1666, ст. 307 об.-308; Львів 1681, ст. 321 об.-322; Львів 1691, ст. 211; Львів 1712, ст. 211; Москва 1647, ст. 252; Москва 1651, ст. 265 об.

до чаші теплоти, але приписують не говорити при цьому ніяких молитов.¹

Про вливання теплоти до святої чаші служебники української католицької Церкви зовсім не згадують. Остаточо цей звичай усунув в своїх декретах Замойський Синод.²

Коли вже всі чини виконано, диякон опоясується своїм орарем на знак хреста, і тоді священник виголошує **Діако́н при́стѹ́й.**³

Диякон, приступивши, побожно робить поклін та каже **Сѣ при́стѹ́йю...**, а священник, подаючи йому святий Хліб, говорить **Чѣно́...**⁴ Подібно подано також у служебниках синодальної традиції, в яких, одначе, приписано священникові при подачі святого Тіла виголошувати слова **Тѣ́м ѿ Крѣ́ки.**⁵

Диякон, поцілувавши руку, що подала йому чесний Хліб, іде за святу трапезу і, схиливши голову, молиться, говорячи те саме, що священник. А священник, беручи часть святого Хліба, говорить **Чѣно́ ѿ сѣ́о...** І священник ставши спереду престола, а диякон по противній стороні, лицем один до одного і, поклавши правиці з святим Хлібом на край святого престола, та нахиливши голови до примкненої правиці, моляться **Вѣ́рѹю Гі...**⁶ Подібно знову подають також і синодальні книги, які різняться тільки тим, що приписують

¹ *Літургікони*: Москва 1780, ст. 142; Москва 1860, ст. 116 об.; Москва 1958, ст. 120 об.; Відень (б. д.), ст. 132; СПетербург 1900, ст. 270; Рим укр. 1942, ст. 448; Рим рос. 1942, ст. 458-459; Бавнд Брук 1963, ст. 141; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 477.

² *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 122; Унів 1733, ст. 77; Унів 1740, ст. 77; Почаїв 1744, ст. 69; Почаїв 1755, ст. 75; Почаїв 1788, ст. 36 об.; Почаїв 1791, ст. 199; Львів 1759, ст. 124 об.; Львів 1780, ст. 146; Львів 1866, ст. 405; Львів 1905, ст. 387; Супрасль 1763, ст. 69; Перемишль 1840, ст. 402; *Synodus Provincialis Ruthenorum habita in civitate Zamosciae Anno 1720, Romae 1724*, ст. 75.

³ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 266; Київ 1639, ст. 663; Київ 1653, ст. 332; Львів 1646, ст. 286; Львів 1666, ст. 308; Львів 1681, ст. 322; Львів 1691, ст. 211; Львів 1712, ст. 211.

⁴ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 266; Київ 1639, ст. 663; Київ 1653, ст. 332; Львів 1646, ст. 286; Львів 1666, ст. 308; Львів 1681, ст. 322; Львів 1691, ст. 211-211 об.; Львів 1712, ст. 211-211 об.; Москва 1780, ст. 142; Москва 1860, ст. 116 об.; Москва 1958, ст. 120 об.; Відень (б. д.), ст. 132; СПетербург 1900, ст. 270; Рим укр. 1942, ст. 448; Рим рос. 1942, ст. 459; Бавнд Брук 1963, ст. 141.

⁵ *Літургікони*: Москва 1780, ст. 141-142 об.; Москва 1860, ст. 116 об.; Москва 1958, ст. 121; Відень (б. д.), ст. 132 об.; СПетербург 1900, ст. 270; Рим рос. 1942, ст. 460; Бавнд Брук 1963, ст. 141; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 478.

⁶ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 267-269; Київ 1639, ст. 664; Київ 1653, ст. 332 об.-334; Львів 1646, ст. 286 об.-288; Львів 1666, ст. 308 об.-310; Львів 1681, ст. 322 об.-324 об.; Львів 1691, ст. 211 об.-213; Львів 1712, ст. 211 об.- 213; Рим укр. 1942, ст. 449.

священикові при відмовлюванні молитви Чѣносъ ѿ стѣс... говорити слова Тѣла ѿ Крѣки.¹

Після цього, дивлячись на Святе, що його держать у правиці, говорять Чѣнш ѿ стѣш..., а диякон у собі говорить те саме.² Пізніші ж служебники ще додають, що після спожиття святого Хліба треба зробити поклін.³

Синодальні служебники зазначають, що після причастя, треба губкою обтерти руку, а деякі цей припис ще поширюють, додаючи, що обтираючи руку губкою, треба також три рази відмовити молитву Слава тѣбъ Бѣ та поцілувати губку.⁴

Видання української католицької Церкви тільки загально подають, що священик, поклонившись низько, говорить Вѣрѣю Гї... і б'ється в груди три рази. Причащається відтак Христового Тіла, відмовляючи Чѣнш ѿ стѣш...⁵

Священик після спожиття Тіла, піднявшись і, взявши чашу обома руками, причащається з неї раз, кажучи Чѣнш ѿ стѣш...⁶

Тут різняться служебники синодальної традиції, які подають, що священик, взявши чашу з покривцем обома руками, п'є з неї, не говорячи нічого. Коли ж священик служить сам без диякона, тоді після причастя чесного Тіла він не п'є з чаші в цім місці, лише аж по закінченні Літургії та по спожиттю святих Тайн. Бо хоч вино є освячене, воно не є перетворене у божественну Кров, бо над ним не прочитано слів освячення, так як це буває на Літургії святого Василя Великого та святого Івана Золотоустого.⁷

¹ *Літургікони*: Москва 1780, ст. 142 об.; Москва 1860, ст. 116 об.; Москва 1958, ст. 121; Відень (б. д.), ст. 132 об.; СПетербург 1900, ст. 271; Рим рос. 1942, ст. 460; Бавнд Брук 1963, ст. 141.

² *Літургікон*, Київ 1629, ст. 269-270.

³ *Літургікони*: Київ 1639, ст. 664-665; Київ 1653, ст. 334 об.; Львів 1646, ст. 288; Львів 1666, ст. 310 об.; Львів 1681, ст. 324 об.-325; Львів 1691, ст. 213; Львів 1712, ст. 213.

⁴ *Літургікони*: Москва 1780, ст. 143; Москва 1860, ст. 117; Москва 1958, ст. 121; Відень (б. д.), ст. 133; СПетербург 1900, ст. 271-271 об.; Рим укр. 1942, ст. 451; Рим рос. 1942, ст. 462; Бавнд Брук 1963, ст. 142; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 478.

⁵ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 122 об.; Унів 1733, ст. 77; Унів 1740, ст. 77; Почаїв 1744, ст. 69; Почаїв 1755, ст. 85; Почаїв 1788, ст. 36 об.-37; Почаїв 1791, ст. 199; Супрасль 1763, ст. 70; Львів 1780, ст. 146; Львів 1905, ст. 387-388; Львів 1929, ст. 109 об.-110; Перемишль 1840, ст. 403.

⁶ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 270; Київ 1639, ст. 668-669; Київ 1653, ст. 334 об.-335; Львів 1646, ст. 288 об.; Львів 1666, ст. 310 об.-311; Львів 1681, ст. 325; Львів 1691, ст. 213; Львів 1712, ст. 213.

⁷ *Літургікони*: Москва 1780, ст. 143-143 об.; Москва 1860, ст. 117 об.; Москва 1958, ст. 121 об.; Відень (б. д.), ст. 133-133 об.; СПетербург 1900, ст. 272; Рим рос. 1942, ст. 462-463; Бавнд Брук 1963, ст. 142; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 478.

У служебниках української католицької Церкви про причастя з чаші знаходимо різні устави. Найстарші служебники подають, що священник причащається з чаші, не кажучи нічого, бо там є просте вино, а не Господня Кров, і вживається тільки для "церемоніяльного обряду замість полоскання уст". Бо вино не перетворюється у Господню Кров дотиком до тієї часті Христового Тіла, яку вложено до чаші по роздробленні святого Агнця. Цей припис запозичили вони з требника Петра Могили, що перший впровадив цей припис.¹ Пізніші служебники на цім місці взагалі не згадують про причастя з чаші,² або явно забороняють пити з чаші.³

Відтак священник, обтерши свої уста і край чаші покрівцем, що його держить в руках, каже *Сї прикоснѣса...*⁴ Подібно подано також в пізніших львівських та київських служебниках, які різняться тим, що приписують священникові обтирати чашу губкою, а уста покрівцем.⁵

Синодальні служебники подають, що чашу та уста священник має обтирати покрівцем, а після цього, поклавши чашу на святу трапеазу і взявши посудину, має обмити уста⁶ і руки.⁷

Після цього священник прикликає диякона, кажучи *Діакоме пристѣги*. Тоді диякон, приступивши, поклоняється один раз і говорить *Простї ма вѣко...* Священник, подаючи йому святу чашу, каже *Чїмї ѿ ѿ...*, а диякон, запричащавшись, каже "амін". Після цього священник мовить молитву *Сї прикоснѣса...*, а диякон зразу цілує священника в праву щоку. Священник тоді говорить *ХѢ посрѣдѣ нї* на що диякон відповідає *Ѣсть ѿ бѣдѣ*.⁸

¹ *Требник*, Київ 1646, ст. 253; *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 122 об.; Унів 1733, ст. 77; Унів 1740, ст. 77; *Супрасль* 1763, ст. 70.

² *Літургікони*: Львів 1759, ст. 124 об.; Львів 1780, ст. 146; Львів 1866, ст. 405; Рим укр. 1942, ст. 451.

³ *Літургікони*: Почаїв 1744, ст. 69; Почаїв 1755, ст. 86; Почаїв 1788, ст. 37; Почаїв 1791, ст. 199; Перемишль 1840, ст. 403; Львів 1905, ст. 388; Львів 1929, ст. 110; А. Микита, *цит. твір*, ст. 206.

⁴ *Літургікон*, Київ 1629, ст. 270.

⁵ *Літургікони*: Київ 1639, ст. 669; Київ 1653, ст. 335; Львів 1646, ст. 288 об.; Львів 1666, ст. 311; Львів 1681, ст. 325 об.; Львів 1691, ст. 213 об.; Львів 1712, ст. 213 об.

⁶ *Літургікони*: Москва 1780, ст. 143; Москва 1860, ст. 117; Відень (б. д.), ст. 133; СПетербург 1900, ст. 272.

⁷ *Літургікони*: Рим рос. 1942, ст. 462; Москва 1958, ст. 121 об.

⁸ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 270-271; Київ 1639, ст. 669-671; Київ 1653, ст. 335 об.-336; Львів 1646, ст. 289-289 об.; Львів 1666, ст. 311 об.-312; Львів 1681, ст. 325 об.-326 об.; Львів 1691, ст. 213 об.-214; Львів 1712, ст. 213 об.-214.

Синодальні служебники натомість вповні забороняють дияконові пити з чаші.¹

По причасті диякона священик, зараз відставивши чашу на її місце, робить з дияконом три поклони і, нахиливши свої голови до святих Тайн, у скрусі серця відмовляють наступну молитву подяки *Блґримъ тебѣ...*²

В деяких служебниках на цім місці подано лише загальний припис, що священик після причастя потиху відмовляє молитву *Блґримъ тебѣ...*³

Полишається іще згадати, що в найстарших служебниках приписи, що відносяться до святого причастя священика та диякона, дуже загальні. В одних подано, що священик з дияконом причащаються за звичаєм,⁴ а в інших, що причастя відбувається так, як на Літургії святого Івана Золотоустого.⁵

Найстарший обряд святого причастя засвідчений в українських літургіконах могилянської традиції, де приписано причащатися також із чаші, відмовляючи при цьому ті самі слова, що й на совершенній Літургії, і цей обряд греки задержали по нинішній день.⁶ Пояснення цього обряду подає нам Симеон Солунський, який твердить, що часть Христового Тіла, яку вкладається до чаші освячує вино, що знаходиться в чаші і творить його Христовою Кров'ю.⁷ Що греки так вірили в XVII ст. свідчить Allatius, що описує цей звичай, хоч і сам він його не одобряє.⁸ Віра, що часть Христового Тіла вкинена до чаші освячує вино, що в ній

¹ *Літургікони*: Москва 1780, ст. 143 об.; Москва 1860, ст. 117 об.; Москва 1958, ст. 121 об.; Відень (б. д.), ст. 133 об.; СПетербург 1900, ст. 272; Рим рос. 1942, ст. 462; Бавнд Брук 1963, ст. 142; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 478.

² *Літургікони*: Київ 1629, ст. 271-272; Київ 1639, ст. 671; Київ 1753, ст. 336-336 об.; Львів 1646, ст. 289 об.-290; Львів 1666, ст. 312-312 об.; Львів 1681, ст. 326 об.-327; Львів 1691, ст. 214-214 об.; Львів 1712, ст. 214-214 об.

³ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 410-411; Вильно 1617, ст. 320; Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 252 об.; Москва 1651, ст. 265 об.; Москва 1670, ст. 209; Москва 1780, ст. 143; Москва 1860, 117-117 об.; Москва 1958, ст. 121 об.; Київ 1736, ст. 166 об.; Чернігів 1754, ст. 166 об.; Відень (б. д.), ст. 133; СПетербург 1900, ст. 272; Бавнд Брук 1963, ст. 142.

⁴ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Вильно 1617, ст. 319.

⁵ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 409; Москва 1601, (б. д.); Москва 1647, ст. 252 об.; Москва 1651, ст. 265 об.

⁶ A. RAES, *La Communication au Calice dans l'Office des Presanctifies*, "O. S. P.", v. 20 (1954), ст. 166.

⁷ Симеон Солунський, *цит. твір*, кол. 909-910.

⁸ LEONIS ALLATI, *De Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione libri tres. Eiusdem dissertationes de dominicis et hebdomadibus graecorum et de Missa Presanctificatorum, sum Bartoldi Nihusii ad hanc Annotationibus de Communionem Orientalium sub specie unica*, Apud Jodocum Kalcovicum 1648, ст. 1565.

знаходиться, панувала колись так на Сході як і на Заході, де вона втратилася з приходом схолястики.¹ Між слов'янами цей звичай і думка існували непорушеними до часу видання требника митрополита Петра Могили, що під впливом схолястики, а також *Missale Romanum*, перший подав припис, щоб причащаючись з чаші не говорити ніяких слів.² Ця рубрика відтак перейшла до службників української католицької Церкви та до північних видань.³ В російських книгах вона зазнала ще дальшого розвитку, що замітний тим, що усунено також молитви благословення теплоти, заказано дяконові пити з чаші і також приписано священникові не пити з чаші, коли він служить сам без дякона.⁴

Цікавим є, що цей припис ніколи не був поміщений в книгах могилянської редакції.⁵

Після причастя дякон за звичаєм згортає святий Хліб до чаші і, взявши святу чашу, виголошує *Пристѹпѣте*. Тоді священник причащає тих, що бажають запричащатися.⁶ Подібно подано також у київській тріоді, де, однак, ще прибавлено припис, щоби всі, що приступили до святого причастя, пили окріп.⁷

Натомість у передреформових московських службниках подано припис, який велить дяконові відкрити царські врата та виголосити *Съ Страхомъ Бжїимъ...*, по причастю вірних велить вони також священникові виголошувати *Спсі Бжє мѣди тѣо...*⁸ Подібно подає також один з пізніших московських службників, у якому подано, що дякон згортає святий Хліб до чаші за звичаєм, та, взявши святу чашу, виголошує *Съ Страхомъ Бжїимъ...*, а після причастя вірних *Спсі Бжє мѣди тѣо...*⁹ У службниках приналежних до синодальної редакції подано, що дякон, взявши в руки святий

¹ A. RAES, *цит. твір*, ст. 172.

² A. RAES, *цит. твір*, ст. 172; *Missale Romanum*, Турин 1942, ст.176.

³ A. RAES, *цит. твір*, ст. 168.

⁴ *Літургікони*: Москва 1780, ст. 142-143 об.; Москва 1860, ст. 116 об.-117 об.; Москва 1958, ст. 121 об.; Відень (б. д.), ст. 132-133 об.; СПетербург 1900, ст. 270-272; Рим рос. 1942, ст. 458-462; Бавнд Брук 1963, ст. 142.

⁵ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 270; Київ 1639, ст. 671; Київ 1653, ст. 331-336 об.; Львів 1646, ст. 290; Львів 1666, ст. 312 об.; Львів 1681, ст. 327; Львів 1691, ст. 214 об.; Львів 1712, ст. 214 об.

⁶ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Стратин 1604, ст. 411; Вильно 1617, ст. 321; Київ 1629, ст. 271; Київ 1639, ст. 672-673; Київ 1653, ст. 336 об.-337; Львів 1646, ст. 290-290 об.; Львів 1666, ст. 313; Львів 1681, ст. 327-327 об.; Львів 1691, ст. 214 об.; Львів 1712, ст. 214 об.; *Посні тріодь*: Львів 1717, ст. 121 об.; Львів 1753, ст. 118.

⁷ *Посна тріодь*, Київ 1627, ст. 221.

⁸ *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 253; Москва 1651, ст. 266.

⁹ *Літургікон*, Москва 1670, ст. 209 об.-210.

дискос, підносить його над чашу і згортає святий Хліб до чаші, не мовлячи нічого. Поклонившись відтак три рази, він відкриває царські двері та, взявши святу чашу, виголошує *Съ стра́хомъ Бѣ́жимъ...* По причастю священник виголошує *Спсі́ Бѣ́ мѡ́ди тѡа...*, а хор співає *Хлѣ́тъ нѣ́мъи...*¹ Подібно подає і російський римський літургікон, з тією різницею, що не приписує співати *Хлѣ́тъ нѣ́мъи...*² Подібно подано також у римським літургіконі, що був призначений для вжитку української Церкви, який різниться від попередних тим, що замість *Съ стра́хомъ Бѣ́жимъ...* подано, що співається *Пристѹ́йте, а Спсі́ Бѣ́ мѡ́ди тѡа...*, згідно з нашою і первісною словянською традицією,³ не поміщено. Також не приписано хорові співати *Хлѣ́тъ нѣ́мъи...*⁴

К. Никольский поміщує дещо інакший устав, у якому велить дияконіві, після згортання святого Хліба до чаші, цілувати дискос і класти його коло чаші. Відтак покриває він чашу покрівцем, а на дискос кладе покрівці та звізду. Після цього диякон робить три поклони, відкриває царські двері та виголошує *Съ стра́хомъ Бѣ́жимъ...* По причасті вірних священник виголошує *Спсі́ Бѣ́ мѡ́ди тѡа...*⁵

Подібно подано і в служебнику українців православних, де кажеться, що диякон кладе до чаші часточки святого Хліба з дискоса, покриває чашу покрівцем, кладе звізду і другий покровець на дискос, тричі покланяється, відкриває катапетазму і відчиняє царські двері. Вклонившись побожно один раз, диякон бере від священника святу чашу, відходить до царських дверей, звертається до народу і, підносячи чашу, виголошує *Съ стра́хомъ Бѣ́жимъ...*, а півці відповідають, співаючи *Благослоклѡ...* Після цього подано, що, коли є причасники, священник, запричастившись, розділює останні дві частиці святого Агнця з написом *Нї Кї* на малі часточки, щоб вистачило всім причасникам, і вкладає їх до святої чаші. Коли співці проспівують *Благослоклѡ Гда...*, священник бере чашу, стає в царських дверях лицем до народу і проказує молитву *Вѣ́рѹю Гди...* Всі причасники проказують за священником молитву *Вѣ́рѹю Гди...*, чинять покін до землі і, склавши навхрест руки на грудях, по одному підходять до святого причастя. Священник бере

¹ *Літургікони*: Київ 1736, ст. 167-167 об.; Чернігів 1754, ст. 167-167 об.; Москва 1860, ст. 129-129 об.; Москва 1958, ст. 133 об.; Відень (б. д.), ст. 147 об.; СПетербург 1900, ст. 301.

² *Літургікон*, Рим рос. 1942, ст. 463-464.

³ Н. Одинцов, *цит. твір*, ст. 241.

⁴ *Літургікон*, Рим укр. 1942, ст. 451-452.

⁵ К. Никольский, *цит. твір*, ст. 478-479.

від диякона святу чашу, відкриває покривець і, причащаючи, відмовляє *Причаїѣтсѧ...* Під час причастя диякон, або два братчики, підкладає покривець під бороду причасникові, а по причасті священник витирає уста причасника рушничком. Запричащавшись, причасник цілує край чаші і, відійшовши, приймає антидор, просфору, і теплоту від братчика, і п'є її. Далі слідує заввага, що на Літургії Напередосвячених не причащають немовлят. По причасті вірних, священник входить до святого вівтаря і ставить Святе на престолі, а тоді звертається до людей і, благословляючи їх, виголошує *Сїси Бже мѡди твоѧ...*, а хор співає *Хлѣбъ нѣбни...*¹

Венецький служебник тільки зазначає, що диякон, взявши святу чашу, виголошує *Пристѹпїте*.²

У виданнях української католицької Церкви однообразності немає. Старші видання зазначають, що диякон бере чашу від священника та виголошує *Пристѹпїте*.³ В пізніших служебниках поміщено, що священник згортає святі Тайни до чаші і диякон без чаші виголошує *Пристѹпїте*.⁴ Подібно до останніх подає також А. Микита, який ще добавляє, що вірні причащаються звичайним способом.⁵ Перемиський служебник приписує святі Тайни згортати до чаші священникові, який відтак дає чашу дияконові, а той виголошує *Пристѹпїте*.⁶ Останній з львівських служебників зазначає, що священник згортає святі Тайни до чаші, дає чашу дияконові, і він виголошує *Пристѹпїте*, а після святого причастя приписано виголошувати *Сїси Бже мѡди твоѧ...*⁷

По причасті вірних священник відносить чашу і кладе її на святій трапезі. Покадивши її за звичаєм, кладе дияконові до чола дискос, потиху відмовляючи *Бже Бѣ просѣѣна ѡ ѡсциѧ на* Диякон тоді відносить дискос і покривці до жертovníка, а священник, взявши святу чашу, виголошує *Всѧ мїѣ...* і так відносить чашу до проскомидійника, а вернувшись, складає елітон за звичаєм.⁸

¹ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 144.

² *Літургікон*, Венеція 1554, (б. п.).

³ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 122 об.; Почаїв 1744, ст. 69, Почаїв 1755, ст. 86; Львів 1759, ст. 124 об.; Львів 1780, ст. 146; Львів 1866, ст. 405, Супрасль 1763, ст. 70.

⁴ *Літургікони*: Унів 1733, ст. 77; Унів 1740, ст. 77; Почаїв 1791, ст. 199.

⁵ А. Микита, *цит. твір*, ст. 206.

⁶ *Літургікон*, Перемишль 1840, ст. 403.

⁷ *Літургікон*, Львів 1929, ст. 110.

⁸ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 411-412; Вильно 1617, ст. 321-322; Київ 1629, ст. 273.

Подібно подано також в інших реформових львівських та київських служебниках, які різняться виключно тим, що приписують складати елітон, а в елітоні антими́нс.¹

Венецьке видання коротко подає, що диякон, виголосивши *Пристѹпѣ* відносить Святе до проскомидійника, священник потишу каже *Бѣѣ Бѣ...* та виголошує *всѣѣ нѣѣ...*, а люди відповідають, співаючи *Бѣѣѣ Гѣѣ...*²

У служебниках, які відзеркалюють синодальну традицію, подано, що священник кадить Святе і віддає кадило дияконові. Взявши святий дискос, кладе дияконові до чола, і диякон, взявши побожно, дивиться до людей, нічого не кажучи, відходить до проскомидійника і там кладе. А священник, взявши святу чашу і обернувшись до дверей, дивиться до людей, говорячи потишу *Бѣѣ Бѣ...* і вголос *всѣѣ нѣѣ...* та відносить Святе до проскомидійника.³

Синодальний устав дещо поширює служебник української православної Церкви, де зазначено, що священник, покадивши Святе тричі, віддає кадило дияконові і, взявши дискос, ставить його дияконові до чола. Диякон побожно приймає дискос, стоячи лицем до царських дверей, нічого не говорить, а відходить до проскомидійника і ставить на ньому святий дискос. Священник покланяється і, взявши чашу, підходить до царських дверей, звертається до народу і потишу говорить *Бѣѣ Бѣ...*, а вголос *всѣѣ нѣѣ...* Тоді відходить до проскомидійника і ставить там Святоші.⁴

Передреформові московські служебники подають, що священник кадить Святе і віддає кадило дияконові. Відтак, взявши дискос, ставить йому до чола, а сам бере чашу: Диякон тоді потишу каже до священника *Бѣѣ вѣко*. Священник на це відповідає словами *Бѣѣ Бѣ нашъ*, та, обернувшись до заходу, виголошує *всѣѣ нѣѣ...*⁵

Устави подані в служебниках української католицької Церкви різняться між собою. В більшості випадків подано, що священник, обернувшись, ставить святі Тайни на трапезі, не говорячи нічого.

¹ *Літургікон*: Київ 1639, ст. 674; Київ 1653, ст. 337 об.; Львів 1646, ст. 291; Львів 1666, ст. 313 об.; Львів 1681, ст. 328; Львів 1691, ст. 215; Львів 1712, ст. 215.

² *Літургікон*, Венеція 1554, (б. п.).

³ *Літургікон*: Москва 1670, ст. 210; Москва 1780, ст. 158 об.; Москва 1860, ст. 129-129 об.; Москва 1958, ст. 133 об.-134; Київ 1736, ст. 167 об.; Чернігів 1754, ст. 167 об.; Відень (б. д.), ст. 147 об.; СПбетербург 1900, ст. 301; Рим укр. 1942, ст. 452-453; Рим рос. 1942, ст. 464.

⁴ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 144.

⁵ *Літургікон*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 253-253 об.; Москва 1651, ст. 266 об.

Після цього виголошує *всѣмъ мѣ...* та зараз споживає святі Тайни.¹ Інші ще більше уточнюють, подючи, що священник потиху мовить *Блѣ Бѣ...*, а голосно виголошує *всѣмъ мѣ...*² А. Микита подає, що священник ставить чашу на трапезі і потиху каже *Блѣ Бѣ...*, а відтак, благословлячи людей, виголошує *всѣмъ мѣ...*, після цього переносить святі Тайни на проскомидійник і зараз там їх споживає.³ Подібно подає служебник виданий у Супраслі, з тією різницею, що приписує святі Тайни споживати зараз на престолі.⁴ Оба також подають, що після спожиття священник мовить молитву *Бл҃римъ тѣѣ...*

Тріоді від усіх служебників різняться тим, що приписують після відспівання *Бл҃римъ тѣѣ...* зробити один поклін.⁵

Після цього диякон, вийшовши, виголошує *Прѣсти пріѣмше...*⁶ Служебники української католицької Церкви подають, що диякон, ставши на своїм місці, голосно виголошує *Прѣсти пріѣмше...*,⁷ а А. Микита лише загально зазначає, що відтак слідує ектения *Прѣсти пріѣмше...*⁸

Найточніше з усіх подає служебник православних українців, де сказано, що диякон, вийшовши північними дверми і ставши на звичайнім місці, виголошує *Прѣсти пріѣмше...*, а перед виголосом *Нѣкѣ тѣ ѿ Сѣ...* приписано священникові згорнути антими́нс, взяти євангеліє і, тримаючи просто, робити ним над антими́нсом знак хреста.⁹

¹ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 122 об.; Унів 1733, ст. 78; Унів 1740, ст. 78; Почаїв 1744, ст. 70; Почаїв 1755, ст. 86; Почаїв 1788, ст. 37; Почаїв 1791, ст. 199; Львів 1780, ст. 146 об.; Львів 1905, ст. 389.

² *Літургікони*: Перемишль 1840, ст. 403; Львів 1929, ст. 405.

³ А. Микита, *цит. твір*, ст. 206.

⁴ *Літургікони*: Львів 1759, ст. 124 об.; Львів 1780, ст. 146 об.; Львів 1866, ст. 405; Супрасль 1763, ст. 70.

⁵ *Посні тріоді*: Київ 1627, ст. 221; Львів 1717, ст. 121 об.

⁶ *Літургікони*: Венеція 1554, (б. п.); Стратин 1604, ст. 413; Вильно 1617, ст. 323; Київ 1629, ст. 173-174; Київ 1639, ст. 674; Київ 1653, ст. 337 об.; Київ 1736, ст. 168; Львів 1646, ст. 291; Львів 1666, ст. 313 об.; Львів 1681, ст. 328; Львів 1691, ст. 215; Львів 1712, ст. 215; Львів 1929, ст. 110 об.; Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 253 об.; Москва 1651, ст. 266 об.-267; Москва 1670, ст. 210 об.; Москва 1780, ст. 159; Москва 1860, ст. 129 об.; Москва 1958, ст. 134; Чернігів 1754, ст. 168; Відень (б. д.), ст. 147 об.; СПетербург 1900, ст. 302; *Посні тріоді*: Київ 1627, ст. 221; Львів 1717, ст. 121 об.; Львів 1753, ст. 118.

⁷ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 122 об.; Унів 1733, ст. 78; Унів 1740, ст. 78; Почаїв 1744, ст. 70; Почаїв 1755, ст. 86; Почаїв 1788, ст. 37; Почаїв 1791, ст. 199; Львів 1759, ст. 124 об.; Львів 1780, ст. 146 об.; Львів 1866, ст. 405; Львів 1905, ст. 389; Супрасль 1763, ст. 70; Перемишль 1840, ст. 403.

⁸ А. Микита, *цит. твір*, ст. 206.

⁹ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 145.

Священик завершує екстенію виголосом *Нѣкш тѣ ѣсѣ...*, тоді диякон виголошує *Съ мирѣ ѣзѣдѣ та Гѣ поѣмѣса.*¹

Подібно подають також інші служебники, які замітні тим, що приписують *Съ мирѣ ѣзѣдѣ* виголошувати священикові, а не дияконові.²

Відтак слідує замовна молитва *Вѣко всѣдрѣжитѣлно...*, *Бѣди Има Гѣ...*, а далі 33-ій псалом *Бѣкѣ Гѣ на всѣкоє вѣрма...* увесь до кінця.³ З цим годяться також приписи подані в тріодях, які різняться лише тим, що зазначають, що треба зробити три поклони.⁴ Поклони на *Бѣди Има Гѣ...* приписано чинити також в одному з передреформових московських служебників, де уточнено, що священик робить один поклін у пояс, а клирики та брати роблять доземний поклін.⁵ К. Никольский, натомість, згадує лише, що по *Бѣди Има Гѣ...* в велику середу слід чинити три поклони.⁶

Помимо того, що літургикони в цім пункті не подають припису робити поклони, їх всетаки треба робити, бо це належить до старинних традицій, що були спільні всім слов'янам.

Полишається ще згадати, що А. Микита приписує після закінчення 33-го псалма мовити *Достѣно ѣсть...* до *Бѣ нашігѣ...*, а коли священик виголосить *Премѣдрѣсть*, тоді *Чѣстѣбѣшѣ...*⁷

¹ *Літургикони*: Венеція 1554, (б. п.); Стратин 1604, ст. 414-415; Вильно 1617, ст. 325; Вильно 1692, ст. 123; Київ 1629, ст. 274; Київ 1739, ст. 675-676; Київ 1753, ст. 338-338 об.; Львів 1646, ст. 291 об.; Львів 1666, ст. 314-314 об.; Львів 1681, ст. 328 об.-329; Львів 1691, ст. 215 об.; Львів 1712, ст. 215 об.; Львів 1759, ст. 124 об.; Львів 1780, ст. 147; Львів 1866, ст. 406; Львів 1905, ст. 390; Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 254; Москва 1651, ст. 267; Москва 1670, ст. 211; Унів 1733, ст. 78; Унів 1740, ст. 78; Почаїв 1744, ст. 70; Почаїв 1755, ст. 87; Почаїв 1788, ст. 37-37 об.; Почаїв 1791, ст. 199 об.; Супрасль 1763, ст. 71; Перемишль 1840, ст. 404.

² *Літургикони*: Київ 1736, ст. 168 об.; Чернігів 1754, ст. 168 об.; Москва 1780, ст. 159 об.; Москва 1860, ст. 130; Москва 1958, ст. 134 об.; Відень (б. д.), ст. 148 об.; СПетербург 1900, ст. 303; Львів 1929, ст. 111 об.; Рим укр. 1942, ст. 455; Рим рос. 1942, ст. 466; Бавнд Брук 1963, ст. 145; А. Микита, *цит. твір*, ст. 206; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 479.

³ *Літургикони*: Стратин 1604, ст. 417; Вильно 1617, ст. 327; Вильно 1692, ст. 123 об.; Київ 1629, ст. 276; Київ 1639, ст. 678; Київ 1653, ст. 339; Київ 1736, ст. 169 об.; Львів 1646, ст. 192 об.; Львів 1666, ст. 315 об.; Львів 1681, ст. 330; Львів 1691, ст. 126 об.; Львів 1712, ст. 216 об.; Львів 1759, ст. 125; Львів 1780, ст. 147; Львів 1866, ст. 407; Львів 1905, ст. 390; Львів 1929, ст. 111 об.; Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 255; Москва 1651, ст. 268; Москва 1670, ст. 212; Москва 1780, ст. 159 об.; Москва 1860, ст. 130; Москва 1958, ст. 135; Унів 1733, ст. 78; Унів 1740, ст. 78; Почаїв 1744, ст. 70; Почаїв 1755, ст. 87; Почаїв 1788, ст. 37 об.; Почаїв 1791, ст. 199 об.; Чернігів 1754, ст. 169 об.; Супрасль 1763, ст. 71-71 об.; Перемишль 1840, ст. 405; Відень (б. д.), ст. 149; СПетербург 1900, ст. 304; Рим укр. 1942, ст. 456; Рим рос. 1942, ст. 468; К. Никольский, *цит. твір*, ст. 480.

⁴ *Посні тріоди*: Київ 1627, ст. 221; Львів 1717, ст. 121 об.; Львів 1753, ст. 118.

⁵ *Літургикон*, Москва 1651, ст. 268.

⁶ К. Никольский, *цит. твір*, ст. 480.

⁷ А. Микита, *цит. твір*, ст. 207.

Дещо різниться від всіх точніше поданим уставом служебник православних українців, де зазначено, що поки священник виголошує заамвонну молитву, диякон, склонивши голову, стоїть перед образом Христа і тримає свій орар аж до кінця молитви. Тоді входить до святилища північними дверми і споживає Святе з страхом та дбайливістю. Після БУди Има Гне... читець читає 33-ий псалом, а в страсну середу перед псалмом священник мовить молитву святого Єфрема Сирійського з трьома поклонами.¹

По закінченні заамвонної молитви священник, увійшовши до святилища, говорить молитву для спожиття Дарів ГИ БЪ миль...² В деяких служебниках тільки подано, що слідує молитва на спожиття святих Дарів.³

А диякон увійшовши до святилища споживає Святе і робить усе, що за звичаєм робити має,⁴ а священник роздає антидор.⁵ Служебники, що наслідують синодальну традицію, подають, що священник виходить та, ставши на звичайнім місці, роздає антидор.⁶

По роздачі антидору священник виголошує Блґніе Гне на всѣхъ касть..., відтак Премудрость і слідує Чтѣвшю хрґвѣмь..., Слова тебѣ...

¹ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 146.

² *Літургікоми*: Стратин 1604, ст. 418; Вильно 1617, ст. 328; Вильно 1692, ст. 123 об.; Київ 1629, ст. 276-277; Київ 1639, ст. 678-679; Київ 1653, ст. 339 об.-340; Львів 1646, ст. 292 об.-293; Львів 1666, ст. 315 об.-316; Львів 1681, ст. 380 об.; Львів 1691, ст. 216 об.; Львів 1712, ст. 216 об.; Львів 1759, ст. 125 об.; Львів 1780, ст. 147; Львів 1866, ст. 407; Львів 1905, ст. 391; Львів 1929, ст. 111 об.-112; Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 255; Москва 1651, ст. 268-268 об.; Унів 1733, ст. 79; Унів 1740, ст. 79; Почаїв 1744, ст. 70; Почаїв 1755, ст. 87; Почаїв 1788, ст. 37 об.; Почаїв 1791, ст. 199 об.-200; Супрасль 1763, ст. 72; Перемишль 1840, ст. 405.

³ *Літургікоми*: Венеція 1554, (б. п.); Київ 1736, ст. 169 об.; Чернігів 1754, ст. 169 об.; Москва 1780, ст. 160; Москва 1860, ст. 130 об.; Москва 1958, ст. 135; СПетербург 1900, ст. 304; Рим укр. 1942, ст. 456; Рим рос. 1942, ст. 468; Бавнд Брук 1963, ст. 146; К. Никольський, *цит. твір*, ст. 480.

⁴ *Літургікоми*: Венеція 1554, (б. п.); Стратин 1604, ст. 419; Вильно 1617, ст. 329; Київ 1629, ст. 277; Київ 1653, ст. 340; Львів 1646, ст. 293; Львів 1666, ст. 316; Львів 1681, ст. 330; Львів 1691, ст. 217; Львів 1712, ст. 217.

⁵ *Літургікоми*: Стратин 1604, ст. 419; Вильно 1617, ст. 329; Київ 1629, ст. 277; Київ 1639, ст. 679; Київ 1653, ст. 340; Львів 1646, ст. 293; Львів 1666, ст. 316; Львів 1681, ст. 330 об.; Львів 1691, ст. 217; Львів 1712, ст. 217; Бавнд Брук 1963, ст. 146; *Поски тріоди*: Київ 1627, ст. 221; Львів 1717, ст. 121 об.; Львів 1753, ст. 118.

⁶ *Літургікоми*: Москва 1670, ст. 212 об.; Москва 1780, ст. 160 об.; Москва 1860, ст. 130 об.; Москва 1958, ст. 135 об.; Київ 1736, ст. 169 об.; Чернігів 1754, ст. 169 об.; Відень (б. п.), ст. 149; СПетербург 1900, ст. 305; Рим укр. 1942, ст. 457; Рим рос. 1942, ст. 468-469.

і отпуст у якому згадується святого Григорія Двоєслова.¹ Подібно подає і найпізніший львівський служебник, який ще добавляє припис, що після цього замикаються царські двері.² Подібно подають також і передреформові московські служебники, які, одначе, різняться тим, що не зазначають, кого слід помунати в отпусті, а сказано лише, що священник чинить отпуст.³

Реформові служебники, які появилися на наших землях, подають, що по роздачі Антидору священник виголошує *Блґєніє Гїє на всѣхъ вѣсь...*, *Слѣка тѣѣ Хрґте Бґґе...* і слідує отпуст, в якому згадується або святого Івана Золотоустого, або святого Василя Великого, залежно від того, на чий Літургії освячено святий Агнець, що його вживано до Служби Літургії Напередосвячених.⁴

Служебники синодальної традиції приписують співати *Блґєніє Гїє на всѣхъ вѣсь...*, *Слѣка тѣѣ Хрґте Бґґе...* і відтак отпуст, у якому згадується день, святого, що його день, і святого Григорія Двоєслова, папу римського.⁵ В пізніших виданнях служебника добавлено, що треба також згадувати святого, що його храм.⁶ Цей устав дещо поширено в служебнику православних українців, де сказано, що після *Блґєніє Гїє на всѣхъ вѣсь...* священник, обернувшись до святилища, виголошує *Слѣка тѣѣ Хрґте Бґґе...* і відтак співає отпуст з хрестом у руках.⁷ Римське видання служебника різниться від синодальних лише у тому, що в отпусті не покладено імени святого Григорія Двоєслова, а сказано, що згадується день, святого, що його є храм, і святого, що його є день.⁸

Київська тріодь тільки подає, що слідує повний отпуст, без дальшого уточнення.⁹

Ще інакше подає А. Микита, що приписує співати *Достѣню...* до *Матѣрь Бґа мѣшегш*. Тоді священник виголошує *Премґдрѣсть*, а хор

¹ *Літургікони*: Вильно 1691, ст. 123 об.; Унів 1733, ст. 79; Унів 1740, ст. 79; Почаїв 1744, ст. 70; Почаїв 1755, ст. 88; Почаїв 1788, ст. 37 об.; Почаїв 1791, ст. 200; Львів 1759, ст. 125 об.; Львів 1780, ст. 147-147 об.; Львів 1866, ст. 408; Львів 1905, ст. 391; Супрасль 1763, ст. 72; Пермишль 1840, ст. 405-406.

² *Літургікон*, Львів 1929, ст. 112-112 об.

³ *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 255 об.; Москва 1651, ст. 269.

⁴ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 277-278; Київ 1639, ст. 679-680; Київ 1653, ст. 340 об.-341; Львів 1646, ст. 293-293 об.; Львів 1666, ст. 316 об.-317; Львів 1681, ст. 331; Львів 1691, ст. 217; Львів 1712, ст. 217.

⁵ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 419-420; Вильно 1617, ст. 329; Москва 1670, ст. 212 об.; Москва 1780, ст. 160 об.; Москва 1860, ст. 130 об.

⁶ *Літургікони*: СПетербург 1900, ст. 305; Москва 1958, ст. 269.

⁷ *Літургікон*, Бавнд Бруж 1963, ст. 146.

⁸ *Літургікони*: Рим укр. 1942, ст. 458; Рим рос. 1942, ст. 469.

⁹ *Посна тріодь*, Київ 1627, ст. 221.

видані в Римі, які зазначають тільки, що по закінченні Літургії слідує молитви подяки.¹

По возгласі слідує тропарі святого Григорія Двоєслова, папи римського.² Тут різняться реформові українські служебники, які велять по виголосі брати тропарі того святого, що на його Літургії освячено святий Агнець, який був вживаний для відслуження Літургії Напередосвячених,³ а відтак тропарі дня чи великого святого.⁴ Передреформові служебники видані в Москві велять після тропарів святого Григорія Двоєслова брати тропарі святого, що на той день припадає.⁵

По тропарях слідує Гї по́млаґи 12 р., Сла́ й мѣтє..., Чтѣньшю Хєроуїмь... і священник робить отпуст. Тоді, поклонившись і подякувавши Богові за все, виходить.⁶ Подібно подають також книги української католицької Церкви, які ще додають до цього миття рук.⁷

А. Микита тільки загально подає, що священник знімає ризи, вмиває руки, мовить молитви по святім причастю та відходить.⁸ Служебник православних українців, після богородичного зазначає, що на цім кінчиться Літургія Напередосвячених.⁹

Тут дуже різняться устав поданий в російських передреформових книгах, де приписано мовити Гї по́млаґи 40 р., Гї блєдї, Слѣм блєкѣнь..., Нѣмьм цѣю..., Гї по́млаґи 3 рази, Сла́ка й мѣтє...,

¹ *Літургікони*: Рим укр. 1942, ст. 458; Рим рос. 1942, ст. 470.

² *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 421; Вильно 1617, ст. 331; Вильно 1692, ст. 123 об.; Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 256; Москва 1651, ст. 269 об.-270; Москва 1860, ст. 131; Москва 1958, ст. 135 об.; Унів 1733, ст. 79; Унів 1740, ст. 79; Почаїв 1744, ст. 71; Почаїв 1755, ст. 88; Почаїв 1788, ст. 38; Почаїв 1791, ст. 200; Львів 1759, ст. 125 об.; Львів 1780, ст. 147 об.; Львів 1866, ст. 408; Супрасль 1763, ст. 72; Перемишль 1840, ст. 406; Відень (б. д.), ст. 149 об.-150; СПетербург 1900, ст. 305.

³ *Літургікони*: Київ 1629, ст. 278-279; Київ 1639, ст. 681-682; Київ 1653, ст. 341; Львів 1646, ст. 293 об.; Львів 1666, ст. 317; Львів 1681, ст. 331 об.; Львів 1691, ст. 217 об.; Львів 1712, ст. 217 об.

⁴ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 422; Вильно 1617, ст. 332; Київ 1629, ст. 279; Київ 1639, ст. 682; Київ 1653, ст. 342; Львів 1646, ст. 294 об.; Львів 1666, ст. 318; Львів 1681, ст. 332 об.; Львів 1691, ст. 218; Львів 1712, ст. 218.

⁵ *Літургікони*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 256; Москва 1651, ст. 269 об.

⁶ *Літургікони*: Стратин 1604, ст. 422-423; Вильно 1617, ст. 333; Київ 1629, ст. 279-280; Київ 1639, ст. 683-684; Київ 1653, ст. 342-342 об.; Львів 1646, ст. 294 об.; Львів 1666, ст. 318; Львів 1681, ст. 332 об.; Львів 1691, ст. 218; Львів 1712, ст. 218.

⁷ *Літургікони*: Вильно 1692, ст. 123 об.; Унів 1733, ст. 79; Унів 1740, ст. 79; Почаїв 1744, ст. 71; Почаїв 1755, ст. 88; Почаїв 1788, ст. 38; Почаїв 1791, ст. 200; Львів 1759, ст. 125 об.; Львів 1780, ст. 147 об.; Львів 1866, ст. 408; Львів 1905, ст. 392; Перемишль 1840, ст. 406.

⁸ А. Микита, *цит. твір*, ст. 207.

⁹ *Літургікон*, Бавнд Брук 1963, ст. 147.

**Чтѣньство Хероукіма..., Имаѣма Гдѣма..., Достѣно ѣсть... і тоді слідує
отпуст, в якому приписано згадувати святого Григорія Двоєслова
та святих попереднього і теперішнього днів.¹**

¹ *Літургики*: Москва 1601, (б. п.); Москва 1647, ст. 256 об.-257; Москва 1651, ст. 270-270 об.

ВИСНОВКИ

1. Найбільш вірні нашій українській традиції є літургії видані українською католицькою Церквою, бо вони, як правильно зазначив кардинал Тісеран, ніколи не були справлювані за основи грецьких зворів.

До цієї групи належать служебники видані у Вильні, Уневі, Львові, Почаєві, Супраслі та Перемишлі. Але й в них служба не є в своїм чистім виді, бо до них з часом вкралися обряди так з римської (латинської) Церкви, як і російських служебників. Це конечно треба завжди мати на увазі при редакції Літургії Напередосвячених.

Літургії видані в Києві і Львові за могилянською редакцією зберегли, вправді, дуже багато старих літургійних передань, але й багато теж тих передань старої київської традиції усунено, щоб зробити місце новішим грецьким.

Літургії російської синодальної редакції дуже мало мають спільного зі старинною словянською традицією, бо їх обряд утотожено з грецьким, таким, яким він був у XVII ст. за виданнями грецьких венецьких літургій.

Римське видання нашого літургійного в часі другої світової війни зовсім не відзеркалює старої київської традиції, бо за основу для його редакції покладено російський, чужий нашій літургійній традиції, літургійний виданий в СПетербурзі, отже зреформований на грецьких венецьких зразках, і цим накинено нам російський обряд в Літургії Напередосвячених.

Щоб вірно справити текст Літургії Напередосвячених за основу треба взяти літургії української католицької Церкви, і усунути в них обрядові практики запозичені з римської Церкви, як також пізніші впливи синодальної традиції. Це у висліді дасть зразок Літургії Напередосвячених, який дійсно відзеркалює нам питому літургійну традицію.

2. Вже від часів Лаодикійського Собору устійнено, що під час святої чотиридесятниці треба служити Літургію Напередосвячених. Ця практика була панівною також на наших землях від часу прийняття християнства до часу по Берестейській Унії. Практика служити Літургію святого Івана Золотоустого в усі дні чотиридесятниці запозичена з обряду римської Церкви і повинна бути усунена.

3. На служення Літургії Напередосвячених в нашій Церкві впливали два сильні протилежні полюси: з одного боку грецька Церква, а з другого - римська.

Грецькі впливи предіставалися особливо через грецьких митрополитів, що, приїжджаючи до Києва, привозили з собою тексти, а також через венецькі друковані видання, що їх ввозувано до нас. Останні особливіший вплив мали на проведення обох літургічних реформ, спершу в Києві за митрополита Петра Могили, і, згодом, в Москві за патріярха Нікона. Обі реформи виходили з założення, що слов'янський обряд відступив від грецького первозору, і тому справляли його на грецьких зразках, при чому він тратив дорогоцінні свої старі перлини.

Латинські впливи маємо перш усього через те, що наші богослови вчилися на Заході, і, засвоюючи західну теологію, одночасно запозичали обрядові практики з римського обряду, що продовжується і по нинішній день. Це було питоменне і нам католикам і нашим братам православним, про що широко свідчать літургікони видавані в Україні, починаючи з початку XVII ст. Це треба завжди мати на увазі, щоб в майбутності не засмічувати свого обряду йому не властивими практиками.

**1. СПИСОК БОГОСЛУЖЕВНИХ КНИГ,
яких використано до цієї праці.**

А. Литургікони:

рік видання:

Бавнд Брук	1963
Венеція	1554
Вильно	1617
	1692
Відень	без дати
Київ	1629
	1639
	1653
	1736
Львів	1646
	1666
	1681
	1691
	1712
	1759
	1780
	1866
	1905
	1929
Москва	1601
	1647
	1651
	1670
	1780
	1860
	1958
Перемишль	1840
Почаїв	1744
	1755
	1788
	1791
Рим (український)	1942
Рим (російський)	1942
СПетербург	1900
Стратин	1604
Супрасль	1763

<i>Літургікони:</i>	<i>рік видання:</i>
Унів	1733
	1740
Чернігів	1754
<i>Αι θειαι και ιєραι Λειτουργιαι</i> , Одеса	1912
<i>Ευχολογιον</i> , Венеція	1571
<i>Ιєρατικον</i> , Атени	1951
<i>Ιєρατικον</i> , Константинопіль	1895
<i>Ιєρατικον</i> , Рим	1950
<i>Missale Romanum</i> , Рим	1604
<i>Missale Romanum</i> , Турин	1949
Б. Посні тріоди:	
Київ	1627
Львів	1717
	1753
В. Требник:	
Київ	1646
Г. Типікони:	
Дольницький І., <i>ТУПКЪ</i> , Львів 1899	
Микита А., <i>Руководство в церковний Типікон</i> , Унгвар 1901	
Никольский Н., <i>Устав</i> , СПетербург 1907	

2. БІБЛІОГРАФІЯ

Скорочення: OCP = *Orientalia Christiana Periodica*
PG = *MIGNE, Patrologia Graeca*

- Василій В., св., *P. G.*, т. XXXII.
- Владиславлев В., *Обясненіе Литургиі Преждеосвященных Даров*, Твер 1864.
- Гермоген єп., *О Богослуженіи православной Церкви*, СПбетербург 1909.
- Горбач О., *Ісидорів служебник, слов'янський рукопис ч. 14 Ватиканської Бібліотеки*, "Богословія" т. XXV-XXVIII, Рим 1964.
- Горбач О., *Три церковнослов'янські літургічні рукописні тексти Ватиканської Бібліотеки*, Рим 1966.
- Горский - Невоструев, *Описание славянских рукописей Московской Синодальной Библиотеки*, От. III, ч. 1, Москва 1869.
- Гузар Е., *Літургіка Гр. Кат. Церкви*, Львів 1910.
- Гумилевский Ф., *Обзор духовной Литературы*, СПбетербург 1884.
- Дмитриевский А., *Богослуженіе в русской Церкви в XVI веке*, Казань 1884.
- Дмитриевский А., *Описание літургіческих рукописей, хранящихся в библиотеках православнаго востока*, Київ 1911.
- Духнович А., *Літургіческий катехизис*, Львів 1855.
- Єронім св., *P. G.* т. XXII.
- Краснопевков В., єп., *Новая Скрижаль*, СПбетербург 1859.
- Лебедев П., *Наука о Богослуженіи православной Церкви*, Москва 1913.
- Лужницький Л., *Літургіка Греко Кат. Церкви*, Львів 1922.
- Маланчук В., єп., *Обряд Української Церкви*, "Логос", т. 3, ч. 2, Йорктон 1952.
- Малиновский М., *Изясненіе на божественную Літургію*, Львів 1845.
- Малиновский Н., *О Литургиі Преждеосвященных Даров*, СПбетербург 1850.
- Марусин М., *Божественна Літургія в київській митрополії по списку Ісидорового літургікона з XV ст.*, "Богословія", т. XXV-XXVIII, Рим 1964.
- Муравьев А. Н., *Письма о Богослуженіи восточной католической Церкви*, СПбетербург 1882.

- Никольский К., *Об антиминах православной русской Церкви*, СПбетербург 1872.
- Никольский К., *Руководство к изучению богослужения православной Церкви*, СПбетербург 1901.
- Одинцов Н., *Порядок общественного и частного богослужения в древней Руси до XVIв.*, СПбетербург 1881.
- ПЕЛЕСЬ Ю., *Пастирское Богословіе*, Відень 1885, 2-е вид.
- Письма-Послання митрополита Андрея Шептицького ЧСВВ. З часів німецької окупації*, Йорктон 1969.
- Попель М., *Литургика, или наука о богослуженью Церкви Греческо-Католической*, Львів 1863.
- Рудаковъ А., *Краткое учене о Богослужении православной Церкви*, СПбетербург 1890.
- Симвон Солунський, *P. G.*, т. 155.
- Скрижаль*, Москва 1656.
- Слпий Йосиф, пат., *Обрядова одностійність*, "Твори Кир Йосифа Верховного Архиепископа і Кардинала", т. III-IV, Рим 1970.
- Соловій М., *Божественна Літургія*, Рим 1964.
- Софроній св., *P. G.*, т. 87.
- Темномеров Н., *Учене о Богослужении православной Церкви*, СПбетербург 1912.
- Теодор Студит, *P. G.*, т. 99.
- Титов Т. И., *К истории Киевской Духовной Академии в XVII - XVIIIвв.*, Київ 1910-1915.
- Успенский Н. Д., *Литургія Преждеосвященных Даров*, "Богословские Труды", т. 15, 1976.
- ФЕДОРІВ Ю., *Обряди української Церкви*, Торонто 1970.

Acta et Decreta Synodi Provincialis Ruthenorum Galiciae, habitae Leopoli anno 1891, Romae 1896.

BRIGHTMAN F. E., *Eastern Liturgies*, Oxford 1896.

GOAR I., *EUXOLOGION, sive Rituale graecorum, complectens Ritus et Ordines Divinae Liturgiae, Officiorum, Sacramentorum, Consecrationum, Benedictionum, Funerum, Orationum & cuilibet personae statui, vel temporis congruos, Iuxta usum Orientalis Ecclesiae, cum selectis Bibliothecae Regiae, Barberinae, Cryptae-Ferratae, Sancti Marci Florentini, Tillianae, Allatianaе, Coresianaе et editis probatis MMSS et editis Exemplaribus collatum*, Lutetiae Parisiorum 1647.

- HANSENS I., S. J., *Institutiones Liturgiae. De ritibus Orientalibus*, Romae 1932, vol. 2, pars altera.
- JANERAS V., *La partie vespérale de la Liturgie byzantine des Presanctifies*, "O. C. P.", vol. 30. 1964.
- KUCHAREK C., *The Byzantine-Slav Liturgy of St. John Chrysostom*, Alendale 1971.
- LEONIS ALLATII, *De Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione libri tres. Eiusdem dissertationes de dominicis et hebdomadibus graecorum et de Missa Praesanctificatorum, cum Bartoldi Nihusii ad hanc Annotationibus de Communionem Orientalium sub specie unica*, Apud Jodocum Kalcovicum 1648.
- MANSI J., *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, Florentiae 1759, v. II.
- RAES A., *La premier edition romaine de la Liturgie de Saint Jean Chrysostome en staroslave*, "O. C. P." v. 7, 1941.
- RAES A., *Le liturgicon Ruthene depuis l'Union de Brest*, "O. C. P." v. 8, 1942.
- Rudder The*, Chicago 1957.
- SALAVILLE S., *Liturgies Orientales*, Lyon 1941.
- SWAINSON C. A., *The Greek Liturgies chiefly from original authorities*, Cambridge 1884.
- Synodus Provincialis Ruthenorum habita in civitate Zamosciae anno 1720*, Romae 1724.
- THIBOUT J., *Origine de la Messe des Presanctifies*, "Echos d'Orient", v. 19, 1920.

RESUMÉ

1. The Liturgicons of the Ukrainian Catholic Church are the most faithful to Ukrainian tradition because, as Cardinal Tisserant noted correctly, they were never modified according to Greek usage.

To this group belong the Liturgicons printed in Vilnius, Univ. L'viv. Pochayiv, Suprasl and Peremyshl. However, even these have not preserved the tradition intact, because different practices from the Roman (Latin) Church, as well as Russian Liturgicons, have seeped in. One must keep this in mind when new editions of the Liturgy of the Presanctified are to be prepared.

It is true that Liturgicons printed in Kyiv and L'viv in the Mohylian redaction have preserved many ancient liturgical customs, but a great many old Kyivan practices have likewise been abolished in order to make room for newer Greek customs.

The Liturgicons of the Russian Synodal tradition have little in common with the ancient Slavonic tradition, because they were modified according to the Greek model as it was practised at the beginning of the 17th century and was printed in the Venetian Greek editions.

The Roman edition of our Liturgicon published during the second world war does not reflect the old Kyivan tradition at all, because it was based on the Russian Liturgicon printed in St. Petersburg. This is foreign to our liturgical tradition, because it was reformed according to the Venetian Greek models. Thus the Liturgy of the Presanctified Gifts according to the Russian rite is imposed upon us.

In order to correct the text of the Liturgy of the Presanctified, one must take as the foundation the Liturgicons of the Ukrainian Catholic Church and eliminate the rituals borrowed from the Roman Church as well as later Russian Synodal practices. As a result we will have a model of the Liturgy of the Presanctified Gifts which truly represents the liturgical tradition which is characteristically ours.

2. The Council of Laodicea had established that during Great Lent the Liturgy of the Presanctified is to be celebrated. This practise was preserved in Ukraine from the beginning of Christianity to the times of the Union of Brest. The practice of serving the Liturgy of St. John Chrysostom during the weekdays of Lent has been borrowed from the rite of the Roman church and should be abolished.

3. Two strong and opposing factors have influenced the service of the

Liturgy of the Presanctified in our Church: the Greek Church on the one hand, and the Roman Church on the other.

The Greek influence came mainly through Greek metropolitans who brought their Greek texts with them to Kyiv, but also through the printed Venetian editions which were introduced into our Church. These last have had a marked influence on two liturgical reforms, namely, in Kyiv by metropolitan Petro Mohyla and in Moscow by patriarch Nikon. Both reforms took as their point of departure the affirmation that the Slavonic rite had distanced itself from its Greek model of origin and that therefore it was to be corrected according to Greek custom. Inevitably it thus lost many ancient elements.

There are many Latin influences, first of all because our theologians have been educated in the West, and as they learnt Western theology they also adapted liturgical customs from the Roman rite. This continues even today. This was characteristic both for us, Catholics, and for our Orthodox brothers, as evidenced widely by the Liturgicons printed in Ukraine since the beginning of the 17th century. One must keep this in mind so that in the future our rite is not tainted with practices which are not characteristically its own.

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	5
--------------------	---

Глава I

Початки, Розвиток і Коментатори Літургії Напередосвячених

1. Початки і Розвиток Літургії Напередосвячених	6
2. Клясичні коментатори	10
3. Модерні слов'янські коментатори	13
<i>a.</i> Російські коментатори	13
<i>б.</i> Українські коментатори	17

Глава II

Огляд Літургічних Текстів

<i>a.</i> Візантійські тексти	20
<i>б.</i> Слов'янські рукописи	24
<i>в.</i> Російські рукописи	27
<i>i.</i> Службники передреформового періоду	28
<i>ii.</i> Службники перехідної групи	30
<i>iii.</i> Переформові службники	31
<i>г.</i> Українські тексти	33
<i>г.</i> Друковані тексти, які не належать до якоїсь з вище описаних груп	39
<i>д.</i> Латинська Літургія Напередосвячених за обрядом римської Церкви	43

Глава III

Подрібний Огляд Літургії Напередосвячених

Про заколєння Агнця	47
Літургія Напередосвячених	53
Висновки	110
1. Список Богослужбних Книг, яких використано до цієї праці	112
2. Бібліографія	114
3. Resumé	117

- т. 43. Проф. МИКОЛА ЧУБАТИЙ, *Історія християнства на Русі-Україні, том II. Частина I: Українське християнство між латино-польськими і московськими впливами.* (Prof. Nicolaus Čubatyj, *De historia Christianitatis in Ruś-Ucraina a. 1353-1458*). Рим 1975. \$ 10.
- т. 44. Д-р ПАВЛО СЕНИЦЯ, *Світильник істини. Джерело до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові* (Dr. Pawlo Senycia, *Svitylnyk istynu. The Light-bearer. The historical sources of the Ukrainian Catholic Theological Academy of Lviv*). Том II Vol. Торонто-Чикаго 1976. \$ 20.
- т. 45-47. Митрополит Андрей Шептицький, *Твори* (Metropolita Andreas Szeptyckuj, *Opera*). Рим 1978, стор. XX + 493. \$ 15.
- т. 48. о. д-р ІВАН ХОМА, *Київська Митрополія в Берестейському періоді.* (Dr. Joannes Choma, *De Metropolia Kioviensi in periodo Berestensi*). Рим 1979, стор. 262. \$ 10.
- т. 49-50. ДЖЮЗЕППЕ РІЦЦІОТТИ, *Життя Ісуса Христа.* (Giuseppe Ricciotti, *Vita di Gesù Cristo*), переклад о. Лева Гайдуківського. Рим 1979, стор. 720 з ілюстраціями. \$ 10.
- т. 51-52. о. проф. д-р ІСИДОР НАГАЄВСЬКИЙ, *Історія Римських Вселенських Архієреїв, частина III.* (Prof. Isidorus Nahayewsky, *Historia Romanorum Catholicorum Pontificum, pars III*). Рим 1979, стор. 521. \$ 20.
- т. 53. Д-р ПАВЛО СЕНИЦЯ, *Світильник істини. Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові.* (Dr. Pawlo Senycia, *The Light-bearer. The historical sources of the Ukrainian Catholic Theological Academy of Lviv*). Торонто-Чикаго 1983, том III. \$ 20.
- т. 54. BLAZEJOVSKYJ ДМУТРО, *Byzantine Kyivan Rite Metropolitanates, Eparchies and Exarchates Nomenclature and Statistics.* Рим 1980, стор. 171. \$ 10.
- т. 55. о. д-р ІВАН ФИГОЛЬ, *Проповіді для молоді.* Рим 19, стор. 360. \$ 10.
- т. 56-58. Митрополит Андрей Шептицький, *Твори.* Рим 1984. \$ 10.
- т. 59. МИХАЙЛО ДЕМКОВИЧ-ДОБРЯНСЬКИЙ, *Потоцький і Бодзінський — цісарські намісники Галичини 1903-1913. Боротьба галицьких українців за демократичний Соїм у Львові й миротворна роля митр. Андрея Шептицького* (Michael Demkowycz-Dobrianskuj, *Potocki et Bobrzynski — Vicegerentes imperatoris in Galizia 1903-1913*). Рим 1986, стор. 150. \$ 5.
- т. 60. о. д-р ІВАН ХОМА, *Апостольський Престіл і Україна 1919-1922.* (Sac. Dr. I. Choma, *Relationes diplomaticae inter S. Sedem et Respublicam Popularem Ucrainae annis 1919-1922*). Рим 1986, стор. 150. \$ 5.
- т. 61. о. д-р М.І. ЛЮБАЧІВСЬКИЙ, *Проповіді.* Рим 1984, стор. 284. \$ 19.
- т. 62. *Intrepido Pastori.* Науковий збірник на честь Блаженнішого Патріярха Йосифа в 40-ліття вступлення на Галицький престіл 1.ІІ.1944, przygotowili до друку о. проф. д-р Іван Хома і о. проф. д-р Іван Музичка. Рим 1984, стор. 712. \$ 25.
- т. 63-64. Др. ІНОР МОНСАК, *Florentine ecumenism in the Kujvan Church.* Rome 1987, р. 373.
- т. 65. ВАСИЛЬ ВЕРИНА, *Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 році.* Рим 1990.

- т. 66. *ЕВХОЛОГІОН* або *ТРЕБНИК* митрополита Петра Могили Київ 1646. Фотопередрук Олекси Горбача, Рим 1988, 1673+IV.
- т. 67. Михайло Демкович-Добрянський, *Росія і Україна*.
- т. 68. Ісидор Нагаєвський, *Історія Української Держави дванадцятого сторіччя*. Рим 1989.
- т. 69. ДМУТРО ВЛАЗЕЈОВСЬКИЙ, *Ukrainian Catholic Clergy in Diaspora (1751-1988)*. Romae 1988, p. 284.
- т. 70. *НОМОКАНОН* Видання 3-є Митрополита Петра Могили Київ 1629. Фотопередрук Олекси Горбача. Рим 1989, стор. 206.
- т. 71. Горбач Олекса, *Три українські катехизми XVII стол.* Рим 1990.
- т. 72. ДМУТРО ВЛАЗЕЈОВСЬКИЙ, *Hierarchy of the Kyivan Church*. Roma 1990.
- т. 73. Блаж. Кард. Мирослав Іван Любачівський, *Вірую*. Рим 1990.
- т. 74. Іван Хома, *Нарис Історії Вселенської Церкви*. Рим 1990.
- т. 75. д-р Дмитро Степовик, *Храм і духовість*. Рим 1990.
- т. 76. о. Василь Лаба, *Біблійна Герменевтика*. Рим 1990.
- т. 77. о.д-р Ісидор Нагаєвський, *Проповіді*. Рим 1990.
- т. 78. о. Рафаїл Турконяк, *Студит, Літургія Передшеосвячених дарів в Українській Церкві*. Рим 1990.
- т. 79. Блаж. Кард. Мирослав Любачівський, *Проповіді*. Рим 1990.